

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА**

На правах рукопису

КРИВОРУЧКО ВІКТОРІЯ ОЛЕГІВНА

УДК 347.44:621.311

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ДОГОВОРІВ ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ**

спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Труба Вячеслав Іванович,
кандидат юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Одеса – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ТА НОРМАТИВНА СКЛАДОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОГОВОРУ ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ	12
1.1 Методи та методологія дослідження.....	12
1.2 Становлення та розвиток законодавства щодо постачання електричної та теплової енергії.....	22
1.3 Правове регулювання енергетичної галузі: український та міжнародний досвід.....	35
Висновки до розділу 1.....	56
РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДОГОВОРУ ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ.....	58
2.1 Правова природа договору енергопостачання	58
2.2 Поняття та предмет договорів енергопостачання.....	80
2.3 Характерні ознаки та особливості типологізації договорів енергопостачання.....	92
Висновки до розділу 2.....	106
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ УКЛАДАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ДОГОВОРІВ ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ	108
3.1 Особливості укладання договорів енергопостачання	108
3.2 Цивільно-правова характеристика умов договорів енергопостачання.....	132
3.3 Відповідальність сторін за договорами енергопостачання	148
Висновки до розділу 3.....	184
Висновки.....	187
Список використаних джерел.....	190

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних реаліях використання електричної і теплової енергії є необхідною умовою існування та підтримання життєдіяльності. Фактично кожен аспект соціального та фізичного буття окремих індивідів або їх об'єднань так чи інакше пов'язаний з необхідністю споживання енергії. Становлення та розвиток ринку теплової та електричної енергії в Україні на сьогодні не повною мірою відповідає потребам сучасної ринкової економіки та загальновизнаним стандартам Європейського Союзу. Останнім часом особливої гостроти набула проблема стабільного і безперебійного енергопостачання, вирішення якої залежить не тільки від вжиття комплексу організаційно-економічних заходів, але й від вдосконалення існуючих доктринальних засад та правового регулювання.

Вітчизняні нормативно-правові акти, які регулюють правовідносини в сфері енергопостачання, у тому числі договірні, характеризуються розрізненістю, наявністю в них сутнісних суперечок та неоднорідністю правового статусу. Відсутність єдиного концептуального правового акта, який би врегульовував вищевказані правовідносини, і при цьому збалансовував публічні й приватні інтереси в означеній сфері, призводить до конфліктів між енергопостачальними організаціями та споживачами (абонентами) енергії і колізій у зовнішньоекономічній діяльності. Наслідком такого стану, що характеризується високим ступенем фрагментації та неузгодженості правового регулювання, є численні протилежні за суттю рішення судів.

Таким чином, існує потреба у вдосконаленні нормотворчого регулювання правовідносин, що виникають при енергопостачанні. Вказані правовідносини також врегульовуються шляхом укладання договору енергопостачання між споживачами електричної та теплової енергії, якими виступає широке коло осіб, як фізичних, так і юридичних, та енергопостачальними організаціями. Отже, своєчасність дослідження цивільно-правового регулювання договорів

енергопостачання зумовлена посиленням значимості договору як юридичної форми правового зв'язку між суб'єктами зазначених правовідносин.

У вітчизняній цивілістичній літературі договори енергопостачання комплексно практично не розглядалися, а окремі праці відповідної тематики (П. Д. Гуйвана, С. С. Немченка та ін.) переважно відносять цю договірну конструкцію до різновиду договорів купівлі-продажу. З цього приводу слід зазначити, що у практичній площині застосування повною мірою загальних положень про договори купівлі-продажу до договорів енергопостачання є неможливим. Це зумовлено особливістю предмета договорів енергопостачання – енергії, фізичні властивості якої виходять за межі традиційного доктринального розуміння речі.

Сформульовані в дисертаційному дослідженні теоретичні висновки та узагальнення спираються на загальні досягнення юридичної науки, в тому числі напрацювання вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема, М. М. Агаркова, М. І. Брагінського, В. А. Васильєвої, В. В. Вітрянського, М. К. Галянтича, П. Д. Гуйвана, О. В. Дзери, О. С. Іоффе, С. М. Корнєєва, О. В. Кохановської, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця, С. С. Немченко, А. М. Шафіра та ін. Проте результати наукових здобутків, викладених у працях зазначених науковців, стосуються лише окремих аспектів проблеми, що є предметом дослідження, і не охоплюють її в цілому.

Необхідність вирішення на теоретичному та практичному рівні проблемних питань цивільно-правового регулювання договірних відносин у сфері енергопостачання, удосконалення законодавства у цій сфері, сприятиме не тільки розвитку цих відносин, а й економіки України в цілому. Вищевикладене доводить актуальність обраної теми дослідження, його значимість для науки, законотворчої та правозастосовної діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до напрямів наукових досліджень кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова на 2013–2017 роки

«Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспективи» (державний реєстраційний номер 0113U002740).

Тема дисертації затверджена вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова 23 лютого 2013 року (протокол № 6).

Мета і задачі дослідження. Основною метою дисертаційного дослідження є формування нових науково-теоретичних положень щодо цивільно-правового регулювання договорів енергопостачання, визначення проблем у застосуванні відповідних правових норм для наступного формулювання наукових висновків та практичних рекомендацій з удосконалення законодавства України в сфері енергопостачання.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі основні задачі:

- розкрити специфіку предмета договорів енергопостачання;
- сформулювати поняття та охарактеризувати правову природу договорів енергопостачання;
- надати цивільно-правову характеристику договору енергопостачання і проаналізувати особливості таких договорів;
- проаналізувати порядок укладення, виконання та припинення договорів енергопостачання і запропонувати пропозиції щодо його вдосконалення;
- з’ясувати специфіку змісту договору енергопостачання та особливості його суб’єктного складу;
- визначити критерії класифікації та класифікувати за ними договори енергопостачання;
- провести порівняльний аналіз договорів енергопостачання з договорами суміжних видів та сформулювати пропозиції щодо удосконалення їх доктринальних засад;
- сформулювати пропозиції з удосконалення чинних нормативно-правових актів, які врегульовують договірні цивільно-правові відносини у сфері енергопостачання.

Об’єктом дослідження виступають цивільні правовідносини, які виникають при укладанні, зміні, припиненні та виконанні договорів енергопостачання.

Предметом дослідження є цивільно-правове регулювання договорів енергопостачання.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на спеціальних та загальних методах пізнання. Зокрема, при дослідженні використовувались такі методи, як історико-правовий, формально-логічний, порівняльно-правовий, аналізу та синтезу, моделювання тощо.

За допомогою історико-правового методу досліджено специфіку енергопостачання в конкретних історичних умовах, у тому числі його правового регулювання, встановлено закономірності і тенденції розвитку правовідносин, що виникають з приводу енергопостачання. З використанням цього методу досліджено генезу договорів енергопостачання.

Формально-логічний метод використано при аналізі нормативно-правових актів, які врегульовують договори енергопостачання, та практики їх застосування, на підставі чого охарактеризовано правову природу такого договору та сформульовано пропозиції щодо визначення поняття «договір енергопостачання».

У процесі дослідження застосовано порівняльно-правовий метод, за допомогою якого внаслідок порівняння договорів енергопостачання з договорами суміжних видів та актів вітчизняного законодавства із законодавчими актами інших країн, що врегульовують відносини з енергопостачання, з'ясовано характерні особливості договору енергопостачання.

Аналіз та синтез як загальні методи пізнання дозволили дослідити наукові підходи щодо розуміння договору енергопостачання та на основі узагальнення виробити концептуальне бачення такого договору як категорії цивільного права. Завдяки методу моделювання здійснено розробку низки пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства в досліджуваній сфері і практики його застосування.

Емпіричну основу дослідження складають положення Конституції України, Цивільного кодексу України, інших нормативно-правових актів, а також матеріали судової практики, довідкові видання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є одним з перших комплексних досліджень цивільно-правового регулювання договорів енергопостачання в українській юридичній науці. За результатами дослідження сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень, що виносяться на захист, зокрема:

уперше:

– визначено енергію за договором енергопостачання безтілесною річчю з низкою притаманних їй особливостей. Джерелами енергії при цьому будуть вважатися не всі енергоносії, які постачаються через приєднану мережу, а лише ті, без яких такий спосіб поставки енергоресурсів неможливий. Енергоносії, для яких єдиний і безперервний технологічний процес зумовлений неможливістю накопичення (складування), є енергією як особливою річчю, на яку частково поширюються положення Цивільного кодексу України про право власності в силу відсутності матеріальної форми (матерії) існування. За таких умов енергія виступає унікальним предметом договору, який притаманний лише договорам енергопостачання;

– визначено поняття договору енергопостачання, під яким пропонується розуміти договір, що укладається між юридичною особою (енергопостачальною організацією) та певним суб'єктом, яким може виступати як юридична, так і фізична особа, відповідно до якого одна сторона – енергопостачальник зобов'язується надавати іншій стороні – абоненту (споживачу) специфічну безтілесну річ – енергію (електричну, а також теплову енергію, яка утворюється за допомогою таких енергоресурсів як пар, гаряча та підігріта вода), а абонент, в свою чергу, зобов'язується оплачувати прийняту виключно через приєднану мережу енергію, дотримуючись передбачених договором істотних умов;

– обґрунтовується теза про те, що корисні властивості енергії як специфічної безтілесної речі застосовуються лише під час її використання, при цьому енергія перетворюється в процесі споживання та зникає; підтвердженням фактичного використання енергії споживачем є показники, зафіксовані приладами обліку. З огляду на такі специфічні властивості до видів енергії за договором

енергопостачання запропоновано віднести електричну та теплову енергію (яка утворюється за допомогою таких енергоресурсів як пар, гаряча та підігріта вода);

– обґрунтовано твердження про визнання договору енергопостачання в системі договорів самостійним видом договору внаслідок існування притаманних лише йому специфічних особливостей, які становлять відмінність такого договору від договорів про надання послуг, поставки, купівлі-продажу та інших видів договорів;

– обґрунтовується положення про те, що для обох сторін договору енергопостачання передбачені уніфіковані підстави майнової відповідальності за невиконання та/або неналежне виконання договірних зобов'язань, проте до сторони-абонента додатково можуть бути застосовані оперативно-господарські санкції як засоби впливу. З огляду на це відповідні правовідносини можуть регулюватись, крім Цивільного кодексу України, також положеннями інших нормативно-правових актів, якими унормовано підстави додаткової відповідальності сторін згідно з умовами договору енергопостачання;

удосконалено:

– систему ознак, притаманних енергії за договором енергопостачання, до яких відносяться: а) відсутність тілесності (неможливість сприймати енергію як предмет матеріального світу візуально); б) фактичний збіг моменту виробництва і споживання енергії як в часі, так і за кількістю (з урахуванням втрат); в) неможливість накопичення в значних обсягах (наприклад, на складі) для подальшого споживання; г) особливий спосіб передачі споживачеві (тільки через електромережі або теплотраси); д) неможливість повернення спожитої енергії; е) обмеженість застосування правомочностей володіння і розпорядження по відношенню до енергії;

– підходи до класифікації договорів енергопостачання. Запропоновано на підставі виявлених спільних рис, виходячи з предмета договору, розподіляти договори енергопостачання на два основні види: договори на постачання електричної енергії і договори на постачання теплової енергії;

дістали подальшого розвитку:

– обґрунтування положення щодо особливостей фізичних властивостей електричної та теплової енергії, якими зумовлюється необхідність використання відповідного договору не лише з метою регламентації правовідносин, які виникають при постачанні електричної та теплової енергії абоненту, але і з метою регламентації використання ним отриманої енергії;

– теза про те, що обмеження енергопостачання з боку енергопостачальної організації може застосовуватись не тільки як засіб та межі, необхідні для запобігання та/або ліквідації аварії в системі енергопостачання, а й як додатковий вид відповідальності абонента за невиконання та/або неналежне виконання умов договору;

– теоретичне положення про те, що під дію договору енергопостачання не можуть підпадати всі правовідносини, що виникають при постачанні теплової енергії, електричної енергії, пари, підігрітої та гарячої води, газу, нафти та нафтопродуктів тощо, як це унормовано в чинному законодавстві України. Окреслені усталені конструкції для договорів енергопостачання не підлягають застосуванню при постачанні нафти, нафтопродуктів та газу, оскільки їх передача через приєднану мережу виступає одним із способів виконання такого роду зобов'язань;

– теоретичне положення про відповідність енергії, яка постачається абоненту за відповідним договором енергопостачання, законодавчо встановленим технічним, якісним та кількісним характеристикам.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дослідженні пропозиції, висновки та рекомендації можуть використовуватись у:

– науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальшої наукової розробки проблем правової природи, укладання, виконання або розірвання договорів енергопостачання;

– сфері правотворчості – для вдосконалення цивільного законодавства в сфері енергопостачання;

– правозастосовній діяльності – при вирішенні спорів, що виникають з договірних правовідносин у сфері енергопостачання;

– навчально-методичній роботі – як матеріал при підготовці навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій з курсу «Цивільне право» або спецкурсів з договірного права.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження були оприлюднені на чотирнадцятих міжнародних та вітчизняних науково-практичних конференціях: «Право, суспільство та держава: форми взаємодії» (м. Київ, 21–22 березня 2012 р.), «Верховенство право, законність та права людини» (м. Київ, 28–29 червня 2012 р.), «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Запоріжжя, 30 червня 2012 р.), «Сучасний стан та перспективи подальшого розвитку правової системи України» (м. Харків, 14–15 вересня 2012 р.), «Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії» (м. Київ, 8–9 листопада 2013 р.), «Законодательство Украины: проблемы и перспективы развития» (м. Сімферополь, 8–9 листопада 2013 р.), «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпропетровськ 7–8 березня 2014 р.), «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (м. Донецьк, 7–8 березня 2014 р.), «Право, суспільство і держава: форми взаємодії» (м. Київ, 14–15 березня 2014 р.), «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 28–29 березня 2014 р.), «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства» (м. Херсон, 11–12 квітня 2014 р.), «Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov» (Bratislava, Slovenská republika, 27–28 novembra 2015), «Пріоритетні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Київ, 21–22 жовтня 2016 р.), «Priority a stratégie pre rozvoj právnej vedy vo svete vedy» (28–29 októbra 2016, Sládkovičovo, Slovenská republika).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, викладено у семи статтях, опублікованих у

наукових фахових виданнях України та наукових періодичних виданнях інших держав, та тезах чотирнадцятьох доповідей на міжнародних та вітчизняних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та задачами дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації складає 217 сторінок, із них список використаних джерел – 28 сторінок (281 джерело).

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ТА НОРМАТИВНА СКЛАДОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОГОВОРУ ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ

1.1 Методи та методологія дослідження

Юриспруденція є комплексною наукою, в полі зору якої перебуває вивчення процесів фундаментального та прикладного характеру. З другої половини ХХ сторіччя цьому починають приділяти особливу увагу. Диференціація досліджень в юридичній науці, як і в будь-якій іншій науковій галузі, відбувається за поставленою метою. Окрім цього, ряд наявних відмінностей, безперечно, пов'язаний із характером дослідження, що проводиться, особливостями отримання й аналізу даних, а також способом оформлення остаточних результатів. В свою чергу, важливо зазначити, що, як правило, процес розвитку правових досліджень є взаємопов'язаним та взаємозалежним.

Так, Г. А. Белов вважає, що умовно юридичне знання можна поділити на фундаментальне та пошукове. Основою фундаментального знання виступає певний доробок усталених знань та принципів, емпірично та теоретично перевірених, які відносяться до базових – розділених до елементарних найпростіших понять. До них можна віднести знання про типи правових систем, форми правління, функції права тощо. Проте, знання, що визначаються як пошукові, висвітлюються в певних гіпотезах, наукових проектах. При цьому, як пошукові, так і фундаментальні знання пов'язані з історією формування та розвитку ідей та юридичних інститутів [29, с. 18].

Основоположні знання поєднують в собі сукупність досвіду та базового наукового підґрунтя, тоді як пошук, за своєю суттю, є своєрідним «вільним диханням», оскільки він відокремлений від загальноприйнятих конструкцій. Проте, як надмірний консерватизм, так і перебільшення ролі новацій може призвести до народження наукового нігілізму.

Пошук та фундаментальні знання виступають своєрідною динамікою та статикою наукової думки. Наука ж зацікавлена в обох цих частинах, так як кожна

з них забезпечує її постійний розвиток. Ці дві сторони наукового дослідження, хоча часто і знаходяться у протиріччі, забезпечують позитивний вплив одна на одну. Статика виконує охоронну функцію науки, а динаміка – інноваційну, витісняючи застарілі парадигми.

Досліджуючи правовідносини, науковці застосовують низку усталених принципів, таких як: здійснення аналізу наявних ситуацій та процесів, наведення власних висновків, проведення перевірки висновків вже сформульованих. Використання даних принципів створює можливість для перегляду результатів великої кількості індивідуальних досліджень, пов'язаних як з конкретно поставленою проблематикою, так і з синтезом знань із інших наукових галузей. У сукупності все зазначене створює методичну основу для будь-якого фундаментального або прикладного дослідження, в межах якого можна виділити такі основні етапи: методологічний, теоретично-концептуальний та методичний.

При проведенні досліджень в галузі юридичної науки, вчені використовують низку загальноприйнятих прийомів та методів наукового пізнання. Не останню роль в цьому аспекті відіграють теоретична та нормативна бази дослідження, оскільки вони виступають центральними інструментами в логічному ланцюгу універсалізації наукових доробків дослідника. Вони можуть бути використані при передбаченні певних юридичних явищ, їх аналізі, описі, поясненні тих чи інших процесів. При цьому автори індивідуально підходять до сприйняття в своєму тісї чи іншій вже існуючій концепції, проте, безумовно, теоретичне підґрунтя має займати базисне місце під час дослідницького процесу, оскільки при відсутності чіткого теоретичного обґрунтування, результати будь-якого наукового пошуку будуть обмеженими.

З огляду на викладене, випливає, що початковою сходинкою наукового мислення є чітке уявлення про понятійний апарат досліджуваного явища, в межах обраної проблематики, а також наявність теоретичного змісту. Оскільки теорія – це певний синтез залежних та незалежних явищ, феноменів, змінних, за допомогою яких формується спектр гіпотез, усталених понять та правовідносин. Кожна із теоретичних складових наукового доробку, прямо чи опосередковано

впливає на його остаточний результат. При цьому гіпотези, які висуваються, як правило, відмежовуються від традиційних уявлень та містять певну евристичність.

Зокрема, науковцями виділяються два наступних способи визначення сутності наукової теорії [29, с. 22]:

- процесуально-орієнтований – визначає яку функцію виконує теорія в науковій роботі;
- розмежувальний (делімітизований) – розглядає застосування теорії в науковому дослідженні, як особливого виду наукової діяльності.

При процесуально-орієнтовному сприйнятті, теорія позиціонується як базовий принцип, за допомогою якого, здійснюється пошук усталених взаємозв'язків для реалізації наукового дослідження. Відбувається систематизація розглянутого матеріалу, об'єднання окремих спостережень, інтерпретація отриманих результатів тощо. Таким чином теорія, як першочерговий базис, відповідає на безліч питань, які з'являються під час проведення дослідження.

Що ж стосується розмежувального (делімітизованого) підходу, він направлений на відокремлення теорії від іншої частини наукового доробку. Вважається, що такий поділ співвідноситься з принципом демаркації, який полягає в розмежуванні науки від «не науки». Даний принцип було запропоновано соціологом Карлом Поппером в рамках методологічної концепції фальсифікаціонізму [29, с.31].

Отже, навіть якщо гіпотеза, твердження, висновок запропоновані в авторитетних наукових співтовариствах, вони не завжди можуть виступати в ролі інструментарію, який можливо та необхідно застосовувати в юридичному дослідженні. Будь-яка теорія формується за допомогою, таких методів обґрунтування наукового знання як індукція (перехід від абстрактного до конкретного) та дедукція (перехід від конкретного до абстрактного). Дане дослідження, за обраною проблематикою, не є виключенням.

З огляду на викладене, кожна наукова проблема, потребує вивчення у певній системі, оскільки найчастіше є багатошаровою та міжгалузевою, таку багаторівневу інструментарну систему створює методологія.

Методологія (гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) класично визначається як вчення про принципи мислення при створенні теорії науки [35, с. 39]. В західній науковій думці методологія не відокремлюється від методів дослідження, дані поняття є тотожними. В українському науковому середовищі, методологію, здебільшого, розглядають як вчення про наукові методи пізнання дійсності або ж як певну систему, яка створює принципи, на підставі яких дослідник обирає сукупність прийомів та методів пізнання та базує своє дослідження. Як правило, існують подібні за змістом визначення методології – як теорії або системи методів дослідження, створення концепцій, як системи знань про теорію науки [228, с. 37].

Узагальнено метод – це спосіб пізнання, систематизована сукупність прийомів для досягнення мети.

Таким чином, методологією науки є система пізнавальних засобів, підходів, норм, правил, інструментів прийомів, принципів, які забезпечують взаємодію суб'єкта дослідження з об'єктом такого дослідження, з метою вирішення визначеного дослідницького завдання. Отже, методологію юридичної науки можна визначити і як систему методів та прийомів, засобів та принципів наукового дослідження, і як вчення про їх застосування при дослідженні державно-правових явищ.

До складової частини методології юридичної науки відносять:

- філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових, закономірностей та можливості їх пізнання, здобуття істинних знань щодо них);

- загальнонаукові методи – методи, які використовуються у більшості наук (наприклад: структурний, функціональний, методи аналізу та синтезу, сходження від абстрактного до конкретного, формально-логічний метод тощо);

– групові методи – категорія методів, які використовуються виключно у конкретній групі наук (наприклад: метод конкретно-соціологічного дослідження використовується переважно у суспільствознавстві);

– спеціальнонаукові методи – методи, які використовуються при дослідженні предмету в конкретній науці (наприклад, формально-догматичний метод в юридичній науці) [206, с. 390].

Окрім описаного, методи дослідження розділяють на дві великі групи – емпіричні (способи виявлення, фіксування, збирання, систематизації інформації про факти та явища) та теоретичні (способи пояснення, тлумачення зібраних даних, побудови понять, концепцій, прогнозів тощо) [35, с. 39].

Вищезазначені групи методів, застосовуються для здійснення глибинного та максимально об’єктивного юридичного дослідження, кожна з цих груп може бути застосована на одному з етапів, з огляду на це, впливає принцип плюралізму методології. В свою чергу, при здійсненні наукового пошуку, їх вплив є неоднозначним. Наприклад, філософсько-світоглядні підходи визначають стратегію дослідження. Його загальну спрямованість, орієнтують на знаходження, відбір, накопичення цілком визначених у соціально-змістовному відношенні фактів, обумовлюючи характер та зміст інтерпретації отриманих результатів дослідження.

За роки свого існування юридична думка пройшла досить тривалу еволюцію в галузі методології й методів юридичних досліджень.

Функції методології визначають способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; направляють, передбачають особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; забезпечують всебічності отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; допомагають введенню нової інформації до фонду теорії науки; забезпечують уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створюють систему наукової інформації, яка базується на об’єктивних фактах, і логіко-аналітичних інструментах наукового пізнання.

Методологічна основа дослідження, як правило, не є самостійним розділом наукової праці, однак від її чіткого визначення значною мірою залежить досягнення мети та завдань наукового дослідження. В свою чергу, під методологічною основою дослідження слід розуміти основне, вихідне положення, на якому базується наукове дослідження.

Пошуки методологічних основ дослідження здійснювались за такими напрямками:

- вивчення наукових праць відомих учених, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення конкретної галузі науки;
- аналіз наукових праць провідних учених, в яких одночасно із загальними проблемами своєї галузі досліджувались питання даної галузі;
- узагальнення ідей науковців, які безпосередньо вивчали проблему договорів енергопостачання;
- проведення досліджень специфічних підходів для вирішення цієї проблеми професіоналами-практиками;
- аналіз концепцій договорів енергопостачання в науковій та практичній діяльності [35, с.16].

Отже, виходячи з методологічних основ наукового дослідження, необхідно чітко відповісти на запитання про передбачувану провідну наукову ідею, сутність договору енергопостачання як явища, суперечності, що виникають у процесі дослідження даного явища, стадії, етапи та тенденції його розвитку. Це і становить наукову концепцію дослідження.

До початку ХХІ століття юридична наука накопичила значний концептуально-методологічний багаж, який дозволяє формувати таку методологічну програму, в основі якої лежать взаємопов'язані та взаємодоповнюючі методи, що дозволяють створити певну стратегію даного дослідження [188, с. 90].

Сучасні юридичні дослідження засновані на синтезі методологій з різними епістемологічними складовими – постмодерністськими і більш традиційними підходами.

Розвиток договорів енергопостачання необхідно розглядати як певний процес, в його взаємозумовленості та взаємозв'язку з конкретно-історичними умовами.

При написанні дисертації автором використовувалися загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Основними методологічними засадами дисертації є системний підхід, історизм і наукова об'єктивність юридичного дослідження.

Загальнонаукова методологія використовується в усіх або в переважній більшості наук, оскільки будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, але й методологічний зміст, спричиняє критичний перегляд прийнятого досі понятійного апарату, чинників, передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається. Автором використовувались загальнонаукові принципи дослідження: історичний, термінологічний, функціональний, системний, когнітивний (пізнавальний), моделювальний та інші.

Сучасне науково-теоретичне мислення прагне проникнути у сутність явищ і процесів, що вивчаються. Це можливо за умови цілісного підходу до об'єкта вивчення, розгляду його виникнення та розвитку, тобто застосування історичного підходу до його вивчення. Перш ніж вивчати сучасний стан окресленої проблеми та нові віяння в даній галузі, необхідно вивчити генезис та розвиток договорів енергопостачання, особливого значення при написанні роботи набуло вивчення історичного досвіду, аналіз та оцінювання історичних подій, фактів, попередніх теорій у контексті їх виникнення, становлення та розвитку. Принцип історизму є важливою складовою методологічної бази даного дослідження. Даний методологічний принцип дозволяє вивчати історіографію договору енергопостачання в контексті конкретно-історичних умов і припускає, що історична дійсність змінюється в часі і розвивається в силу притаманних їй внутрішніх закономірностей, що важливо в аналізі генезису історіографії. Отже, історичний метод дав змогу дослідити виникнення, формування і розвиток договору енергопостачання у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей.

Будь-яке теоретичне дослідження потребує опису, аналізу та уточнення понятійного апарату. Термінологічний принцип передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, їх розробку або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення взаємозв'язку, субординації понять і місця в понятійному апараті теорії, на базі якої базується дослідження. Вирішити це завдання допомогли методи термінологічного аналізу й операціоналізації понять.

До загальнонаукової методології також слід віднести системний підхід, застосування якого потребує кожний об'єкт наукового дослідження. Сутність його полягає в комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем), як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Системний принцип дає змогу визначити стратегію наукового дослідження [206, с. 390].

Системний підхід визначається в науці як загальнонаукова міждисциплінарна методологія, загальнонаукова орієнтація, «виражається в прагненні побудувати цілісну картину об'єкта», «сукупність методів та засобів, що дозволяють досліджувати властивості, структуру та функції об'єктів, явищ або процесів в цілому, представивши їх як систему із усіма складними міжелементними взаємозв'язками, взаємовпливом елементів на систему та навколишнє середовище, а також впливом системи на її структурні елементи» [35, с. 16]. Іншими словами, сутність системного підходу полягає в тому, що досліджуваний об'єкт (явище, процес) розглядається не як сукупність його складових частин, а як система, цілісне утворення. Відповідно, при системному підході до дослідження будь-якого об'єкта (явища, процесу) увага дослідника акцентується на вивченні його цілісних, інтегративних властивостей, виявленні його структури та функцій.

Центральною категорією системного підходу виступає поняття «система». Будучи одним з найбільш широко використовуваних у науці, це поняття не має загальноприйнятого визначення. Так, в одній зі своїх робіт В. Н. Садовський наводить близько 40 різних визначень системи [232, с. 92]. За час, що минув з моменту виходу цієї роботи, кількість запропонованих дефініцій тільки

збільшилася, що, втім, так і не привело до вироблення єдиного визначення системи. І справа тут не стільки в термінологічних, скільки в сутнісних розбіжностях, оскільки різні дослідники наділяють систему набором ознак, які не збігаються. Ускладнює вироблення загальноприйнятої дефініції і той факт, що категорія «система» розглядається в двох аспектах: філософсько-методологічному, при якому її зміст розкривається шляхом співвідношення з іншими категоріями та поняттями, та формально-логічному, коли система описується мовою формальної математичної логіки.

Враховуючи, що цитування всіх існуючих визначень системи є недоцільним, вважаємо можливим обмежитися виділенням ознак системи, наявність яких визнається більшістю системологів:

- множинність елементів, тобто наявність не менше як двох елементів;
- наявність певних зв'язків та відносин між елементами, завдяки яким їх сукупність перетворюється на одне ціле, де наприкінці кожен елемент виявляється пов'язаним з усіма іншими елементами;
- цілісність, яка визначається, по-перше, появою в системі нових інтеграційних (цілісних) властивостей, які не притаманні елементам, що її створюють, виникаючих у результаті взаємодії складових елементів системи та впливу зовнішнього середовища; по-друге, відокремленістю системи від середовища, у взаємодії з яким система виступає як єдине, і при цьому, відносно самостійне утворення [206, с.102].

У цьому дослідженні важливу роль відіграє системний підхід, застосування якого обумовлено тим, що розгляд договору енергопостачання як явища не є окремим або ізольованим дослідженням даного концепту, являє собою сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих концепцій, наукових шкіл, напрямів, методологічних підходів у вивченні такого роду договорів. Функції системи реалізуються в результаті взаємодії її складових компонентів і визначаються способом такої взаємодії. При цьому важливо підкреслити, що сукупність елементів через їх взаємодію створює нові інтегративні якості самої системи, які не притаманні елементам, що її створюють.

Через призму системного аналізу автором було використано системно-генетичний підхід, зміст якого полягає в розкритті умов зародження, розвитку і перетворення договору енергопостачання.

Пізнавальний, або когнітивний, принцип пов'язаний із загально-філософською теорією пізнання і є методологічною базою для багатьох наук. Пізнавальний принцип у методології не має чітко окреслених меж, можливості його використання визначаються специфікою галузі.

Наукова об'єктивність як методологічний принцип даного дослідження передбачає всебічний підхід у вивченні правових особливостей договорів енергопостачання, заснований на застосуванні різних методів дослідження.

Метод структурно-функціонального аналізу був застосований при розгляданні договорів енергопостачання як системи, що має складну структуру, кожний елемент якої має визначне значення і виконує специфічні функції, направлені на задоволення причин, що відповідають потребам даної системи.

В свою чергу, при використанні інституційного методу були розглянуті інститути, за допомогою яких здійснюється функціонування та розвиток договорів енергопостачання.

З урахуванням специфіки правового дослідження використовувалися загальнонаукові засоби пізнання, конкретизовані, насамперед, у нормах і вимогах порівняльного (компаративістського), проблемно-хронологічного, синхронного і діяхронного методів аналізу генезису та основних тенденцій притаманних договорам енергопостачання на сучасному етапі розвитку юриспруденції. У центрі уваги опинилися не тільки проблеми загальної спрямованості та змісту, а й ключові концепції та дискусії з даної проблематики.

Компаративістський (порівняльний) метод полягає у з'ясуванні схожих або відмінних за відповідними ознаками рис понять, явищ і процесів. Порівняння є важливим аспектом розробки різноманітних типологій та класифікацій. За допомогою порівняльного методу розкривається сутність досліджуваного об'єкта – договору енергопостачання, виявляються його якісно відмінні риси. Порівняльно-історичний метод дає можливість виходити за межі досліджуваного

явища і на основі аналогій приходити до широких історичних паралелей і узагальнень.

Діахронний метод дослідження дозволяє вивчати сутнісно-часові зміни договору енергопостачання, тобто аналізувати процес його еволюції.

Синхронний метод розкриває сутність даного договору на певних горизонтальних часових зрізах. Таким чином, ці два методи органічно доповнюють один одного.

Крім того, поряд з традиційними методологічними підходами, різноманіття за походженням і змістом використовуваних джерел зумовило міждисциплінарний підхід до їх вивчення (міждисциплінарні зв'язки юридичної науки з філософією, соціологією, історією, політологією). Такий підхід у даному дослідженні, на наш погляд, означає не просто запозичення методів інших гуманітарних наук, наприклад, соціології чи історії. Мова йде про міждисциплінарний синтез в правовому дослідженні, де провідна роль залишається за методами юридичної науки.

З огляду на викладене, необхідність додаткової уваги до методичної проблематики дослідження видається актуальною, оскільки більшість сучасних досліджень орієнтована на потреби юридичної практики. У зв'язку з цим, досліджуючи наукову проблему обов'язково потрібно використовувати комплекс існуючих методів, принципів та підходів до наукового пізнання, з метою забезпечення наукового та достовірного статусу отриманим результатам конкретного правового дослідження.

1.2 Становлення та розвиток законодавства щодо постачання електричної та теплової енергії

Електрифікація історично почалася зі створення невеликих електростанцій на постійному струмі низької напруги (110–440 В) для освітлення окремих промислових підприємств та їх цехів, окремих житлових будинків та установ або

груп їх в центральних районах міст, а потім частково і для силових потреб.

Незначна потужність електростанції та використання постійного струму низької напруги обумовлювали вельми малі радіуси електропередачі.

Надалі відбувалося з'єднання електричних мереж окремих електростанцій для паралельної роботи. Спочатку при цьому ставилися обмежені завдання взаємного резервування та підвищення надійності електропостачання. На цьому етапі у великих містах було безліч окремих електростанцій різної потужності, і поступово їх мережі змикалися. Однак електростанції належали різним власникам, що викликало труднощі щодо їх паралельної роботи. В першу чергу почали з'єднуватися електростанції в межах міст, що належали одному власнику – одній приватній компанії (в царській Росії компанії, які придбали права на електропостачання міст, здебільшого були іноземні). Тому поряд з паралельно працюючими електростанціями у великих містах і промислових центрах дореволюційної Росії, а також в СРСР в довоєнний і частково в післявоєнний період перебувало ще багато ізольованих електростанцій, або, як їх називали, блок-станцій. З'єднання перших електростанцій для паралельної роботи стало прообразом енергетичних систем.

Найважливішим етапом розвитку енергетики стало прийняття в 1920 році плану ГОЕЛРО, який на багато років визначив тенденції розвитку енергетичної бази СРСР. Планом передбачалося якнайшвидше відновлення дореволюційного енергетичного господарства, в тому числі проведення заходів щодо реконструкції та збільшення потужності електростанцій і об'єднання їх на паралельну роботу.

Таким чином, світовою тенденцією на початку XX століття стала енергозалежність суспільного життя та економічного розвитку, в свою чергу широке розповсюдження енергопостачання потребувало необхідних технічних умов та потужностей, а також певної регуляції відносин, які почали виникати між суб'єктами отримання й постачання енергії. Формою врегулювання такого роду відносин стає прототип договору енергопостачання.

У доктрині висловлюються різні точки зору щодо природи і місця договору енергопостачання в системі цивільно-правових зобов'язань. Питання про

юридичну природу договору, який розглядається не є суто теоретичним. Від вирішення даного питання залежить коло правил, що регулюють договірні відносини, які складаються на ринках реалізації та споживання енергії.

Ще в 20-і роки минулого століття М. М. Агарков висловив твердження, що цей договір «не можна підводити під купівлю-продаж», оскільки «електрична енергія не є ні правом, ні річчю». Вчений пропонував вважати розглянутий договір підрядним. Вважаючи, що електрична станція не передає споживачеві енергії якесь майно, як обов'язок електричної станції за договором він пропонував розглядати саме обов'язок електростанції « виконати роботу, необхідну для доставки споживачеві енергії». Одночасно він вбачав у договорі постачання електричної енергії «деякі особливості, які зближують його з договором ... послідовної поставки», який, однак, відповідно до ЦК УРСР 1922 р. входив до глави IV «Купівля-продаж» у розділі «Зобов'язальне право» [3, с. 118].

Потім з'явилася прямо протилежна думка, відповідно до якої об'єкт договорів був визнаний самостійною цінністю, що має характеристику звичайного товару. З визнанням цього С. М. Корнєєвим був проведений аналіз договорів про постачання енергії через приєднану мережу, у тому числі теплової, газу, нафти і нафтопродуктів, води та інших товарів, який дозволив виявити загальні ознаки характерні для кожного з них [124, с.5]. Це дало можливість розглядати перераховані договори як однотипні і об'єднати їх в одну групу, іменовану договорами про постачання продукції через приєднану мережу, які в сукупності створювали якісну відмінність від всіх відомих до цього договорів, тобто їм була надана самостійність. Дана думка була сприйнята критично. Опоненти помітили, що договори, що опосередковують передачу зазначених благ через приєднану мережу, не є самостійними, а примикають за своєю правовою природою до договорів купівлі-продажу. Однак найменування, яке дав їм професор С. М. Корнєєв, отримало потім відображення в роботах інших авторів і використовується в чинному законодавстві.

В силу потреб консолідації близьких за юридичними ознаками договорів в родові поняття купівлі-продажу в 60-ті роки ХХ ст. була висловлена думка, що

виділення самотійного договору на постачання електричної, теплової енергії та газу через приєднану мережу не має під собою підстав. Відзначаючи схожість умов договору поставки та постачання газу, О. Н. Садиков вказував на те, що кваліфікація договору на постачання газу промисловим підприємствам як договору особливого виду, а не як різновиду договору поставки, створює для практики певні труднощі [236, с. 104]. Більш помірковану позицію, на думку сучасних вчених, займав О. С. Іоффе. Він визнавав, що договори на постачання енергією і газом відрізняються від поставки тим, що момент передачі предмета договору збігається тут з моментом його споживання. Внаслідок цього в самому процесі споживання ніби розчиняється перехід майна у власність споживача. Однак, визнаючи договори на постачання ресурсами самотійними договорами, він все ж зазначає особливий характер співвідношення договорів з постачанням через приєднану мережу та договором поставки: перші прямо не входять до складу зобов'язань по оплатній реалізації майна, а в межах цих зобов'язань безпосередньо примикають до договору поставки [110, с. 215]. Цю точку зору поділяли й інші автори

У середині 80-х років договори постачання ресурсами через приєднану мережу знову привернули увагу вчених. Розглядаючи питання правового регулювання відносин з постачання електричної, теплової енергії та газу підприємствам, А. М. Шафір повернувся до точки зору, за якою договори постачання електричної, теплової енергії та газу утворюють самотійний цивільно-правовий договір на постачання енергії та газу через приєднану мережу, який існує в системі зобов'язального права поряд з поставкою, перевезенням та ін. [269, с. 100].

Серед перших нормативно-правових актів, в яких об'єктом регулювання виступали зобов'язання з енергопостачання, слід вказати Положення про взаємовідносини електричних станцій, підстанцій та розподільчих мереж із споживачами електричної енергії, затверджене Постановою РНК СРСР від 27 грудня 1929 р., в якому вказувалося на необхідність укладення договорів на

постачання електроенергії. Цим актом було покладено початок розвитку енергетичного законодавства в Україні [38, с.32].

Найбільш детальне регулювання відносини з енергопостачання отримали в Положенні про взаємини між енергосистемами та споживачами енергії, затвердженому Постановою Ради народних комісарів СРСР від 10 грудня 1934 р. №2692.

Подальша динаміка їх розвитку у сфері енергопостачання в радянський період виглядає наступним чином. Наказом № 64 від 13 грудня 1939 р. на розвиток Положення про взаємовідносини електричних станцій та енергетичних систем із споживачами електричної та теплової енергії Народним комісаріатом електростанцій і електропромисловості СРСР були затверджені Правила користування електричною та тепловою енергією [165, с. 47].

У 1951 році створеним Міністерством електростанцій СРСР приймаються та вводяться в дію з 1 січня 1952 р., наказом № 252/а3, нові Правила користування електричною енергією, в яких знайшли відображення діючі нормативні акти та передовий досвід з енергопостачання, накопичений за попередні роки. Вперше правове регулювання постачання електричної енергії було відокремлено від норм, що визначають користування тепловою енергією. Укладання договорів про постачання електроенергією стало здійснюватися виключно на основі Правил та затвердженого Міністерством електростанцій СРСР Типового договору на відпуск електричної енергії. Згідно планово-адміністративному укладу економіки радянської держави норми Правил носили переважно імперативний характер, причому мали обов'язкову силу як для енергопостачальних організацій системи Міністерства електростанцій СРСР, так і для споживачів усіх міністерств і відомств, тому умови договору повинні були їм відповідати неухильно. Обсяг договірної саморегулювання був настільки малий, що Правила користування електричною енергією формально стали невід'ємною частиною будь-якого договору про постачання електроенергії. Типовий договір на відпуск електричної енергії не повторював положень, що містяться в Правилах, тому ці два документи взаємно доповнювали один одного [124, с.12].

Правила користування електричною енергією 1951 р. втратили чинність з 1 липня 1959 р. у зв'язку з введенням в дію нових Правил користування електричною енергією промисловими споживачами, затверджених Союзглавенерго наказом від 12 травня 1959 р.

Згідно з усталеною традицією договір на користування електричною енергією полягав у відповідності з Типовим договором, доданим до Правил. Правила ж користування електричною енергією для інших споживачів, установ, підприємств, організацій побутового обслуговування та квартир стали складатися енергопостачальною організацією на основі даних Правил і погоджуватися з місцевими Радами депутатів трудящих.

У 1969 р. приймаються нові Правила користування електричною енергією, які в їх початковій редакції діяли тільки до 5 листопада 1970 р., оскільки наказом міністерства енергетики і електрифікації СРСР від 5 листопада 1970 р. №252 було затверджено п. 81 «а», яким відповідальність за «недоотпуск», а також за відпуск електроенергії низької якості, визнавалася обмеженою розміром стягуваного штрафу. Згідно з новими Правилами енергопостачальна організація і споживач стали зобов'язаними укладати між собою договір на постачання електроенергії на основі виділеного ліміту, таким чином, договір на постачання електроенергією між соціалістичними організаціями придбав планові передумови, тому його стали відносити до категорії планових договорів. Договір на постачання електроенергії і раніше укладався на основі Правил користування електричною енергією і типових договорів, затверджених за категоріями споживачів [36, с.33].

Є. В. Блинкова вважає, що низька «якість» нормативно-правових актів того часу, що регулюють взаємовідносини між енергопостачальними організаціями та споживачами, обумовлювалася їх відомчою приналежністю (Правила користування електричною енергією розроблялися інженерами та іншими фахівцями Міністерства енергетики та електрифікації СРСР, що не мали необхідного досвіду та кваліфікації з підготовки проектів нормативних актів, недостатньо досвідченими в загальних тенденціях розвитку законодавства про цивільні та господарські договори). виправити це становище повинні були

Правила користування електричною енергією, затверджені Наказом Міністерства енергетики та електрифікації СРСР від 6 грудня 1981 р. № 3105, проте істотних змін у правовому регулюванні відносин енергопостачання не сталося [36, с. 31].

Вперше законодавче (у вузькому сенсі цього слова) закріплення відносин енергопостачання отримали тільки в Основах законодавства СРСР та республік 1991 р, які віднесли договір з передачі електричної енергії через приєднану мережу до купівлі-продажу.

Проголошення незалежності України супроводжувалося зміною усталених політичних та економічних зв'язків. Тогочасні складні зміни суспільно-політичного та економічного устрою країни, не завжди достатній рівень управління та господарювання призвели до глибокого спаду економіки, зокрема енергетики. До того ж паливно-енергетичний комплекс (ПЕК), який Україна отримала у спадщину, сформувався як складова ПЕК СРСР і тому не відповідав вимогам енергокомплексу незалежної держави. Внаслідок цього в Україні було суттєво порушено дві основні вимоги, яким повинна відповідати енергетика: надійне, стабільне енергозабезпечення та ефективне використання енергоресурсів. Енергетику охопила системна криза, яка затягнулась на довгі роки. Ця криза підірвала економіку країни, її національну безпеку, життєвий рівень громадян України. Однак з часом ситуацію вдалося виправити. Проте, незважаючи на досягнення у цьому напрямі, стосовно енергетичної безпеки нашої держави ситуація непроста. Все ще існують проблеми, пов'язані з недиверсифікованістю джерел постачання енергоносіїв тощо.

Нормативно-правове регулювання відносин у сфері надання послуг з енергопостачання в незалежній Україні розвивалась наступним чином.

Електроенергетична галузь – одна з базових галузей економіки України. Відповідно до п.5 ч.1 ст.92 Конституції України, засади організації та експлуатації енергосистем визначаються виключно законами. Такими є Закон України «Про електроенергетику», Закон України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України», Закон України «Про природні монополії», а також відповідні положення Цивільного кодексу та Господарського кодексу.

Згідно з преамбулою Закону України «Про електроенергетику» визначаються правові, економічні та організаційні засади діяльності в електроенергетиці та регулюються відносини, пов'язані з виробництвом, передачею, розподілом, постачанням і використанням енергії, забезпеченням енергетичної безпеки, конкуренцією та захистом прав споживачів і працівників галузі.

Особливістю нормативно-правового регулювання електропостачання є наявність численних підзаконних нормативно-правових актів, у тому числі нормативно-технічних, якими визначається та деталізується порядок отримання та споживання електроенергії.

Так, норми названих законодавчих актів деталізовані, зокрема, в положеннях Правил користування електричною енергією, затверджених постановою Національної комісії регулювання електроенергетики від 31.07.1996 року № 28, Методики визначення обсягу та вартості електричної енергії, не облікованої внаслідок порушення споживачами правил користування електричною енергією, затвердженої постановою Національної комісії регулювання електроенергетики від 04.05.2006 року № 562, Порядку визначення розміру і відшкодування збитків, завданих енергопостачальнику внаслідок викрадення електричної енергії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 08.02.2006 року № 122, Методики обрахування плати за спільне використання технологічних електричних мереж, затвердженої постановою Національної комісії регулювання електроенергетики від 12.06.2008 року № 691, Порядку визначення класів споживачів електричної енергії, диференційованих за ступенями напруги, затвердженого постановою Національної комісії регулювання електроенергетики від 13.08.1998 року № 1052, Правил технічної експлуатації електроустановок споживачів, затверджених наказом Міністерства палива та енергетики від 25.07.2006 року № 258, Умов та Правил здійснення підприємницької діяльності з постачання електричної енергії за нерегульованим тарифом, затверджених постановою Національної комісії з питань регулювання електроенергетики від 12.08.1996 року № 36.

Постачання електроенергії – одна з форм, у яких здійснюється господарсько-торгівельна діяльність суб'єктів господарювання.

Стаття 1 Закону України «Про електроенергетику» визначає постачання електричної енергії як господарську діяльність, пов'язану з наданням електричної енергії споживачеві за допомогою технічних засобів передачі та розподілу електричної енергії на підставі договору. Електрична енергія є товарною продукцією, призначеною для купівлі-продажу. Діяльність з постачання електричної енергії в Україні здійснюється за умови отримання відповідної ліцензії (ст. 13 закону), Умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності з постачання електричної енергії за регульованим тарифом, затвердженими постановою Національної комісії з питань регулювання електроенергетики від 13.06.1996 року № 15/1, Умовами та правилами здійснення підприємницької діяльності з передачі електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами, затвердженими постановою Національної комісії з питань регулювання електроенергетики від 13.06.1996 року № 15.

При цьому слід враховувати, що ч. 1 ст. 5 Закону України «Про природні монополії» прямо зазначає, що передача електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами; розподіл електричної енергії (передача електричної енергії місцевими (локальними) електромережами) є сферами діяльності суб'єктів природних монополій.

Енергопостачальник, що здійснює постачання електричної енергії на закріпленій території, не має права відмовити замовнику (споживачу), електроустановки якого розташовані на цій території, в укладенні договору про постачання електричної енергії (договору про користування електричною енергією) (ст. 24 Закону України «Про електроенергетику»).

Стаття 26 Закону України «Про електроенергетику» встановлює, що споживання енергії можливе лише на підставі договору з енергопостачальником. Споживач енергії зобов'язаний дотримуватись вимог нормативно-технічних документів та договору про постачання енергії.

Таким чином, договірні відносини у сфері постачання електроенергії мають свої особливості, пов'язані зі специфікою предмету договору та обумовлений спеціальним порядком його укладання. Особливістю договору електропостачання є покладення на споживача додаткових обов'язків, пов'язаних з необхідністю: дотримуватись передбаченого договором режиму споживання електроенергії; забезпечувати безпечну експлуатацію енергетичних мереж та справність приладів і устаткування, що використовуються у процесі споживання електричної енергії.

Державне регулювання відносин з постачання електроенергії до 27.08.2014 року здійснювалося Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики (далі – НКРЕ), утвореною відповідно до указу Президента від 23.11.2011 року № 1059/2011 (ліквідована указом Президента від 27.08.2014 року № 693/2014). НКРЕ відповідно до покладених на неї завдань та наданих повноважень, зокрема, розробляла і затверджувала обов'язкові до виконання норми і правила (у т.ч. правила користування електричною енергією) та типові форми господарських договорів.

Так, відповідно до наданих повноважень НКРЕ затвердила Типовий договір про постачання електричної енергії, Типовий договір про користування електричною енергією на території населеного пункту, Типовий договір про тимчасове постачання електричної енергії без засобів обліку, Типовий договір про спільне використання технологічних електричних мереж, Типовий договір про технічне забезпечення електропостачання споживача (додатки 1–5 до правил), якими, зокрема, визначаються права, обов'язки та відповідальність сторін.

Правопорушення в електроенергетиці тягне за собою встановлену законодавством цивільну, адміністративну і кримінальну відповідальність (ст. 27 закону) [209; 221].

В свою чергу, в частині правового регулювання постачання теплової енергії (оскільки законодавець на теперішній час розділяє постачання теплової та електричної енергії) потрібно зазначити, що сфера дії Закону України «Про теплопостачання» визначена стаття 2, згідно якої цей Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з виробництвом, транспортуванням, постачанням і

використанням теплової енергії, державним наглядом (контролем) у сфері теплопостачання, експлуатацією теплоенергетичного обладнання та виконанням робіт на об'єктах у сфері теплопостачання суб'єктами господарської діяльності незалежно від форми власності.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» предметом регулювання цього Закону є правовідносини, що виникають між виробниками, виконавцями, споживачами у процесі створення, надання та споживання житлово-комунальних послуг.

Як впливає із приписів вищенаведених правових норм, предметом регулювання Закону України «Про теплопостачання» та Закону України «Про житлово-комунальні послуги» є різні правовідносини, а саме: правовідносини, які виникають у сфері теплопостачання та правовідносини, які виникають у сфері створення, надання та споживання житлово-комунальних послуг.

Постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2005р. № 630 затверджено Правила надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення та типового договору про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення (далі – Правила), частиною 1 яких встановлено, що ці Правила регулюють відносини між суб'єктом господарювання, предметом діяльності якого є надання житлово-комунальних послуг (далі – виконавець), і фізичною та юридичною особою (далі – споживач), яка отримує або має намір отримувати послуги з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення (далі – послуги).

Отже, відносини в сфері теплопостачання регулюються такими нормативно-правовими актами, як Закон України «Про житлово-комунальні послуги», Закон України «Про теплопостачання», Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», Закон України «Про державне регулювання в сфері комунальних послуг», Постанова Кабінету Міністрів України № 151 «Про затвердження Порядку проведення перерахунків розміру плати за надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і

водовідведення в разі ненадання їх або надання не в повному обсязі, зниження якості», Постанова Кабінету Міністрів України № 630 «Про затвердження Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення та типового договору про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення», Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства № 60 «Про затвердження Порядку визначення виконавця житлово-комунальних послуг у житловому фонді».

Слід зазначити, що при розгляді справ цієї категорії суди враховують викладене в постановах і роз'яснювальних документах Верховного Суду, а також рекомендаційних роз'ясненнях і листах Вищого господарського суду, якими, зокрема, є:

- оглядовий лист ВГС «Про практику застосування господарськими судами законодавства про постачання електричної енергії (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України)» від 30.12.2011 року № 01-06/1872;

- інформаційний лист ВГС «Про практику застосування Вищим господарським судом України у розгляді справ окремих норм матеріального права» від 21.11.2011 року № 01-06/1624/2011;

- інформаційний лист ВГС «Про постанови Верховного Суду України, прийняті за результатами перегляду судових рішень господарських судів» від 15.03.2011 року № 01-06/249 (з подальшими доповненнями);

- інформаційний лист ВГС «Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України» від 7.04.2008 №01-8/211;

- постанова пленуму ВГС «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» від 26.12.2011 року № 18;

- листи Верховного Суду щодо висновків ВС, викладених у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення, тощо [221; 209].

В свою чергу, 22 вересня 2016 року було прийнято низку законів, які стосуються, зокрема, ринку електроенергії, альтернативних видів палива та діяльності Нацкомісії з держрегулювання у сфері енергетики і комунальних послуг. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг НКРЕКП була утворена наказом президента ще у 2014 році. Тож прийнятий зараз Верховною Радою за основу і в цілому закон про НКРЕКП є скоріше закріпленням правового статусу Нацкомісії. Спірним моментом тут виступає питання незалежності регулятора. В законі намагалися зробити його незалежним від президента, і перше враження є таким, що їм вдалося досягти цієї мети. Згідно з проектом закону, члени НКРЕ затверджуються президентом на підставі рішення Номінаційної комісії.

Що стосується змін до закону про теплопостачання, то проект змін стосується стимулювання виробництва теплової енергії з альтернативних джерел енергії. Його автори пояснюють, що основним стримуючим фактором до заміщення газу у сфері комунальних послуг є нерівні умови тарифоутворення для виробників тепла з газу та виробників тепла з альтернативних джерел енергії. Відтак в законі запропоновано процедуру тарифного стимулювання такого виробництва. Схема така: вартість енергії, отриманої з альтернативних джерел, пропонують рахувати з коефіцієнтом 0,9 тарифу на теплову енергію з газу. На думку законотворців, це дозволить заощадити кошти споживачів під час сплати за послуги з централізованого опалення та гарячого водопостачання. Проте експерти оцінюють такий крок не надто позитивно, зазначаючи, що коефіцієнт 0,9 занадто великий і може призвести до протилежного ефекту – підвищення цін на опалення і гарячу воду. Тим не менш, цей законопроект також було прийнято поки у першому читанні і лише готується до другого.

Крім того, Верховною Радою України було прийнято проект закону про ринок електричної енергії. Згідно із задумом авторів, законопроект має встановити правила гри на ринку, зокрема, він передбачає дерегуляцію цін на електроенергію та створення незалежних структур для передачі та розподілу електроенергії.

Законопроект передбачає організацію ринку електричної енергії з наступних складових: двосторонні договори; ринок «на добу наперед»; внутрішньодобовий ринок; балансуючий ринок; ринок допоміжних послуг; роздрібний ринок.

Додатково до структури сегментів ринку, передбаченої законом України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України», законопроектом пропонується впровадити новий організований сегмент ринку – внутрішньодобовий ринок, на якому виникають відносини між учасниками такого ринку та оператором ринку щодо купівлі-продажу електричної енергії безпосередньо у межах доби фізичного постачання електричної енергії задля зменшення відхилень фактичного виробництва/споживання від заявленого на ринку «на добу наперед».

Законопроект також доповнює перелік учасників ринку новим учасником – трейдером, яким може бути будь-який суб'єкт господарювання, що здійснює купівлю електричної енергії виключно з метою її перепродажу, крім продажу споживачу.

Водночас передбачено запровадження певного періоду (до 24 місяців з дати набуття чинності цим законопроектом), впродовж якого мають бути створені необхідні технічні, організаційні, економічні та нормативно-правові передумови для запровадження та злагодженого функціонування ринку електричної енергії України.

1.3. Правове регулювання енергетичної галузі: український та міжнародний досвід

Глобалізація енергетичних відносин зумовила необхідність виникнення цілого ряду міжнародних організацій у цій сфері. З одного боку, міжнародні «енергетичні» організації служать місцем вироблення спільної позиції країн-учасників щодо розвитку міжнародних енергетичних відносин, формування

загальних правил поведінки, вирішення спірних питань тощо. Однак з іншого боку, ми можемо спостерігати придбання такими організаціями все більшої правосуб'єктності з точки зору міжнародного права, яке обумовлює зростання їх ролі в міжнародних енергетичних відносинах. Міжнародні організації часто виступають розробниками проектів міжнародних угод, стандартів, правил поведінки, залучаючи до цього кваліфікованих представників урядів, незалежних експертів, представників різних груп інтересів, впливаючи таким чином на спрямованість міжнародно-правового регулювання. З цієї точки зору діяльність міжнародних організацій нерідко виявляється ефективнішою діяльності окремих держав або інших суб'єктів, що пояснюється більшою оперативністю прийняття рішень, можливістю регуляції через них досить великого кола міжнародних економічних відносин і рядом інших факторів.

Враховуючи те, що енергетика є однією з ключових галузей світової економіки і має суттєвий вплив на інші її галузі, діяльність більшості міжнародних економічних організацій прямо чи опосередковано впливає на міжнародні енергетичні відносини і відповідні правові норми. Прикладом безпосереднього впливу на розвиток міжнародних енергетичних відносин і міжнародного енергетичного права є ОПЕК і Конференція з Енергетичної хартії. Так, ОПЕК через вплив на світовий ринок нафти впливає на стан міжнародної економіки та розвиток відповідних відносин, наприклад на освоєння нових джерел енергії, збільшення уваги до екологічних питань, що в свою чергу відображається на спрямованості їх правового регулювання.

Прикладом непрямого впливу міжнародних організацій на міжнародні енергетичні відносини та енергетичне право може служити діяльність органів ООН у сфері охорони навколишнього середовища, оскільки енергетика є одним з основних його забруднювачів, а, отже, міжнародні екологічні норми будуть мати істотні наслідки для роботи цього сектора. Крім того, опосередковано на міжнародні відносини в енергетиці впливають міжнародні організації, які займаються питаннями транснаціональних корпорацій, охорони праці, вирішенням міжнародних економічних спорів та ін. [33, с. 152].

Ключовою міжнародною організацією як з представництва держав, розгалуженості структури, так і за впливовістю є ООН. Особливо необхідно відзначити її роль у становленні правової регуляції міжнародних енергетичних відносин. Найяскравішою спробою створення правил у сфері міжнародних економічних і, зокрема, енергетичних відносин стало прийняття Генеральною Асамблеєю ООН резолюцій, спрямованих на встановлення нового міжнародного економічного порядку, таких як Резолюція 1803 (XVII) «Про постійний суверенітет над природними ресурсами», Резолюція 3201 (S-VI) «Декларація про встановлення нового міжнародного економічного порядку» і Резолюція 3281 (XXIX) «Хартія економічних прав і обов'язків держав». Незважаючи на суперечливе трактування значення прийнятих резолюцій з точки зору міжнародного права, саме позиція Генеральної Асамблеї щодо важливих міжнародно-економічних відносин визначила траєкторію майбутнього розвитку міжнародного економічного права і, зокрема, міжнародного енергетичного права, одним з основних питань якого є проблема використання природних енергетичних ресурсів .

У процесі розвитку структури ООН так і не був створений окремий орган для діяльності в сфері енергетики. В даний час міжнародні організації в системі ООН здійснюють вплив на міжнародне енергетичне право через діяльність у сферах міжнародної торгівлі та інвестицій, охорони навколишнього середовища та ін. У зв'язку з цим доцільно розглянути діяльність таких органів ООН, як Екологічна програма ООН (ЮНЕП), Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Комісія ООН зі сталого розвитку, а також таких спеціалізованих установ, як Світовий банк і Міжнародний валютний фонд (МВФ).

Діяльність ЮНЕП, створеної в 1972 році, спрямована на розумне і стабільне використання глобалізацій навколишнього середовища. Питаннями енергетики в структурі ЮНЕП займається підрозділ технологій, промисловості та економіки, він розробляє і втілює в життя енергетичну програму ЮНЕП, присвячену екологічним наслідкам виробництва та використанню енергії, таким як глобальна зміна клімату і локальне забруднення повітря [30, с. 41].

Питаннями, пов'язаними з енергетикою, займається також Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), створена в 1964 році. На даному етапі основні завдання ЮНКТАД визначені у Бангкокській декларації (Bangkok Declaration: Global Dialogue and Dynamic Engagement) і плані дій, прийнятих на десятій сесії організації в лютому 2000 року. Аналізуючи діяльність ЮНКТАД у сфері енергетики, слід відзначити роботу над новими питаннями щодо застосування права СОТ в енергетиці, зокрема, над питаннями оподаткування енергетичних продуктів, продовження лібералізації енергетичних послуг, екологічних відносин та ін.

До інших органів ООН, що займаються питаннями міжнародних енергетичних відносин, слід віднести Комісію ООН зі сталого розвитку, створену в 1992 році. Вона функціонує у складі Економічної та соціальної ради ООН (ЕКОСОР) і вивчає можливості зменшення впливу енергетики на навколишнє середовище [34, с. 215].

Особливе місце в структурі міжнародних організацій у сфері енергетики займають Світовий банк і Міжнародний валютний фонд. Основним змістом їх діяльності є фінансування урядових і неурядових проектів у всьому світі. Як правило, фінансування надається під гарантії або за умови виконання відповідним урядом певних умов, що передбачають розвиток національного законодавства, зміцнення фінансової та промислової інфраструктури, приватизацію державного сектора, цінову політику в галузі природних ресурсів та ін. Зазвичай вимоги до національних урядів мають однаковий або подібний характер і закріплюються в їх рішеннях або міжнародних договорах між зазначеними організаціями та урядами. У міжнародному праві такі вимоги відносять до «м'яких норм». При цьому виконання урядами взятих на себе зобов'язань жорстко контролюється і є умовою отримання фінансування під ті чи інші проекти. Таким чином, діяльність Світового банку та МВФ призводить до уніфікації відповідного національного права в різних країнах, що в свою чергу сприяє виробленню подібних підходів у процесі створення норм міжнародного права, зокрема у сфері енергетики.

Найбільш спеціалізованою організацією в структурі ООН є Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) – універсальний центр сприяння міжнародному співробітництву в галузі мирного використання ядерної енергії. 23 жовтня 1956 р. на конференції ООН 81 країною був прийнятий статут МАГАТЕ, який набув чинності 29 липня 1957 р. Відповідно до статуту агентство має домагатися збільшення впливу використання ядерної енергії на досягнення миру, здоров'я і добробут населення всіх країн. Воно повинно в міру своїх можливостей гарантувати, що допомога, яка надається нею або на її вимогу, під її наглядом або контролем не сприятиме будь-яким військовим цілям (ст. 1 Статуту МАГАТЕ). Основними сферами діяльності організації, спрямованими на виконання її місії, є: безпека та захист; наука і технології; гарантії і контроль [30, с. 42–43].

Головним органом агентства є щорічна Генеральна конференція, що складається з представників усіх членів організації, кожен з яких має один голос (ст. V Статуту МАГАТЕ). Забезпечення роботи конференції та підготовка питань для розгляду на ній здійснюються Радою керуючих 35 членів, які призначаються і звільняються конференцією з урахуванням представництва всіх регіонів світу відповідно до статуту агентства.

Під егідою МАГАТЕ проводяться переговори щодо укладення нових міжнародних угод і протоколів, а також розробляються рекомендаційні технічні стандарти і кодекси. Крім того, агентство є депозитарієм ключових міжнародних конвенцій та угод в ядерній сфері. Серед кодексів агентства слід зазначити Процесуальний кодекс з міжнародного транскордонного переміщення ядерних відходів, виданий у 1990 році (Code of Practice on the International Transboundary Movement of Radioactive Waste), а також Кодекс поведінки щодо безпеки і захисту радіоактивних джерел, виданий у 2004 році (Code of Conduct on the Safety and Security of Radioactive Sources). Основними конвенціями, розробленими і прийнятими під егідою МАГАТЕ, є Конвенція про фізичний захист ядерних матеріалів 1980 (The Convention on the Physical Protection of Nuclear Material), Загальна конвенція про безпеку використаного палива та безпеку поводження з

радіоактивним паливом 2000 року (Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management), Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р. (Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage) та ряд інших [92, с. 10].

Мабуть, найвідомішою і найвпливовішою спеціалізованою міжнародною організацією в сфері енергетики є ОПЕК - Організація країн - експортерів нафти (Organization of the Petroleum Exporting Countries). Такий статус організації забезпечується тим, що члени ОПЕК поставляють на світовий ринок майже 40% нафти, а на їх території знаходяться понад 80% всіх її розвіданих світових запасів. Про створення Організації країн - експортерів нафти було проголошено 10–14 вересня 1960 р. на конференції в Багдаді. Угоду про створення ОПЕК зареєстровано в Секретаріаті ООН 6 листопада 1962 за № 6363.

Основними цілями ОПЕК є координація та уніфікація нафтової політики країн-учасників, а також визначення найкращих способів захисту їх інтересів. Для цього організація розробляє шляхи і засоби забезпечення стабілізації цін на міжнародних нафтових ринках з метою виключення шкідливих і небажаних коливань. Виходячи з цього, завданням ОПЕК є забезпечення постійного прибутку країн-виробників, ефективного, економічно вигідного і регулярного постачання нафти націям-споживачам і справедливого рівня прибутку для тих, хто інвестує в нафтову галузь (ст. 3 Статуту ОПЕК).

В даний час учасниками ОПЕК є 11 країн. Відповідно до статуту Венесуела, Іран, Ірак, Кувейт і Саудівська Аравія мають статус засновників організації. Інші країни, що стали учасниками організації пізніше, мають статус повноправних членів організації. Для участі в ОПЕК необхідно, щоб країна-претендент мала великі обсяги експорту нафти, розділяла інтереси організації та рішення про членство було прийнято трьома чвертями голосів повноправних членів. Крім того, країни, які не відповідають встановленим критеріям, можуть увійти до ОПЕК на правах асоційованого члена.

Статутом також визначені основні органи ОПЕК, якими є конференція, Рада керуючих і секретаріат. Конференція є верховним органом ОПЕК, що складається

з представників усіх країн-учасниць, присутність яких є обов'язковою на засіданнях конференції.

До нових спеціалізованих міжнародних організацій у сфері енергетики відносяться Конференція Енергетичної хартії та її Секретаріат, створені відповідно до Договору Енергетичної хартії (ДЕХ). Конференція – орган, який здійснює керівництво і приймає рішення в процесі функціонування Енергетичної хартії, які стосуються енергетичної співпраці між Сходом та Заходом. Він контролює виконання положень ДЕХ, розглядає нові документи і проекти з питань енергетики. Основне завдання Конференції підготовка і прийняття міжнародних актів у сфері енергетики, зокрема доповнень до ДЕХ, а також протоколів. Належне виконання Конференцією її завдань забезпечується Секретаріатом, який очолює Генеральний секретар (ст. 35 ДЕХ). До складу Секретаріату входять два директорати – з транзиту і торгівлі, енергоефективності та інвестицій, а також адміністративна та фінансова служби. Таким чином, Конференція і Секретаріат найбільшою мірою впливають на формування нової правової регуляції міжнародних енергетичних відносин, сприяючи подальшому розвитку міжнародного енергетичного права.

Європейське енергетичне співтовариство – організація, мета якої полягає в розширенні на південний схід внутрішнього європейського енергетичного ринку. Головне завдання спільноти - впорядкування відносин між сторонами і створення законодавчих та економічних рамок діяльності енергетичних мереж. Базовий документ – Договір про Європейське енергетичне співтовариство – підписали 34 європейські країни.

Для членів спільноти діє єдиний збір нормативно-правових актів, які регламентують весь спектр діяльності ринків газу та електроенергії – від ціноутворення до питань безпеки і формування стратегічних резервів країнами – членами енергетичного співтовариства. Кінцева мета спільноти – створення єдиного європейського прозорого ринку електроенергії та газу, який функціонує і розвивається за уніфікованими і гармонізованими правилами.

Енергетичне співтовариство розширює сферу дії внутрішнього ринку Європейського Союзу на південь, південно-східну частину Європи і далі. Таким чином, співтовариство створює сприятливе середовище для подальшого розвитку інвестування, заснованого на законності. За допомогою своєї діяльності Енергетичне співтовариство робить внесок у забезпечення стабільності енергетичних поставок на території Європи. Воно прагне створити міцні регуляторні ринкові принципи і рамки, які дозволять залучати інвестиції з метою забезпечення стабільних і безперервних постачань енергії, необхідної для економічного розвитку та соціальної безпеки; заснувати інтегрований ринок енергії, сприяючий міжнародній енергетичній торгівлі та інтеграції з ринком ЄС; сприяти безпеці енергетичних поставок, охороні навколишнього середовища; удосконалювати правила конкуренції на регіональному рівні.

Договір про Енергетичне співтовариство підписали Європейський Союз, з одного боку, і сім держав, з іншого, - Албанія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Македонія, Чорногорія, Сербія та тимчасова місія ООН в Косово.

Станом на березень 2015 року 14 країн-членів ЄС мали статус повноправного учасника організації. Такі країни, як Грузія, Молдова, Норвегія, Туреччина та Україна, брали участь в організації на правах спостерігачів.

Проте, початком правового регулювання енергетичних відносин на міжнародному рівні можна вважати перші міжнародні договори, які послужили основою інтеграції європейських країн у форматі спільнот в рамках Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) та Євратому. Так, метою Договору про створення ЄОВС 1952 р. було сприяння економічному розвитку, зростанню зайнятості та підвищенню життєвого рівня в країнах-членах шляхом організації спільного ринку вугілля та сталі (ст. 2). Такі цілі в сфері атомної енергетики були визначені в Договорі про Європейське атомне співтовариство (Євратом) 1957 року.

Однак, незважаючи на те, що створення європейських співтовариств починалося саме в енергетичних галузях, їх правове регулювання було фактично виключено з дії європейського права. Такий стан правового регулювання

пояснюється тим, що енергетичний сектор розглядався національними урядами як сектор, що забезпечує національні інтереси в економічній, військовій, соціальній та інших сферах. Тому численні та тривалі спроби загальноєвропейських структур перенести правове регулювання енергетики на наднаціональний рівень наštтовхнулися на опір окремих держав, підтримуваних національними енергетичними монополіями [77, с. 5].

Розбіжність інтересів між державами-членами та інституціями ЄС приводила до постійної боротьби за повноваження з правового регулювання енергетики. За винятком двох секторів (вугільної та атомної енергетики) політика ЄС обмежувалася встановленням таких спільних цілей, як заохочення раціонального використання енергії та зменшення залежності Європи від експорту нафти. Жоден із зазначених договорів, у тому числі і Єдиний європейський акт, який встановив єдиний європейський ринок, не передбачав створення такого ж ринку у сфері енергетики. Невдалою була також спроба включити енергетичний розділ в Маастрихтський та Амстердамський договори, в проектах яких передбачалися уніфіковані підходи до регулювання енергетичних відносин в рамках Європейського Співтовариства.

Останньою спробою Європейської Комісії встановити енергетичні повноваження ЄС в конституційних договорах стало закріплення зазначених положень в остаточному варіанті Угоди про Конституційний договір, де питанням енергетики присвячений окремий розділ. Так, за органами ЄС закріплено право формувати енергетичну політику ЄС, яка повинна бути спрямована на забезпечення функціонування внутрішнього енергетичного ринку, забезпечення безпеки енергетичних поставок в Європейський Союз, заохочення енергоефективності та енергозбереження, розвиток нових і поновлюваних форм енергії, а також збереження та поліпшення навколишнього середовища.

Інструментами впровадження енергетичної політики є європейські закони чи рамки закону (ст. III-157). Однак, враховуючи негативний результат референдумів про Конституцію ЄС у Франції, Нідерландах і т.д., можливість практичного застосування положень останньої, в тому числі енергетичних,

викликає великі сумніви. Незважаючи на те, що положення з енергетики з'явилися тільки в проекті Конституції, вони лише закріпили існуючий де-факто поділ повноважень у сфері регулювання енергетичних відносин між союзними органами та державами-членами.

До 1990-х років вироблення та реалізація спільної політики та відповідного правового регулювання ЄС у сфері енергетики забезпечувалося через суміжні з енергетикою повноваження органів ЄС щодо єдиного ринку товарів та послуг, конкуренції, гармонізації регулювання охорони навколишнього середовища, транспортування, наукових досліджень і т.п. Як засіб уніфікації правового регулювання енергетичних відносин у країнах - членах ЄС, Комісією були використані повноваження в сфері створення вільного ринку на основі чотирьох свобод (вільний рух товарів, послуг, робочої сили та капіталу), а також повноваження з регулювання питань конкуренції, які реалізовувалися через директиви. Ці правові акти приймалися Радою ЄС і разом з Регламентом були головною формою реалізації чинного на той момент Амстердамського договору (ст. 83, колишня ст. 87). Перевагою директив над іншими правовими актами є те, що їх положення, як правило, визначають лише загальні цілі впровадження або вдосконалення правового регулювання відповідних відносин між державами-членами, а також встановлюють принципи та можливі засоби досягнення поставлених завдань протягом встановлених строків. Вибір конкретних засобів правового регулювання належить державам-членам. Зазначені особливості директив зумовили їх широке застосування при створенні єдиних правил щодо європейського газового та електроенергетичного ринків ЄС і пов'язаних з ними сфер діяльності [179, с. 48].

Додатковим джерелом повноважень інститутів ЄС у сфері енергетики стали міжнародні угоди, укладені від імені Товариства, зокрема Договір до Енергетичної хартії, підписаний європейськими співтовариствами в грудні 1994 році.

Однією з найбільш детально врегульованих сфер в енергетичному секторі ЄС є атомна енергетика, що обумовлено активною діяльністю Євратому та

відповідних міжнародних спеціалізованих організацій. Основою правового регулювання у цій сфері стала Угода Євратому, яким регулюються питання радіаційного захисту працівників та громадськості (розділ III), поставки ядерних матеріалів для розвитку атомної енергетики (розділ VI), створення умов для запобігання використанню таких ядерних матеріалів у несанкціонованих ядерних цілях (розділ VII), а також загальні аспекти, такі як дослідження та поширення інформації. Згідно з Угодою Європейська Комісія отримала статус наднаціонального регулятивного органу у зазначених сферах. На основі положень Угоди було розроблено та прийнято значну кількість різних правових актів ЄС у сфері атомної енергетики. Серед основних правових актів у цій сфері слід виділити такі документи, як статuti Агенції Євратому з поставок від 6 листопада 1958 р., Правила Агентства з поставок Європейського співтовариства атомної енергетики щодо способу врівноваження попиту і пропозиції на руду, вихідні матеріали та спеціальні матеріали, Директива Ради Євратому 92/3 від 3 лютого 1992 р. про нагляд та контроль за перевезенням радіоактивних відходів між державами-членами, а також і Співтовариства та Регламент Ради Євратому 1493/93 від 8 червня 1993 р. з перевезень радіоактивних речовин між державами-членами та ін.

Разом з тим правове регулювання вугільної галузі представлено найменшою кількістю правових актів, що пояснюється тенденцією до зменшення ролі вугільної галузі в енергетичній політиці ЄС. Також малорозвиненим залишається правове регулювання ЄС в нафтовій галузі, що пояснюється як небажанням країн-членів поступатися компетенцією у цій сфері на користь органів ЄС, так і наявністю досить розвиненого національного регулювання. Однак під впливом декількох нафтових криз у цій сфері був прийнятий ряд правових актів, спрямованих на створення нафтових резервів та забезпечення безпеки нафтових поставок. Першим таким актом стала Директива Ради ЄС 68/414/ЄС про зобов'язання держав - членів ЄС підтримувати мінімальний рівень резервів сирої нафти та/або нафтопродуктів від 20 грудня 1968 року пізніше доповнена Директивою Ради ЄС 98/93/ЄС від 14 грудня 1998 року. Зазначеними

директивами встановлено обов'язок держав-членів створити і підтримувати резерви нафти і нафтопродуктів, достатні для забезпечення внутрішнього споживання протягом не менше 65 днів і потім – не менше 90 днів [92, с. 11].

Однак найбільш динамічний розвиток законодавства ЄС має місце в сфері регулювання електроенергетичного і газового секторів енергетики. При цьому один з найперспективніших напрямків регулювання пов'язаний зі створенням наднаціонального регулятора ринків природного газу та електроенергії. Крім того, вагома частина енергетичного права ЄС стосується розвитку транс'європейських енергетичних мереж як ключової умови досягнення політики безпеки поставок енергії та енергоносіїв, розвитку та підтримки відновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності та заохочення енергозбереження, а також встановлення досить жорсткого екологічного регулювання енергетичних відносин.

Першим етапом створення ринку природного газу ЄС стали Директива Ради 90/377/ЄЕС від 29 червня 1990 р. щодо порядку, прийнятого співтовариством для підвищення прозорості цін на газ та електроенергію, впроваджених для кінцевого промислового споживача, і Директива Ради ЄЕС 91/296/ЄЕС від 31 травня 1991 р. про транзит природного газу через газотранспортні мережі. Зазначеними документами передбачалося прийняття державами-членами підготовчих заходів, покликаних створити передумови до подальшого переходу газової галузі на ринкові умови функціонування. Документом, який безпосередньо передбачав створення ринку природного газу, стала Директива 98/30/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС про єдині правила для внутрішнього ринку природного газу від 22 червня 1998 р. Цілями директиви, визначеними в преамбулі, є впровадження ринкових (конкурентних) відносин на основі єдиних правил організації та функціонування галузі природного газу; об'єднання і взаємодія транспортних систем; досягнення встановленого рівня лібералізації газового ринку.

Для введення конкурентних умов у газовій сфері директивою в першу чергу передбачалося фінансове відокремлення таких видів діяльності, як

транспортування, розподіл, постачання і зберігання природного газу, і надання цієї інформації уповноваженим органам (ст. 13). Також директивою встановлювався рівень лібералізації ринку, що визначався часткою споживачів, які отримали право вільного вибору постачальників газу на конкурентних умовах. Так, через 10 років після набуття чинності директиви рівень лібералізації газових ринків держав-членів повинен становити не менше 43% (ст. 18). Однак у зв'язку з наявністю в директиві значної кількості диспозитивних норм, швидкість впровадження яких залежала від волі країн-учасниць, а також через можливість відкладення або звільнення окремих держав-членів від впровадження тих чи інших заходів, лібералізація газових ринків країн-членів відбувалася практично неузгоджено і дуже нерівномірно. Так, відповідно до першого Звіту Комісії про оцінку імплементації внутрішнього електроенергетичного і газового ринків станом на 2000 рік повністю газовий ринок відкрили лише Німеччина та Англія. Рівень лібералізації газового ринку інших країн коливався від 20% в Іспанії до 96% в Італії [85, с. 98].

Надалі за результатами узагальнення наслідків і проблем імплементації Директиви 98/30/ЄС була прийнята Директива 2003/55 /ЄС Європейського парламенту та Ради «Про загальні правила для внутрішнього ринку природного газу та скасування Директиви 98/30/ЄС» від 26 червня 2003 р. На відміну від попередньої нова директива встановила чіткі і однозначні вимоги до всіх країн-членів щодо створення газового ринку. Відповідно до положень директиви ринки природного газу повинні були бути повністю лібералізовані до 1 червня 2007 року з наданням будь-якому споживачеві газу права на вибір постачальника (ст. 23).

Подібні підходи до правового регулювання також мали місце у сфері електроенергетики. Першим документом, який передбачав лібералізацію галузі, стала Директива 96/92/ЄС про загальні правила для внутрішнього ринку електроенергії від 26 червня 2003. Документ встановив терміни лібералізації ринку і визначив інструменти її досягнення. До них відносяться: право ДТЗ, фінансове розмежування генерації, транспортування та розподіл електроенергії, визначення кваліфікованих споживачів, які мають право на вибір постачальника,

створення регулюючого органу та визначення його повноважень і т.п. Подальша діяльність Комісії та Парламенту ЄС в напрямку вдосконалення правового регулювання електроенергетики привела до прийняття Директиви 2003/54 / ЄС Європейського парламенту і Ради «Про загальні правила для внутрішнього ринку електроенергії та скасування Директиви 96/92/ЄС» від 26 червня 2003 року. Цією директивою було встановлено термін остаточного відкриття електроенергетичного ринку до 1 червня 2007 року (ст. 21).

Сприяти якнайшвидшому створенню єдиного ринку електроенергії ЄС покликані також Регламент 1228/2003 Європейського парламенту і Ради про умови доступу до мереж для транскордонного обміну електроенергією від 26 червня 2003 року й Рішення 1229/2003/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про встановлення рекомендацій для транс'європейських енергетичних мереж і скасування Рішення 1254/96/ЄС» від 26 червня 2003 року. Зазначені акти спрямовані на встановлення уніфікованих правил використання електричних мереж в рамках ЄС, а також на їх розвиток і модернізацію, що сприятиме надійності та безпеці постачання електроенергії [92, с. 10].

Створення єдиного ринку електроенергії та газу в ЄС зумовило необхідність уніфікувати підходи до регулювання таких ринків і створити єдиний центр подібного регулювання. Першим кроком у цьому напрямку стало рішення Комісії ЄС про створення Групи європейських регуляторів електроенергії та газу від 11 листопада 2003 р. № 2003/796 / ЄС. Незважаючи на дорадчий статус групи, вона має великий потенціал, який може бути використаний за умови досягнення нею збалансованих рішень щодо спірних питань, що виникають час від часу в процесі функціонування внутрішнього енергетичного ринку ЄС.

Крім регулювання базових галузей енергетики, важливим моментом розвитку енергетичного права ЄС є регулювання у сфері навколишнього середовища. Так, правовою основою виробництва енергії з відновлюваних джерел стала Директива 2001/77/ЄС 2001 року, метою якої є сприяння збільшенню внеску відновлюваних джерел у виробництво енергії на внутрішньому ринку електроенергії (ст. 1). Важливими аспектами розвитку енергетичного права ЄС є

також питання енергозбереження та енергоефективності. Так, прикладом сприяння підвищенню енергоефективності є Директива 2004/8/ЄС Європейського парламенту та Ради від 11 лютого 2004 про стимулювання когенерації на основі корисного попиту на теплову енергію та доповнення до Директиви 92/42/ЄЕС, метою якої є підвищення енергоефективності та поліпшення надійності постачання енергією шляхом створення правових рамок для заохочення і розвитку високоефективної когенерації, тобто одночасного виробництва теплової та електричної енергії (ст.1).

Підсумовуючи, слід зазначити, що в даний час європейське енергетичне право є найбільш розвиненою і цілісною правовою системою, положеннями якого регулюються відносини практично у всіх секторах енергетики, а також суміжних областях. Головна особливість зазначеної системи права полягає в тому, що в основу її виникнення й розвитку закладено принцип створення конкурентного енергетичного ринку, орієнтованого на безпеку постачання енергії, охорону навколишнього середовища та захист прав споживачів.

Крім того, правове регулювання енергетичних відносин в ЄС має істотний вплив на розвиток міжнародного енергетичного права. Становлення такого регулювання відбувалося на тлі постійного узгодження національних інтересів (часто діаметрально протилежних) країн-членів з намірами органів ЄС, спрямованих на досягнення кінцевої мети - створення енергетичного ринку. Враховуючи, що сучасна енергетична галузь все активніше виходить за межі національних кордонів, досвід ЄС буде мати неоціненне значення для розвитку правового регулювання міжнародних енергетичних відносин, які також піддаються істотному впливу різнобічних інтересів суб'єктів міжнародного права [33, с.152].

Що стосується вітчизняного досвіду нормативного регулювання даної галузі, то в останні роки в Україні здійснюються все більш активні зусилля, спрямовані на забезпечення системного розвитку енергетичного права, національного законодавства, вдосконалення державного управління та регулювання цих галузей, здійснення відповідних правових досліджень,

ефективної участі України у міжнародному співробітництві в цій сфері, спираючись на положення Конституції України, розроблені та прийняті закони «Про електроенергетику», «Про енергозбереження», «Про альтернативні джерела енергії» [78, с.163–165].

Значним є блок законодавчих актів з питань використання атомної енергії, ядерної та радіаційної безпеки, поводження з радіоактивними відходами, що включає закони «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про видобування та переробку уранових руд», «Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань», «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії», «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання», «Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки», «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення», а також про ратифікацію, приєднання України до найбільш важливих міжнародних конвенцій у цій сфері.

Важливе значення для регулювання правових відносин в енергетичній сфері мають також Закон «Про охорону навколишнього природного середовища», Кодекс України про надра, Гірничий закон.

Спеціальним законом визначено особливості правового регулювання відносин у сфері нафти і газу, прийнятий Закон «Про розподіл продукції», що створює досить широкі можливості вирішення питань ефективного використання відповідних природних ресурсів.

У ряді нормативно-правових актів України визначаються конкретні загрози її національній безпеці в енергетичній сфері та шляхи їх вирішення. Зокрема, в Законі «Про основи національної безпеки України» в число основних напрямів державної політики у сфері забезпечення національної безпеки включено забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного і активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення. В Указі Президента України «Про стратегію національної

безпеки України» від 12 лютого 2007 року № 105 також звертається увага на необхідність підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів в Україні [194, с. 42].

Для реалізації державної політики у сфері енергетики, ядерної безпеки, надрокористування створена система спеціально уповноважених органів виконавчої влади, законодавчо визначено їх повноваження, порядок діяльності. При цьому особлива роль відводиться Національній комісії регулювання електроенергетики України, яка регулює діяльність суб'єктів природних монополій у сфері електроенергетики та господарюючих суб'єктів, що діють на суміжних ринках, а також виконує інші функції відповідно до законодавства. Враховуючи велике значення вирішення проблем цієї сфери, Президент України призначив свого спеціального представника з міжнародних питань енергетичної безпеки [202, с. 301].

Важливе місце в системі енергетичного законодавства займають акти уряду. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 року № 145-р затверджена Енергетична стратегія України на період до 2030 року. Розвиток енергетичного законодавства України є одним з пріоритетних завдань і напрямів реалізації даної стратегії, якою, зокрема, передбачено, що внутрішня і зовнішня політика, регулювання відносин у галузі виробництва, використання, передачі енергії, будь-які економічні, інституційні та інші перетворення в енергетиці повинні ґрунтуватися винятково на положеннях законів.

Слід констатувати, що в сучасних умовах правове регулювання в енергетичній сфері має значною мірою розрізнений характер, що пов'язано насамперед з відсутністю законодавчо закріплених загальних принципів і підходів при регулюванні відносин в електроенергетичній, ядерно-промисловій, вугільно-промисловій та нафтогазовій галузях. Варто відзначати, що кожна з цих галузей паливно-енергетичного комплексу керується переважно окремим законом та прийнятими для його виконання підзаконними актами. Так, в електроенергетиці пріоритетним є Закон «Про електроенергетику», в ядерній енергетиці - Закон «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», у вугільній галузі -

Кодекс про надра та Гірничий закон, в нафтогазовій – Закон «Про нафту і газ» [220].

На нинішньому етапі актуальним є вдосконалення функціонування Оптового ринку електроенергії, визначення принципів роботи ринку природного газу, законодавче закріплення за відповідним регулюючим органом зі спеціальним статусом права встановлення правил функціонування ринків, не визначених законом [244, с. 11].

Передбачається створення також дієвих фінансових і податкових стимулів для модернізації енергетичних об'єктів та застосування енергозберігаючих технологій, вдосконалення регулювання конкурентних ринків стисненого і скрапленого газу, нафтопродуктів, відповідне уточнення повноважень державного органу регулювання в даній сфері, недопущення при цьому необґрунтованого адміністративного втручання у визначення цін на конкурентних ринках. Не менш важливе вдосконалення умов та правил надання підприємствам паливно-енергетичного комплексу державної підтримки, в тому числі шляхом субсидування [103, с.105].

У зв'язку з підвищенням інтересу до розвитку атомної енергетики в Україні і надалі особлива увага приділятиметься вдосконаленню правового регулювання забезпечення безпеки відповідних об'єктів, вирішення питань їх розміщення, відкритості та прозорості прийняття рішень органами влади, доступу широкої громадськості до обговорення пропонованих проектів.

Враховуючи все більше утвердження ринкових методів господарювання, входження України до СОТ, передбачається розробка принципово нового законодавства про надра. При цьому необхідно врахувати вимоги Конституції України [122], яка передбачає, що надра та інші природні ресурси є об'єктами виключної власності українського народу і кожен громадянин має право на користування цими ресурсами відповідно до закону [192, с.21–22].

Особливо важливими є посилення вимог до виконання суб'єктами енергетичної галузі зобов'язань щодо зменшення забруднення навколишнього

середовища та забезпечення реалізації вимог у сфері техногенної безпеки, а також підвищення відповідальності підприємств галузі за порушення цих вимог.

Другий блок завдань - розвиток законодавчої основи регулювання в енергетичній сфері в інтересах забезпечення виконання міжнародних зобов'язань, передбачених ратифікованими міжнародними енергетичними угодами.

Україна, підписавши Європейську енергетичну хартію і Договір до неї, ряд інших міжнародних договорів, як і всі основні угоди про охорону навколишнього природного середовища, докладає чимало зусиль для належного входження в європейський і світовий правовий простір. У зв'язку з цим важливо адаптувати енергетичне законодавство України до правової системи Європейського Союзу, що має забезпечувати зміцнення міжнародної енергетичної безпеки, виконання вимог європейського енергетичного законодавства відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, Програми інтеграції України з Європейським Союзом, схваленої Указом Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072, та Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 року.

І ще один блок завдань: законодавче регулювання енергетичних відносин має розвиватися на основі активізації міжнародного співробітництва; укладення відповідних дво- та багатосторонніх міжнародних угод, які слід спрямувати на реалізацію цілей енергетичної стратегії; забезпечення національних інтересів України, всього міжнародного співтовариства [115, с. 543].

Важливим завданням вдосконалення теоретичних основ вирішення зазначених завдань, підвищення ефективності законодавства є створення сприятливих умов для ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, забезпечення енергозбереження, уникаючи при цьому безпосереднього неправомірного втручання в господарську діяльність суб'єктів господарювання. Для виконання цього завдання особливо актуальним є створення дієвої та прозорої системи енергетичного законодавства особливо в сфері енергозбереження. Така система повинна містити правові норми, які б

передбачали адекватне поєднання інструментів державного регулювання й заохочення суб'єктів господарювання та населення з метою ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів.

Існує необхідність оптимізації розмірів адміністративних штрафів за порушення законодавства про енергозбереження, а також введення юридичної відповідальності суб'єктів господарської діяльності за недотримання вимог законодавства з енергозбереження [277, с. 24].

Подальший розвиток повинні отримати стандартизація, системи контролю за дотриманням стандартів в енергетичній сфері. Зокрема, передбачається вдосконалення правового врегулювання маркування продукції. Для об'єктивного моніторингу ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів у суспільному виробництві необхідно вдосконалювати правове забезпечення обов'язкової статистичної звітності суб'єктів господарювання щодо обсягів використаних ними таких ресурсів.

При цьому правове регулювання державної економічної підтримки ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів повинно відповідати принципам ринкової економіки, бюджетному законодавству, бути прозорим і дієвим [16, с.114].

Також важливим завданням є розробка пропозицій та внесення відповідних змін до Податкового кодексу України, які передбачають надання податкових пільг підприємствам у разі здійснення ними енергозберігаючих заходів, а також включення в перелік податків збору за перевитрати паливно-енергетичних ресурсів. Як механізм стимулювання ефективного їх використання планується проведення сертифікації підприємств на предмет відповідності вимогам енергозбереження. Підприємства, які пройшли таку сертифікацію, можуть звільнятися від перевірок ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів на певний період. Або ж для таких підприємств слід встановлювати норми їх питомих витрат на більш тривалий термін [22, с.115].

Нинішній стан справ у сфері обліку паливно-енергетичних ресурсів істотно гальмує розвиток ринкових відносин в економіці країни, сприяє зростанню втрат,

неефективному використанню наявного потенціалу. Подолати критичний стан справ у цій сфері можливо за умови впровадження більш жорсткої системи обов'язкового обліку ресурсів. Тому особливу увагу в процесі вдосконалення законодавства з енергозбереження планується приділити формуванню більш досконалої єдиної системи обліку енергоресурсів, правовому забезпеченню функціонування такої системи [53, с.24–25].

Україна докладає чимало зусиль для належного входження в європейський і світовий правовий простір. У зв'язку з цим значна робота проводиться з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, виконання міжнародних зобов'язань. Подальшу роботу в цій сфері передбачається проводити з урахуванням необхідності більш повного аналізу змісту, особливостей національного законодавства та вимог директив Європейського Союзу. Постійно удосконалюється правова основа регулювання відносин в енергетичній сфері з сусідніми країнами. У цьому контексті поступове впровадження Україною права ЄС в галузі енергетики є важливим кроком на шляху України до економічної інтеграції, а також у поглиблення політичного співробітництва з ЄС [85, с. 99].

Що стосується сучасного стану адаптації законодавства України до законодавства ЄС у сфері енергетики, то чинне законодавство України не повною мірою відповідає європейському, зокрема Закон України «Про нафту і газ» частково не відповідає Директиві 73/283 / ЄЕС, Закон України «Про трубопровідний транспорт» – Директиві 94/63 / ЄС. Як досить високий оцінюється зараз рівень адаптації законодавства у сфері відновлюваних джерел енергії (Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку вітроенергетики України» відповідає Директиві 2001/77 / ЄС, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання пільгових кредитів для реалізації інвестиційних проектів впровадження енергозберігаючих технологій та технологій з виробництва альтернативних джерел палива »в цілому відповідає Директиві 2003/30 / ЄС, частково відповідають Директиві 2003/30 / ЄС та Директиви 2001/77 / ЄС закони України

«Про альтернативні джерела енергії» та «Про альтернативні види рідкого і газового палива». Також Закон України «Про електроенергетику» частково відповідає Директиві 2003/54 / ЄС, Постанови Кабінету Міністрів України «Про посилення контролю за режимами споживання електричної і теплової енергії» та «Про затвердження Порядку здійснення державного нагляду в електроенергетиці» загалом відповідають Директиві 2003/54 / ЄС та Директиві 2005/89 / ЄС).

Слід взяти до уваги, що рівень розробленості багатьох теоретичних питань, ефективність чинного законодавства ще далеко не повною мірою відповідають сучасним вимогам, завданням національної та міжнародної безпеки, інтересам країн регіону. Саме тому потрібні розвиток фундаментальних досліджень, міжнародне співробітництво, більша увага до зазначених завдань з боку як наукового співтовариства, фахівців, так і органів державної влади.

Висновки до розділу 1

У першому розділі проаналізовано історичні та методологічні аспекти наукового аналізу явища договору енергопостачання в зарубіжній та вітчизняній юридичній науці.

Зокрема, доведено використання міждисциплінарного підходу, який у даному дослідженні, на наш погляд, означає не просто запозичення методів інших гуманітарних наук, наприклад, соціології чи історії. Мова йде про міждисциплінарний синтез в правовому дослідженні, де провідна роль залишається за методами юридичної науки.

Прослідковано розвиток наукової думки щодо договору енергопостачання в Україні та визначити подальші рамки наукового аналізу.

Встановлено, що початком правового регулювання енергетичних відносин на міжнародному рівні можна вважати перші міжнародні договори, які стали своєрідною основою для процесу інтеграції європейських країн у формат спільнот в рамках Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) та Євратому.

Проаналізовано напрямки адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та стан виконання міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною.

Проаналізовано, що діюче законодавство України, поділивши вітчизняний ринок енергетики на оптовий та роздрібний не сприяє формуванню цивілізованої системи енергозабезпечення. Розвиток енергетичного ринку України при сучасній сегментації є далеким від стандартів Європейського Союзу та не містить ефективних юридичних механізмів його оптимізації, тому удосконалення цивільно-правового регулювання енергопостачання обумовлює доцільність проведення дослідження з метою формулювання оптимальних шляхів і чітких рекомендацій цивільно-правових механізмів для реалізації змін в законодавстві, які б відповідали вимогам сучасної системи енергозабезпечення.

Доцільним вбачається врахувати європейський досвід щодо становлення ринкових відносин та вдосконалення, з урахуванням цього досвіду, правовідносин з енергопостачання шляхом лібералізації енергетичних ринків з метою розвитку енергетичної інфраструктури, підвищення надійності енергопостачання, захисту прав споживачів, що зумовлює необхідність поступового переходу до ринкових перетворень на конкурентних засадах.

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДОГОВОРУ ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ

2.1 Правова природа договору енергопостачання

У науковому світі ведуться дискусії про правову природу договору енергопостачання. Яким вважати договір про постачання електричної енергії – договором поставки або договором купівлі-продажу або окремим видом договору? Для вирішення цього питання потрібне не тільки теоретичне, але й практичне дослідження поняття електричної енергії як товару, з договірними правовідносинами між енергопостачальником та споживачем. З норм законодавства України випливає, що неможливо однозначно тлумачити правову природу зазначеного договору.

Використання електричної та теплової енергії є необхідною умовою діяльності майже кожного підприємства. Характеристика предмета даних відносин як певного соціального блага обумовлює правову специфіку договірних взаємодій із забезпечення електричною та тепловою енергією [23, с.31]. Складні правовідносини, пов'язані з подачею і використанням енергії, які стосуються практично всіх організацій та громадян, раніше регулювалися підзаконними, в основному відомчими, нормативними актами. З числа останніх актів такого роду можуть бути названі Правила користування електричною енергією, затверджені Постанова НКРЕ від 31.07.1996 р. № 28 (у редакції постанови НКРЕ від 04.02.2010 р. № 105), Правила користування електричною енергією для населення, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.1999 р. № 1357 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17.02.2012 р. № 1408) та Правила надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення й типового договору про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2005 р. № 630 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від

31.10.2011 р. № 1135). Нагальність проблеми обумовлена, зокрема, і значним збільшенням обсягу нормативного матеріалу, що відноситься як до забезпечення електроенергією суб'єктів підприємництва, так і енергопостачання побутового споживача. Лише в період з 1999 по 1999 роки прийнято понад 60 нормативних актів, що регулюють зазначені правовідносини. Слід відзначити і той факт, що збільшився інтерес до питань, щодо конструювання відносин із забезпечення енергією [163, с.90].

Останнім часом нагального вирішення набула потреба стабільного та безперебійного енергопостачання промисловості, електротранспорту, житлово-комунального господарства та ін. При вирішенні цього завдання важливе значення мають не тільки організаційно-економічні заходи, а й належне правове регулювання. Однак, в даний час концептуального правового акту, що регулює правовідносини, які виникають при енергопостачанні, на жаль, не існує. Унормовані в Господарському кодексі України (ст.ст.275–277 ГК України) (далі – ГК) [79] та в Цивільному кодексі України (714 ЦК України) [263] положення, присвячені договору енергопостачання, не можуть повністю врегулювати той пласт відносин, які виникають при постачанні та використанні електричної або теплової енергії. Розрізненість нормативних актів, що регулюють відносини у даній сфері, їх різний правовий статус, часом навіть їх суперечливість, а також, найголовніше – відсутність єдиного нормативного акту, призводить до численних протиріч між енергопостачальними організаціями та споживачами (абонентами) енергії, і, як наслідок, абсолютно протилежних за змістом рішень судів.

У зв'язку з цим, розкриття правової природи договору енергопостачання є одним з ключових моментів даного наукового дослідження.

В свій час, в юридичній науці проблеми правового регулювання енергопостачання, договірних правовідносин були висвітлені в навчальних посібниках, наукових публікаціях, у спеціалізованій періодичній літературі. Зокрема, цією проблематикою займалися такі авторитетні вчені-правники та юристи-практики, як П. Д. Гуйван, Б. І. Пугинський, М. І. Брагинський,

В. В. Вітрянський, А. Варламова, С. М. Корнєєв, В. В. Луць, О. С. Іоффе, Ц. В. Бичкова, О. М. Садіков.

В теорії цивільного права домінуючою тенденцією розвитку науки про зобов'язання є їх диференціація за метою та предметом договірних відносин [169, с. 51]. Особливості різних договірних зв'язків, що відображають специфіку діяльності, дають підстави для виділення самостійних договірних типів. Застосовуване в цивілістиці поняття «тип договору» передбачає наявність самостійних майнових відносин, в кінцевому рахунку, надання цим відносинам цілком певної договірної форми [147, с. 115]. Для того, щоб правильно оцінити важливість певних юридичних ознак і встановити, наскільки відповідні правові особливості даного договору характеризують його як самостійний тип або як окремий різновид іншого типу договору, в основу розмежування має бути покладена правова природа договору, його правовий результат.

Що таке енергія з позиції її споживача? Відповідь на це питання сьогодні вже не викликає дискусій серед правників. Законодавець єдиний у думці, що електроенергія є товаром. За чинним українським законодавством з'явилося досить багато норм, за якими визначається поняття «товар»:

– це «будь-яка продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу (оплатної передачі)» (ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність») [218];

– це «будь-який предмет господарського обороту, в тому числі продукція, роботи, послуги, документи, що підтверджують зобов'язання та права (зокрема цінні папери)» (ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції») [217];

– це «продукція, яка включається до обміну, тобто є предметом купівлі та продажу. Це може бути продукція серійного виробництва, унікальні витвори або матеріальні засоби для надання послуг. Це поняття використовується у митних номенклатурах» (п. 3.1 Класифікації видів економічної діяльності) і такі інші.

Поняття «товар» також фіксується в спеціальному законодавстві, що регулює правовідносини в сфері електроенергетики. Визначення поняття «товар»

у застосуванні до електроенергетики значиться не менш ніж у двох десятках нормативно-правових актів. Серед них - Закон України «Про електроенергетику», Правила користування електричною енергією, Інструкція про порядок передачі документації та здійснення державної експертизи з енергозбереження.

Отже, енергія – електрична чи теплова енергія, що виробляється на об'єктах електроенергетики і є товарною продукцією, призначеною для купівлі-продажу (ст. 1 Закон України «Про електроенергетику») [211].

Електрична енергія (активна) – «енергоносій, який виступає на ринку як товар, що відрізняється від інших товарів особливими споживчими якостями та фізико-технічними характеристиками (одночасність виробництва та споживання, неможливість складування, повернення, переадресування), які визначають необхідність регулювання та регламентації використання цього товару» (п. 1.2. Правил користування електричною енергією [215]).

Статтею 1 Закону України «Про теплопостачання» визначено, що теплова енергія – це товарна продукція, що виробляється на об'єктах сфери теплопостачання для опалення, підігріву питної води, інших господарських і технологічних потреб споживачів, призначена для купівлі-продажу.

Тобто, зазначеною нормою визначено, що теплова енергія, як товар, не використовується для її безпосереднього споживання споживачами комунальних послуг (зокрема власниками приміщень ОСББ), а визначає перелік саме господарських і технологічних потреб, де її застосування можливе, а саме: для опалення (послуг з централізованого опалення), підігріву питної води (послуг централізованого постачання гарячої води), інших господарських і технологічних потреб (використання, наприклад, у промисловому виробництві) [195, с. 155].

Також, статтею 1 Закону України «Про теплопостачання» визначено, що місцева (розподільча) теплова мережа – це сукупність енергетичних установок, обладнання і трубопроводів, яка забезпечує транспортування теплоносія від джерела теплової енергії, центрального теплового пункту або магістральної теплової мережі до теплового вводу споживача. Тобто, зазначеною нормою визначена ще одна обов'язкова ознака споживача теплової енергії, а саме:

споживачем теплової енергії може бути особа (зокрема ОСББ), теплоспоживче обладнання якого (внутрішньобудинкові системи, мережі, устаткування, тощо) через тепловий ввід приєднане або має технічні можливості для приєднання до місцевої (розподільчої) теплової мережі.

Враховуючи зазначене вище, до споживачів теплової енергії відносяться, зокрема, власники /балансоутримувачі/ управителі будинків (споруд), в тому числі ОСББ, будинки яких приєднані до місцевої (розподільчої) теплової мережі [196, с.131].

Слід зазначити, що відповідно статті 1 Закону України «Про теплопостачання», зокрема, саме споживачі та постачальники теплової енергії є суб'єктами відносин у сфері теплопостачання і, як наслідок, відносини у цій сфері встановлюються шляхом укладення договору про купівлю-продаж (постачання) теплової енергії між теплопостачальною організацією (зокрема КП «Теплоенерго») та споживачем теплової енергії (ОСББ).

Враховуючи відсутність затвердженого типового договору про купівлю-продаж (постачання) теплової енергії, такий договір укладається його сторонами з урахуванням норм, зокрема Закону України «Про теплопостачання», Правил користування тепловою енергією, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 03.10. 2007 № 1198 з урахуванням дотриманням процедури укладення договорів, визначеної главою 53 Цивільного кодексу України.

При цьому в технічних науках енергія визначається як скалярна фізична величина, загальна кількісна міра руху і взаємодії всіх видів матерії. Енергія не виникає ні з чого і нікуди не зникає, вона може тільки переходити з одного стану в інший (закон збереження енергії). Поняття енергії поєднує всі явища природи в одне ціле, є загальною характеристикою стану фізичних тіл і фізичних полів [47, с. 9]. Внаслідок існування закону збереження енергії поняття «енергія» поєднує всі явища природи.

Науково-технічне поняття енергії пов'язане зі здатністю фізичного тіла або системи виконувати роботу. При цьому тіло або система частково втрачає енергію, витрачаючи її на зміни в навколишніх тілах [166, с. 60–63].

Тобто енергія – поняття збірне, вона може бути електромагнітною, механічною, хімічною, гравітаційною, ядерною тощо, при цьому одні види енергії можуть перетворюватися в інші в строго певних кількісних співвідношеннях, але при всіх перетвореннях загальна кількість енергії зберігається.

Отже, можна дійти висновку, що енергія – безтілесна річ з низкою притаманних їй особливостей, на яку частково поширюються положення ЦК України про право власності, з огляду на відчужуваність енергії, передачу цього блага в користування і неможливість в повному обсязі бути об'єктом поставки в силу відсутності речової форми існування електричної та теплової енергії. За такого підходу передача електричної та теплової енергії замовнику (або третій особі) є невід'ємним елементом виконання і кваліфікуючою ознакою зазначеного договору, що дає можливість його відмежування від інших цивільно-правових договорів.

Специфікою правовідносин, пов'язаних з енергопостачанням, є предмет зобов'язання: для однієї сторони – це постачання конкретної кількості енергії у визначений термін і розрахунок у встановлений строк за поставлений обсяг згідно з визначеними тарифами – для іншої. Тобто сторони договору про постачання енергії одночасно виступають і як сторони договору купівлі-продажу. Споживання енергії відбувається на підставі договору з енергопостачальником (п. 1 ст. 26 Закону «Про електроенергетику» «споживання енергії можливе лише на підставі договору з енергопостачальником» [211], п. 1.3. Правил користування електричною енергією [214] «постачання електричної енергії для забезпечення потреб електроустановки здійснюється на підставі договору про постачання електричної енергії»).

Як вбачається законодавець визначив електроенергію як товар з його відмінними специфічними фізико-технічними характеристиками. Ця специфіка властивостей електроенергії, проте, ставить її на одну чашу ваг з іншими видами товару. Досить тільки виявити загальні риси, що властиві всім видам товарів. Це у першу чергу те, що електроенергія є предметом купівлі та продажу (договір про постачання електричної енергії). Крім того, при виникненні договірних

правовідносин у сторін (постачальника електроенергії та споживача) виникають взаємні права та зобов'язання.

Головна відмінність товару від послуги - це те, що власник товару сам визначає, коли його використовувати, навіть в тому разі, як надана послуга споживається відразу [114, с.38–39].

У чому відмінні ознаки договору про постачання електричної енергії від договору купівлі-продажу? Адже в обох видах товаром виступає електроенергія. Згідно із Цивільним кодексом України окремі види договорів, у тому числі договори поставки, контрактації, постачання енергетичними та іншими ресурсами й інші віднесені до договорів, що визнаються в якості окремих видів договору купівлі-продажу та занесені в Главу 54 Цивільного кодексу України «Купівля-продаж». До них застосовуються загальні положення, що регулюють договір купівлі-продажу, якщо не встановлене інше.

За договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму (ст. 655 ЦК України).

Товаром за договором купівлі - продажу визнаються речі як рухомі, так і нерухомі, індивідуально-визначені, але визнані родовими ознаками.

Як зазначає С. М. Корнеєв: «Слід визнати, що загальні правила щодо купівлі-продажу незначно застосовувані в енергопостачанні. Однак застосовується головне, що характеризує купівлю - продаж: перехід права... із власності продавця у власність покупця» [125, с. 49].

Саме поняття «товар» не згадується в переліку об'єктів цивільних прав.

На думку Б. І. Пугинського «товар традиційно визначають як продукт трудової діяльності, призначений для продажу. Для того, щоб визнаватися товаром, об'єкт повинен мати економічні характеристики: мати споживчу вартість, тобто здатність задовольняти конкретні потреби людей і мінову вартість, тобто властивість обмінюватися на інші товари. Відповідний об'єкт стає товаром, коли щодо нього виникають відповідні правові відносини. Необхідною майновою

ознакою об'єктів торгівельного права є їхня комерційна оборотоздатність, тобто здатність служити об'єктом торгівельних договорів і змінювати власника. Таким чином, об'єктами торгівельного обороту визнаються товари, тобто майно, що володіє оборотоздатністю й реалізоване в ході торгівельної діяльності на підставі договорів» [227, с. 70–71].

Отже, ми вважаємо, що електроенергія цілком відповідає поняттю товару, оскільки вона має всі його ознаки. Деякі обмеження, які накладені на торгівлю електроенергією в цей час, не змінюють юридичної природи електроенергії як товару. Електроенергія (при всіх існуючих на даний момент обмеженнях) реалізується в ході торгівельної діяльності на підставі договору про постачання електроенергії.

Не можемо погодитися з думкою В. В. Вітрянського, який зазначає, що «договір енергопостачання відноситься до договорів купівлі-продажу, оскільки він містить у собі всі ознаки цього договірної зобов'язання: одна сторона передає іншій стороні за плату певний товар (електроенергію). З іншого боку зазначений товар має настільки специфічні властивості, що це вимагає особливого регулювання» [69, с. 5]. Далі він зазначає, що «ні договір купівлі-продажу, ні договір поставки як окремі види договору купівлі-продажу не призначені для регулювання відносин, пов'язаних з реалізацією (придбанням) електричної енергії» [69, с. 7].

Крім того, В. В. Вітрянський зазначає, що «проблема полягає не стільки в зловживанні (у рамках договору про постачання електроенергії енергія визнається товаром), скільки в характері відповідних правовідносин у суті правил, їх регулюючих: більшість норм, що регулюють зобов'язання продавця (постачальника) при передачі товарів у власність покупця, розраховані саме на відносини при передачі речей, і через цю причину не можуть поширюватися на відносини, пов'язані з реалізацією енергії, оскільки в останньому випадку мова йде про забезпечення доступу до енергетичної мережі, а не про передачу конкретної партії товарів» [66, с. 92].

Якщо погодитися з тим, що стосовно відносин, пов'язаних з реалізацією енергії, мова йде, насамперед, «про забезпечення доступу до енергетичної мережі, а не про передачу конкретної партії товарів» [68, с. 18], то виникає питання, наскільки обґрунтовано договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу все-таки був поміщений у главі 54 Цивільного кодексу України «Купівля-продаж».

Отже, питання про правову природу договорів постачання енергією викликав суперечки з моменту першого звернення цивілістичної думки до даної договірної конструкції. Відносини щодо забезпечення електричною та тепловою енергією в радянській і пострадянській цивілістиці було прийнято розглядати в загальному контексті правового регулювання в комунальному господарстві [54, с. 52]. Однак реформа енергетики та житлово-комунального господарства, нововведення в законодавстві про електроенергетику, зміни у відносинах акціонерної та комунальної власності, що задовольняють життєво важливі, повсякденні потреби в електриці та теплі, стимулюють нові дослідження відповідних інститутів. У міру того, як договірний метод цивільних та господарських відносин став наповнюватися реальним змістом, назріла об'єктивна необхідність виділення різних типів існуючих договорів за предметом регулювання з встановленням спеціальних правил по кожному з них [56, с. 33].

Насамперед це обумовлено специфічним предметом договорів енергопостачання. Енергія володіє особливими фізичними властивостями, які не можуть не впливати на специфічний характер виконання зобов'язань за договором енергопостачання, зокрема, прояв самого існування енергії в її споживанні; неможливість визначити наявність енергії в мережі без спеціальних приладів; необхідність прийняття спеціальних заходів безпеки при подачі і використанні енергії тощо [41, с. 57]. Можливість залучення в економічний ринок енергії представилася тільки з появою відповідних технічних пристроїв для її виробництва, транспортування та споживання.

Специфічна особливість відносин з енергопостачання полягає в тому, що зв'язок виробників даної продукції та споживачів не передбачає, як правило,

стадію накопичення (складування) продукції в силу обмеженої можливості цього на даному етапі розвитку техніки [201, с. 40]. Тому енергопостачальні організації повинні враховувати об'єктивні коливання рівня споживання енергії, а також можливий вплив діяльності одних споживачів централізованої системи енергопостачання на кількість і якість продукції, яка подається іншим споживачам.

Особливості фізичних властивостей електричної і теплової енергії зумовлюють необхідність використання договору не тільки для регламентації відносин, що виникають у зв'язку з поданням електричної і теплової енергії споживачу (абоненту), але й для регламентації використання енергії споживачем. Виробництво енергії, її транспортування енергопостачальними компаніями по лініях електропередач і теплотрасах (трубопроводах), її використання споживачем є єдиним і безперервним технологічним процесом, який обумовлений неможливістю накопичення (складування) енергії [184, с.110]. Споживач повинен використовувати придбану ним енергію належним чином, відповідно до умов договору, оскільки його діяльність, пов'язана зі споживанням енергії, впливає на кількість та якість енергії, одержуваної іншими споживачами, і, звичайно ж, на діяльність енергопостачальних організацій [210, с.123].

Як відомо, електрична та тепла енергія володіють наступними особливими властивостями:

- відсутність тілесності (неможливо візуально виявити їх як річ);
- практичний збіг моменту виробництва і споживання енергії в часі і за кількістю (з урахуванням втрат);
- неможливість накопичити на складі в значних обсягах для подальшого споживання;
- особливий спосіб передачі (енергію споживачеві можна надати тільки по електромережах і теплотрасах);
- неможливість повернути спожиту енергію;
- обмеженість застосування принципу володіння, розпорядження по відношенню до енергії [143, с. 38].

Законодавчо закріплено, що об'єктом правовідносин можуть бути речі, в тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуг, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага [1, с. 18]. До цих пір в юридичній літературі немає єдиної думки про те, чи є енергія річчю.

Проте, умовами типового договору про постачання електроенергії (п. 2 Договору) передбачений обов'язок споживача електроенергії, де перше місце займає зобов'язання споживача оплачувати спожиту електроенергію; узгодження обсягу споживаної електроенергії. Пункт 10.2. Правила користування електроенергією передбачають обов'язок споживача користуватися електричною енергією виключно на підставі договору, оплачувати обсяг спожитої електричної енергії, а також здійснювати інші платежі відповідно до умов договору та рахунків, виставлених на підставі актів про порушення вищезазначених Правил та умов договору.

Договір про постачання електричної енергії згідно з п. 5.1. Правил користування електроенергією є основним документом, який регулює відносини між постачальником електричної енергії за регульованим тарифом, що здійснює свою діяльність на закріпленій території, і споживачем та визначає зміст правових відносин, прав та обов'язків сторін.

Договір про постачання електричної енергії є майново-господарським зобов'язанням. Згідно з п. 1 ст. 179 Господарського кодексу України «майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами-юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями».

Відповідно до п. 4 ст. 179 Господарського кодексу України існує три види договорів – примірний, типовий, договір приєднання. Кожен з цих видів договору у розумінні ст. 179 Господарського кодексу України має свою специфічну рису. Враховуючи специфіку електроенергетичної галузі, договір про постачання електричної енергії є типовим договором і укладається згідно з п. 4 ст. 179

Господарського кодексу України. (п. 5.2. Правил користування електричною енергією «при укладенні договору про постачання електричної енергії сторони визначають його зміст на основі типового договору»).

Тобто з моменту набрання законної сили Цивільним кодексом України та Господарським кодексом України вивчення даної проблеми стало більш актуальним, оскільки законодавчо визначено, що річ – це предмет матеріального світу (ст. 179 ЦК України) [149, с. 70]. На нашу думку, енергія не може розглядатися як звичайний предмет матеріального світу, вона являє собою властивість матерії, причому матерії, якій надано певний стан (напруга струму, температура води, пари і т.п.). Ця властивість виявляється в здатності виробляти корисну роботу, забезпечувати виконання різних технологічних операцій, створювати необхідні умови для трудової діяльності та відпочинку людей (освітлення, вентиляція, опалення і т.п.).

Енергію з урахуванням її фізичних властивостей неможливо накопичити в значних кількостях, зберігати її, подібно іншим товарам, на складах, в спеціальних ємностях. Корисні властивості енергії реалізуються в процесі її використання, споживання [259]. Результатом використання може бути виконана робота, технологічна операція і т. п. Але сама енергія при цьому зникає, вона не матеріалізується в продукції або в іншій формі. Те, що вона існувала і була використана, фіксується тільки в показаннях приладів обліку.

Особливі властивості електричної енергії – неможливість візуально виявити її як річ, невід’ємність процесів її одержання (виробництва) від споживання (як єдиного в часі процесу) викликали і продовжують викликати дискусії не тільки в цивілістичній, але й в кримінально-правовій науці.

Так, за кримінальним законодавством предметом злочину має бути майно, яке має ряд ознак, одним з яких є матеріальна ознака, тобто об’єктом злочину повинна бути річ матеріального світу [6, с. 42].

До цього часу немає єдиної думки про те, чи є енергія річчю (товаром), яку можна купити або продати як об’єкт права власності. Так, як вже зазначалося, російський цивіліст М. М. Агарков зазначав, що електрична енергія не є ані

правом, ані річчю, отже, за договором на електропостачання електростанція зобов'язується виконати роботу, необхідну для доставляння споживачеві енергії, а не передавати останньому будь-яке майно [4, с.13–14].

Розвиток виробничих відносин призвів до модернізації концепції майна. Так, відповідно до концепції «безтілесного майна» до майна як до об'єкта власності стали відносити електроенергію, газ та цінні папери. Дане положення критикувалося представниками наукових шкіл комерційного права, які електроенергію не розглядали в якості товару, посиляючись на загальносвітову практику, що, на їхню думку, відбивала Віденська конвенція про міжнародну купівлю-продаж, зі сфери дії якої продаж електроенергії виключений (ст. 2). Проте вже в Гаазькій конвенції про право 1986р. застосовуваної до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів, електроенергія розглядається в якості товару (ст. 3).

Західним цивілістом Р. Саватьє була виражена інша точка зору з даного питання. На його думку, юридично енергія може бути виражена тільки у формі зобов'язання. Це річ, визначена завжди родовими ознаками, які виражаються тільки в результатах її використання, і вона продається відповідно одиницею виміру. Представляючи собою важливий об'єкт зобов'язання, вона ніколи не може бути об'єктом права власності [230, с. 86].

Б. М. Сейнароєв також поділяє позицію, згідно з якою електроенергія визнається цінністю, економічним благом, яке може бути предметом договору з урахуванням особливостей, зумовлених фізичною суттю електроенергії. «Електроенергія, – підкреслює Б. М. Сейнароєв, – не може бути предметом договору майнового найму, договору зберігання, оскільки після закінчення встановленого терміну майно, передане відповідно до зазначених договорів, повинно бути повернуто. Електроенергія ж споживається і, отже, її неможливо повернути» [236, с. 53].

Значні специфічні особливості відносин, пов'язаних з постачанням енергією, викликають складності у правильному визначенні місця договору енергопостачання в системі цивільних договорів. В юридичній літературі є

чимало різних поглядів на правову природу договору енергопостачання. Становить певний інтерес визначення даних відносин, запропоноване М.В.Кротовим, згідно з яким саме в силу нематеріальності енергії відносини по її постачанню можуть бути віднесені до різновиду послуг. «Відмінності між речами і послугами слід шукати не в економічному змісті, а в їх фізичній формі. Саме вона характеризується тим, що вона (послуга) являє собою діяльність, яка не має матеріалізованого, матеріального результату, але що містить певний корисний ефект» [133, с. 43].

У 20-х роках минулого століття відносини з постачання енергії розглядалися як підрядні. Дане твердження аргументувалось тим, що об'єктом даних відносин не виступає самостійне економічне благо. [101, с. 21–23].

Так, М. М. Агарков пропонував кваліфікувати договір про постачання споживача електричною енергією як договір підяду, вважаючи, що оскільки електрична енергія не відноситься ні до речей, ні до майнових прав, то при її передачі споживачеві електростанція здійснює роботу [4, с. 81].

Але трактування договору електропостачання як підрядного договору не можна визнати переконливим. Для договору підяду вирішальне значення має виконання підрядником роботи за завданням замовника, причому замовник має право у будь-який час перевіряти хід і якість робіт, не втручаючись у господарську діяльність підрядника, контролювати хід виконання свого завдання. [272, с. 206]. Все це абсолютно не властиво договором енергопостачання.

Ідеї, викладені одним з класиків цивілістики, не втратили своєї значущості та переконливості по аргументації, хоча з тієї далекої пори галузь енергетики перетворилась, відповідно змінилися і правові відносини енергопостачання. Склалася потужна енергетична система, що дозволяє маневрувати електричною енергією (потужністю) на великих відстанях. Відбулися і структурні зміни всередині енергетичної галузі, виникла спеціалізація за напрямками: виробництво, лінії передачі енергії, функції по збуту; сформувався оптовий енергетичний ринок електричної енергії (потужності), тобто сфера купівлі-продажу електричної

енергії (потужності), здійснюваної його суб'єктами в межах єдиної енергетичної системи України.

Зміст договору енергопостачання не включає в себе будь-які обов'язки енергопостачальних організацій і відповідно права споживачів, пов'язані власне з виконанням роботи: з дотримання початкового, проміжних і остаточного термінів виконання робіт, контролю з боку споживача за ходом їх виконання та якістю робіт і т.п. [58, с.77].

В цей же час була висловлена інша точка зору, яка полягає в ототожненні зазначених договорів з купівлею-продажем. М. Савельєв вказував на те, що як і при купівлі-продажу, так і при енергопостачанні продавець передає у власність покупця певне майно, а покупець сплачує за це домовлену ціну [231, с.51]. «Договір енергопостачання, – пише проф. В. В. Вітрянський – відноситься до договорів купівлі-продажу, оскільки містить всі ознаки цього договірною зобов'язання: одна сторона передає іншій за плату певний товар (енергію)» [66 с. 91]. Але загальні правила про договір купівлі-продажу, слід застосовувати до енергопостачання з відомою часткою обережності, так як в якості товарів у зобов'язаннях з договору купівлі-продажу виступають не будь-які об'єкти, а лише об'єкти, що є речами [116, с. 106]. У той же час енергія не є річчю і тому не може бути передана у власність покупця. Але, за договором купівлі-продажу продавець зобов'язується передати річ (товар) іншій стороні (покупцеві) саме у власність (господарське відання, оперативне управління). Енергія не річ, а властивості різних об'єктів, наприклад, води, пари, магістральних, комунальних внутрішньобудинкових або заводських електричних мереж. Кожна річ має енергію, і ця енергія є інформацією, яку річ здатна передавати і «заряджати» нею інші речі.

Тому неможливо володіти правом власності або яким-небудь іншим речовим правом на електричну чи теплову енергію, яка є властивістю речей своїх чи чужих, так само як неможливо мати право власності на звук або запах [113, с. 8]. Звідси випливає, що загальні правила про купівлю-продаж не повинні застосовуватися до енергопостачання, так як вони суперечать загальним правилам

про купівлю-продаж по суті відносин, що виникають у зв'язку з постачанням електричної або теплової енергії.

В свою чергу, не можна обійти увагою позицію Ю. Х. Калмикова. Він визнавав і специфічний предмет правового регулювання, і досить виражені особливості в правах і обов'язках суб'єктів, і тільки їм властиві відмінні риси в підставах виникнення відповідних правовідносин, проте якісних відмінностей договорів поставки та договору на постачання енергією не вбачав. Більше того, він особливо підкреслював, що спеціальне регулювання, здійснюване підзаконними актами, частіше відомчими, повинно відповідати загальним нормам Положення про поставки. Отже, Ю. Х. Калмиков договори на постачання енергією відносив до постачання. [112, с.169–172].

Для повноти генезису розвитку цивілістичної наукової думки про правову природу договору на постачання енергії слід згадати і М. І. Брагінського, який в 60-х роках відносив постачання енергії до договорів послуг, оскільки зазначені ресурси не розглядалися в якості речей [46, с. 36].

У 70-х роках минулого століття, висвітлюючи питання правового регулювання електропостачання соціалістичних підприємств і організацій, Б. М. Сейнароев вказав на те, що «договір на постачання електроенергією за характером опосередкованих ним відносин, за основними правами та обов'язками сторін не має принципових відмінностей від договору поставки» [236, с.18–19]. Він поділяв позицію, згідно з якою електроенергія визнавалася цінністю, економічним благом, яке може бути предметом договору з урахуванням особливостей, зумовлених фізичною суттю електроенергії. На його думку, «електроенергія не може бути предметом договору майнового найму, договору зберігання, оскільки після закінчення встановленого терміну майно, передане відповідно до зазначених договорів, повинно бути повернуто. Електроенергія ж споживається і, отже, її неможливо повернути» [237, с.53].

Більш обережно і менш виразно формулює аналогічний погляд О. С. Іоффе. На його думку, договори на постачання енергії «не можна ні відривати від поставки, ні ототожнювати з нею», вони «безпосередньо примикають до договору

поставки» [110, с.277]. Викладена позиція мала певну підставу в той час, коли і в науці, і в законодавстві договір поставки трактувався як абсолютно самостійний, істотно відрізняється від договору купівлі-продажу. Але в сучасних умовах таке трактування неможливе, оскільки і в науці, і в законодавстві договір поставки розглядається як вид договору купівлі-продажу [11, с.122].

За твердженнями Б. М. Сейнароєва та Рене Саватьє сформульовано сучасне цивілістичне розуміння енергії іноземними вченими: «юридично енергія може бути виражена тільки у формі зобов'язання. Це річ, визначена завжди родовими ознаками, які виражаються тільки в результатах її використання, і продається відповідно за одиницею виміру. Представляючи собою важливий об'єкт зобов'язання, вона ніколи не може бути об'єктом права власності» [235, с.53; 230, с.282].

З рівним успіхом можна говорити про те, що звук і запах, а також інформація, що міститься в звуках і запахах, є речами, обумовленими родовими ознаками, це речі лише в тому сенсі, що вони є предметами матеріального, речового світу, але не світу ідеального, як, наприклад, права вимоги та інші юридичні конструкції.

У середині 80-х років минулого століття договори постачання енергією знову привернули увагу вчених. Розглядаючи питання правового регулювання відносин з постачання електричної, теплової енергії і газом підприємств, А. М. Шафір повернувся до точки зору, що договори постачання електричної, теплової енергії і газу утворюють самостійний цивільно-правовий договір на постачання енергії і газу через приєднану мережу, який існує в системі зобов'язального права поряд з поставкою, перевезенням та ін. При цьому він зазначав, що якщо власник мереж прийме енергію для її передачі, то за своїми умовами ці договори слід відносити до договорів перевезення [269, с. 6].

У європейських країнах договір енергопостачання розглядається як вид договору купівлі-продажу. На думку Б. М. Сейнароєва «висновок про те, що договір енергопостачання є різновидом договору купівлі-продажу, відповідає

сучасній традиції правового регулювання енергопостачання в європейських державах» [236, с. 122].

На думку А. М. Шафіра, договори постачання електричною і тепловою енергією утворюють самостійний цивільно-правовий договір на постачання енергії через приєднану мережу. Він стверджує, що «виникаючі на основі розглянутих договорів зобов'язання з постачання через приєднану мережу є самостійним договірним інститутом, що відокремилися в системі зобов'язального права поряд з поставкою, перевезенням та ін.» [268, с. 100].

О.С. Іоффе, визнаючи договори на постачання енергією самостійними договорами, все ж зазначає особливий характер співвідношення зазначених договорів та договору поставки. Договори на постачання енергії «слід розглядати як самостійні, але в той же час як такі договори, що не прямо входять до складу зобов'язань по оплатній реалізації майна, а в межах цих зобов'язань безпосередньо примикають до договору поставки. Їх юридична відмінність від поставки втілюється в правах і обов'язках сторін, утворюють зміст названих договорів» [107, с. 277].

Видається однак, що договір енергопостачання, по набору кваліфікуючих ознак ніяк не може бути визнаний ні різновидом договору поставки, ні безпосередньо прилеглим до нього договірним інститутом. На сучасному етапі економічних відносин оптимальною слід визнати таку систему договорів, яка заснована на використанні сукупності економічних і юридичних критеріїв [137, с. 80]. За даними ознаками О. Кузнєцова пропонує своє бачення підрозділів договорів. Відповідно до зазначеної класифікації до першої групи – договори про оплатну передачу майна у власність або оперативне управління - відносяться поряд з купівлею-продажем, поставкою, міною та договорами постачання електроенергії. В цілому зазначена доктрина розглядає будь-яке оплатне цивільно-правове договірне ставлення як взаємокореспондуюче зобов'язання з надання певної послуги та сплати винагороди за неї. Економічним змістом такого правовідношення є надана послуга, гроші ж виступають як еквівалент [150, с.39]. Договір постачання електроенергії згідно з даною концепцією відрізняється від

інших договорів не способом відшкодування, а саме характером послуг, які надаються.

Динаміка розвитку правовідносин енергопостачання знайшла найбільш ґрунтовне і глибоке дослідження в працях відомого цивіліста професора С. М. Корнєєва, присвячених правовій природі договору енергопостачання. Він вперше поставив питання про самостійність даного договору, прийшов до висновку про те, що предметом даного договору є електрична енергія, як цінність, економічне благо [123, с. 99].

Сучасне цивілістичне розуміння енергії вченими Заходу висловив Р. Саватьє: «Юридично енергія може бути виражена тільки у формі зобов'язання. Це річ, визначена завжди родовими ознаками, які виражаються тільки в результатах її використання, і вона продається відповідно до одиниці виміру. Представляючи собою важливий об'єкт зобов'язання, вона ніколи не може бути об'єктом права власності» [230, с. 86].

Заперечуючи прихильникам виділення в самостійний договір на постачання електричної, теплової енергії та газу через приєднану мережу, А. В. Чибис відзначав схожість умов договору поставки та постачання газу і вказував, що кваліфікація договору на постачання газом промислових підприємств як договору особливого виду, а не в якості різновиду договору поставки, створює для практики певні труднощі. Дана точка зору згодом певною мірою сприйнята законодавцем [266, с. 41].

Вивчення договірної механізми енергозабезпечення дозволяє визначити його місце в типологічній класифікації цивільно-правових договорів. У цьому зв'язку заслуговує на увагу точка зору тих дослідників, які вважають договір постачання енергетичних та інших видів ресурсів самостійною угодою, що відноситься до зобов'язань по оплатній реалізації майна.

О. С. Іоффе виходить з того, що договір енергопостачання – одне з особливих зобов'язань по оплатній передачі майна. В силу специфіки процесу енергопостачання необхідним є його самостійне юридичне нормування (хоча і збігається багато в чому з правовим регулюванням поставок) [108, с. 481].

Подібна точка зору на договір постачання електроенергією обґрунтовується в працях С. М. Корнєєва [125; 126], на серйозні його відмінності від інших договорів вказують А. М. Шафір, В. В. Луць [268; 269; 160].

Таке бачення питання відрізняється від інших концепцій, в яких даний договір класифікується як оригінальний різновид інших відомих угод.

При розробці проекту Цивільного кодексу України з питань договору енергопостачання виникли гострі дискусії, але Кодекс сприйняв договір енергопостачання як різновид договору купівлі-продажу, оскільки енергія – це товар. У європейських країнах цей договір також розглядається як вид договору купівлі-продажу [271, с.132].

На думку В. В. Вітрянського, договір енергопостачання, будучи окремим видом договору купівлі-продажу, за набором кваліфікуючих ознак ніяк не може бути визнаний ні різновидом договору поставки, ні безпосередньо прилеглим до нього договірним інститутом [66, с.91].

Висновок В. В. Вітрянського про те, що договір енергопостачання є різновидом договору купівлі-продажу, відповідає сучасній традиції правового регулювання енергопостачання в європейських державах [66, с. 93].

Головна відмінність цих двох окремих видів договору купівлі-продажу полягає в особливості предмета договору енергопостачання, який включає в себе два роди об'єктів: по-перше, дії енергопостачальної організації з подачі енергії на енергоустановку абонента і відповідно дії абонента з прийому наданої енергії та її оплати (традиційне поняття предмета зобов'язання); по-друге, товар - саму надану енергію як специфічний об'єкт відносин з енергопостачання.

Для договору поставки особливі властивості товару не відносяться до кваліфікуючих ознак, що дозволяє виділяти цей договір в окремий вид договору купівлі-продажу [10, с. 66]. Відносно ж договору енергопостачання саме унікальна специфіка товару – енергія як властивість матерії виробляти певну роботу є тим критерієм, який служить підставою для виділення договору енергопостачання в окремий вид договору. У свою чергу, настільки значна специфіка зазначеного об'єкта відносин з енергопостачання зумовлює

необхідність спеціального регулювання іншого об'єкта, який входить до предмета зобов'язання, що випливає з договору енергопостачання, а саме: дій зобов'язаних сторін, енергопостачальної організації та абонента, з виконання відповідних зобов'язань. Особливі властивості енергії як об'єкта відносин з енергопостачання вимагають також визначення кола прав і обов'язків сторін (зміст договору), які не властиві ні договорам поставки, ані договорам купівлі-продажу.

Згідно з Господарським кодексом України договір на енергопостачання віднесений до господарсько-торгівельної діяльності (хоча й виділений в окремий параграф), яка включає в себе купівлю-продаж, поставку та надання послуг [75, с. 71].

Між тим, в Цивільному Кодексі України окремий параграф (§ 5) глави 54, що отримав найменування «Постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу», виділивши цей договір в самостійний вид поряд з купівлею-продажем, поставкою, контрактацією сільськогосподарської продукції, міною, містить регулювання відносин з постачання різними видами енергії [265, с.315].

Слід визнати, що загальні правила про купівлю-продаж застосовні до відносин з енергопостачання лише в малому ступені. Однак використовується головне, що характеризує купівлю-продаж, перехід товару (в даному випадку вельми специфічного) з власності продавця у власність покупця [65, с. 53]. Інші правила відносяться тільки до енергопостачання.

Однак у науці поступово склалося уявлення про те, що договір електропостачання перебуває в «близькій спорідненості» з групою договорів, спрямованих на передачу товару однією стороною у власність іншій стороні. Тому трактувати його як абсолютно самостійний договір цивільного права немає підстав.

Однак, позначення однаковими термінами різних по суті зобов'язань вносить плутанину в правозастосовну практику та призводить до прийняття незаконних та необґрунтованих рішень, оскільки правозастосовні органи повинні керуватися, в першу чергу, буквальним значенням слів і виразів, що містяться в

законі [109, с. 89]. Причому останнє відноситься не тільки до закону, але й до інших нормативно-правових актів.

В юриспруденції змішання термінів є неприпустимим. Послуга не має уречевленого результату, вона пов'язана і невіддільна від особистості надавача послуг [119, с. 69], тому зараховувати електропостачання до «послугоподібних» договорів ніяк не можна. У літературі також зустрічається іменування таких договірних відносин «користуванням» ресурсів, що також неприпустимо, оскільки будь-який ресурс, будь то електроенергія або тепла енергія є споживчими.

У зобов'язаннях про надання послуг результат діяльності виконавця не має речового змісту, тобто послуги носять нематеріальний характер, причому пов'язані з особистістю надавача послуг. [173, с. 284] Зазначені ознаки відрізняють дані зобов'язання від договорів на передачу майна та договорів підрядного типу, результат яких має речову форму. Однак при наданні послуг (наприклад, готельних або послуг харчування) в якості предмета виконання виступає отриманий замовником корисний ефект від вчинення виконавцем певних дій або здійснення ним певної діяльності. Корисний ефект, отриманий замовником за договором, носить нематеріальний характер і, на противагу договорам підряду, ніколи не виражається в появі нової речі або зміні (поліпшенні) споживчих властивостей вже існуючої. [175, с. 669] Тому в літературі зустрічається думка, що предметом договору можуть бути як нематеріальні послуги, так і матеріальні.

Таким чином, договір енергопостачання слід визнати самостійним, особливим видом договору в системі цивільно-правових договорів. Обґрунтовується це тим, що договір енергопостачання відрізняється такими істотними особливостями, які в сукупності створюють якісну відмінність його і від поставки, і від купівлі-продажу, і від надання послуг, і від усіх інших цивільно-правових договорів, він має свої специфічні, притаманні тільки йому ознаки.

2.2 Поняття та предмет договорів енергопостачання

Реформування електроенергетики в Україні зумовлює тенденції правового регулювання у сфері енергопостачання. Перш за все, у зв'язку з прийняттям значної кількості нормативно-правових актів відбувається ускладнення законодавства України, що регулює відносини у даній сфері. Враховуючи, що Закон України «Про електроенергетику» [211] набув чинності в листопаді 1997 року більшість прийнятих нормативно-правових актів покликане закрити численні прогалини у правовому регулюванні вже фактично існуючих або створених відносин на ринку електро- або теплоенергії. Необхідність в оперативному затвердженні правових актів, прийнятих у розвиток положень згаданого закону, на жаль, негативно позначається на якості зазначених актів. На сьогодні можна констатувати наявність значної кількості правових норм при їх неузгодженості і, найчастіше, протиріччі один одному та порушенні ієрархії нормативно-правових актів.

Крім того, слід звернути увагу на ускладнення договірних зв'язків (моделей) внаслідок перетворення організаційної структури галузі. Прийняття Закону України «Про електроенергетику» призвело до появи значної кількості нових договірних форм, покликаних врегулювати відносини, пов'язані з реалізацією і придбанням електро- і теплоенергії. Запропонована система договорів у сфері електроенергетики досить заплутана і далека від оптимальної. Між тим при формуванні системи договорів у сфері теплоенергетики автори Закону України «Про теплопостачання» за основу, як правило, приймають систему договірної регулювання, передбачену згаданим законом про електроенергетику. Однак творці Цивільного кодексу України йдуть в розріз із згаданими вище законами, зачіпаючи при цьому регулювання договірних відносин у сфері електроенергетики.

Тим часом, змішуючи різні по суті зобов'язання законодавець вносить плутанину в правозастосовну діяльність і призводить до прийняття незаконних та

необґрунтованих рішень, оскільки правозастосовні органи повинні керуватися, в першу чергу, буквальним значенням слів і виразів, що містяться в законі.

Загалом, договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу (договору енергопостачання) присвячено § 5 гл. 54 ЦК України, § 3 гл. 30 ГК України, закони України від 8 лютого 1995 р. № 39/95-ВР «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», від 16 жовтня 1997 р. № 575/97-ВР «Про електроенергетику», від 24 червня 2004 р. № 1875-ІУ «Про житлово-комунальні послуги», численні підзаконні нормативні акти, зокрема постанови Кабінету Міністрів України і акти Національної комісії регулювання електроенергетики України. Згідно з ч. 2 ст. 714 ЦК України до договору енергопостачання застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, положення про договір поставки, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин сторін.

Згідно зі ст. 275 ГК України за договором енергопостачання енергопостачальне підприємство (енергопостачальник) відпускає електричну енергію, пару, гарячу і підігріту воду (енергію) споживачеві (абоненту), який зобов'язаний оплатити прийняту енергію та дотримуватися передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного обладнання, що ним використовується. Подібне визначення міститься в ст. 714 ЦК України.

Зі змісту наведених норм цивільного та господарського права видно, що договорам енергопостачання властивий ряд характерних рис, відсутніх у значної кількості цивільно-правових договорів. До таких належать необхідність мати приєднану до енергопостачальної організації мережу, обов'язок абонента дотримуватися передбаченого договором режиму споживання енергії, забезпечення безпеки експлуатації мереж абонента, які перебувають у його віданні.

Предметом договору енергопостачання є енергія - електрична енергія, пара, гаряча і підігріта вода. Оскільки ЦК України, на відміну від ГК України, не містить закритого переліку ресурсів, що складають поняття «енергія», це дозволяє

деяким дослідникам віднести до нього газ - ресурс, який також поставляється через приєднану мережу [278, с. 109].

Отже, в юридичній літературі переважає точка зору, згідно з якою під дію договору енергопостачання підпадають всі відносини, що складаються при постачанні електричною, тепловою енергією, парою, гарячою і підігрітою водою, газом, нафтою і нафтопродуктами. У всякому разі такі договори розглядаються як однотипні. [152, с.82] Однак навряд чи можна погодитися з авторами, які стверджують, що правила енергопостачання застосовуються до постачання газом, нафтою і нафтопродуктами. На думку інших авторів, договори з постачання газом, нафтою, нафтопродуктами та інші представляють собою різновиди договору енергопостачання [106, с. 18].

Справа в тому, що постачання (передача, доставка) нафти, газу, ресурсів, товарів через приєднану мережу є технічною особливістю (одним із способів) виконання зобов'язань, що впливають з подібних договорів, і саме по собі ніяк не може слугувати видоутворюючою ознакою для виділення самостійного типу договору [89, с. 22]. В якості такого критерію виділення договору енергопостачання в окремий вид розглядається об'єкт даного договору - енергія. Саме особливості об'єкта зумовлюють необхідність спеціальних правил, що регулюють правовідносини, пов'язаних з постачанням енергією через приєднану мережу. Якщо ж мова йде про правовідносини, об'єктом яких є не енергія, а ресурси та інші товари, то передача їх покупцю (споживачу) через приєднану мережу є лише одним з можливих способів виконання зобов'язань [62, с. 181]. Ту ж нафту або нафтопродукти можна доставити покупцю в цистернах, а газ – в балонах. Подібні відносини будуть регулюватися договором поставки або договором купівлі-продажу [63, с. 167].

Слід також зазначити, що диференціація відносин за їх предметом та метою повинна сприяти виявленню загальних закономірностей і підходів до їх правового регулювання. Бо дані відносини як предмет регулювання в більшості випадків не носять одиничний характер, а висловлюють необхідні, типові зв'язки [144, с. 79].

Сутність названих вище договірних конструкцій у сфері обігу електричної і теплової енергії можна виразити одним поняттям – придбання та реалізація енергії. З одного боку, іменуючи договірні форми обороту електричної або теплової енергії договором поставки або купівлі-продажу автори відповідних законопроектів не вчинили «революції» – і договір поставки, і договір енергопостачання відносяться до типу зобов'язань купівлі-продажу. Між тим, ні договір купівлі-продажу, ні договір поставки, як окремий договір купівлі-продажу (в тому вигляді, як вони зараз врегульовані Цивільним кодексом України), не призначені для регулювання відносин, пов'язаних з реалізацією (придбанням) електричної та теплової енергії. Об'єктом зазначених договорів є товари, що розуміються як речі (індивідуально - певні або визначені родовими ознаками).

При цьому сторонами договору енергопостачання є енергопостачальник і споживач [168, с.39]. ГК України закріплює, що енергопостачальником може бути лише юридична особа. За Законом України «Про житлово-комунальні послуги» – актом спеціальним, порівняно з ГК України, і прийнятим пізніше – суміжне поняття «виробник житлово-комунальних послуг» визначається як суб'єкт господарювання, який виробляє або створює житлово-комунальні послуги, спрямовані на задоволення потреб фізичної чи юридичної особи у забезпеченні холодною та гарячою водою, водовідведенням, газо- та електропостачанням, опаленням, а також вивезенням побутових відходів у порядку, встановленому законодавством [245, с. 21]. Тобто Закон не обмежує коло виробників лише юридичними особами. Тому, на нашу думку, цей термін слід тлумачити ширше і, за аналогією із Законом України «Про електроенергетику», розуміти суб'єктів підприємницької діяльності незалежно від їх відомчої належності та форм власності, що займаються виробництвом, передачею, постачанням енергії. Відповідно, споживачами енергії, за тим же Законом, є суб'єкти господарської діяльності та фізичні особи, що використовують енергію для власних потреб на підставі договору про її продаж та купівлю.

Проблема бачиться в тому, що більшість норм, що регулюють обов'язки продавця (постачальника) щодо передачі товару у власність покупця, розраховані

саме на відносини з передачі речей, і з цієї причини не можуть поширюватися на відносини, пов'язані з реалізацією енергії: правила про відповідальність продавця у разі вилучення товару у покупця, про гарантійні терміни, про комплектність товару, про тару й упаковку, та інші - незастосовні до відносин сторін, пов'язаних з придбанням (реалізацією) енергії [36, с. 32].

Питання про те, чи відбувається при постачанні електричною енергією передача власності, суперечок зазвичай не викликає. Інша справа, що сам процес по оплатній реалізації електроенергії має ряд особливостей, якими він суттєво відрізняється від суміжних зобов'язань. По-перше, відбувається передача споживаного предмета, причому споживаність є суттєвою ознакою об'єктивно властивою даному предмету і не залежною від волі суб'єктів. «При постачанні електричної енергії процес споживання є складовою частиною» акту торгівлі «продукцією, забезпечуючи, в кінцевому рахунку, його належне здійснення» [234, с. 144]. Це обумовлює особливості правового регулювання подібних відносин. Характерною їх рисою є безперервний характер постачання, нерозривність виробництва, передачі та споживання [54, с.53]. Дійсно, споживач стає власником електроенергії з того моменту, коли вона перейшла в його мережу. Однак цей перехід не можна точно зафіксувати як момент, оскільки володіння енергією виявляється в її споживанні. Споживання, в свою чергу, – це не момент, а процес, тобто кожної миті до споживача переходить якась кількість електроенергії. Таким чином, процес переходу електроенергії у власність споживача являє собою перманентний ряд таких реально існуючих моментів [81, с.15].

Будучи власником енергії, електропостачальний суб'єкт реалізує властиві йому правомочності володіння, користування і розпорядження: передає її споживачам, якісно перетворює і т.п. При переході, відповідно до договору, права власності до споживача, зазначені правомочності переходять до нього, а це означає, що він може використовувати різні корисні властивості енергії на свої технологічні та побутові потреби. Однак рамки даних правочинів все ж обмежені

діючими правилами експлуатації та використання енергії, а також умовами договору [2, с. 382].

В силу особливих фізичних властивостей електроенергія, так само як і тепла енергія не може бути предметом договору майнового найму, договору зберігання, оскільки після закінчення встановленого терміну майно, передане відповідно до зазначених договорів, повинно бути повернуто. Електро- і тепла енергії ж споживаються, отже, їх неможливо повернути. [40, с. 22]

Традиційна концепція «речової» власності виходить з того, що в основі поняття майнових відносин лежить право власності на матеріальні об'єкти, речі, а саме поняття майна прирівнюється як адекватне до поняття речі [183, с.17].

Розвиток виробництва та економіки призвів до модернізації концепції майна, до юридичного визнання нових видів майна. До майна як до об'єкта власності почали відносити електроенергію і газ, а потім й інші види енергії та сировини, що виходять за межі традиційного розуміння речі.

Розглянемо поняття «річ» і більш детально звернемося до питання про те, чи є річчю (в юридичному значенні) енергія.

Завдання ускладнюється тим, що відсутні як законодавче, так і загальновизнане доктринальне визначення приватноправового поняття «річ». Як вірно зазначає Л. В. Лапач, «незважаючи на принципову важливість речі для конструювання поняття майна, жодна з відомих національних правових систем поняття речі не визначає. Не є винятком у цьому плані і вітчизняне законодавство. І це не упущення законодавця, а цілком природне його дистанціювання від загальних визначень, які, як відомо, небезпечні » [154, с. 110].

Деякі доктринальні визначення поняття «річ» за своїм змістом охоплюють і енергію, тобто підводять до вирішення питання про віднесення енергії до речей.

О. Ломідзе, слідуючи давньоримській традиції, вказувала: «Річ – це все, що знаходиться в просторі, не будучи особистістю» [157, с. 49].

Виходячи з тих обставин, що енергія – це вже точно не особа, яка не є особистістю і не є суб'єктом, слідуючи вищевказаним визначенням, енергію необхідно віднести до речей.

У юридичній літературі речі визначаються як «матеріальні предмети зовнішнього по відношенню до людини навколишнього світу» і «дані природою або створені людиною цінності матеріального світу, що виступають як об'єкти цивільних прав», в тому числі, «різні види підвладної людині енергії (теплової, електричної, атомної)» [242, с. 90].

Н. В. Аполінська вважає необхідними для визначення речей як об'єктів цивільного права такі ознаки [20, с. 56–57]:

- матеріальний характер, тобто приналежність їх до цінностей матеріального світу;
- доступність, тобто досить реальна можливість володіння річчю людиною на даному етапі розвитку цивілізації;
- корисність речі, тобто її здатність задовольняти певні потреби людини.

Ю. С. Гамбаров писав, що «енергія повинна бути визнана річчю, оскільки вона знаходиться в самостійному обігу, причому з цим пов'язуються такі ж уявлення, як і вироблені відносно звичайних, тілесних речей» [74, с. 32].

Тут спадає на думку також зауваження Л. Андрєєва про те, що «чи є предмет тілесним, тобто річчю, вирішується з точки зору обігу, але не за вченням фізики» [14, с.37–38].

А. Д. Жане стверджує, що «з цивільно-правової точки зору енергію слід відносити до категорії речей (концепція «безтілесного майна»), що володіють рядом специфічних властивостей, які не дозволяють використовувати її в цивільному обігу повною мірою» [99, с. 56].

Отже, виходячи з наведених вище доктринальних визначень поняття «річ», енергію, очевидно, слід було б віднести до речей. Багато сучасних вітчизняних та зарубіжних авторів її до речей і відносять.

Однак, стосовно аналізованої теми наведені вище доктринальні визначення приватноправового поняття «річ» слід сприймати критично.

Л. В. Лапач, на наш погляд, справедливо стверджує, що «до числа необхідних ознак речі слід включити і ознака дискретності (відособленості, окремості)» [154, с. 111].

Як вказав С. Рецлов, «дискретність (від лат. *diskretus* – розділений, переривчастий)» об'єктів цивільних прав – це «їх якісна, а також фізична та/або облікова визначеність і відособленість від усіх інших об'єктів» [229, с. 104].

Як об'єкт цивільних прав енергія, безперечно, дискретністю володіє. Змішування енергії з іншими об'єктами цивільних прав (енергоносіями, пристроями, що генерують енергію, енергомережами, пристроями, що споживають енергію, і т.п.) при логічно коректному і сумлінному підході виключено. Однак ідентична чи її дискретність тій дискретності, якою володіють речі?

Згідно з багатьма авторитетними думками в приватноправовій доктрині, а також положенням законодавства країн з розвиненим приватним правом та правозастосовній практиці цих країн, речі володіють визначеністю і відокремленістю як матеріальні тіла, якими вони тільки й можуть бути. В якості прикладів такого підходу можна навести, зокрема, доктринальне визначення речей як «матеріальних, тілесних об'єктів майнового обороту», а також Німецьке цивільне уложення 1896 р. (§ 90) та практику його застосування.

Що стосується визначення енергії як «безтілесної речі» (М. М. Топрокова) [258] або «речі-безтілесного майна» (А. Д. Жане) [99, с. 57], то, як видається, вірним наступне зауваження С. А. Свіркової: «*Res incorporales* в римському праві розумілися в основному як майнові права. При цьому очевидно, що цінні папери та електрична енергія володіють абсолютно різною правовою природою, тому навряд чи виправдано намагатися підвести ці різнопланові об'єкти прав під єдиний правовий критерій (*res incorporales*)» [234, с. 87].

Як відомо, матеріальне тіло може перебувати в одному з трьох агрегатних станів (тверде тіло, рідина, газ), іншими словами, матеріальні тіла - це тверді тіла, рідини та гази і нічого більше

Явно видно зі здійсненого нами вище екскурсу в область природничих наук (фізики), ні теплова енергія (внутрішня енергія тіла), ні електрична енергія (енергія спрямованого руху заряджених частинок) матеріальним тілом сама по собі такою не є.

Л. В. Лапач, на наш погляд, справедливо стверджує, що «енергія є не матеріальне тіло, а особлива властивість матерії» і «навіть з точки зору обігу, тілесним можна визнати лише провідник, в якому тече електричний струм, але ніяк не саму електроенергію» [154, с. 111].

Ми вважаємо за необхідне приєднатися до думки Ю. Х. Калмикова, який вважає, що «не будь-який матеріальний об'єкт цивільного права є річчю», а «різного роду енергії» укупі з рядом інших об'єктів цивільного права є «нематеріальними матеріальними об'єктами», «не є речами» і, за його прогнозом, будуть включені «в майнову групу в якості проміжної (між речами і майновими правами) об'єктної категорії» [112, с. 169].

Також вважаємо вірним погляд Л. В. Лапач на енергію як на функціональний аналог речі. У цивільному обігу (і ширше – в життєдіяльності людського суспільства) енергія виконує багато функцій, які виконуються речами (від задоволення побутових потреб людини до об'єкта інвестування капіталу), причому функцій як фактичних (виробничих, побутових та ін.), так і юридичних (функції об'єкта права власності та ін.), функціональних аналогів речей, тому що енергія все-таки не річ, хоча й виконує ряд функцій останньої [154, с. 112–114].

Та обставина, що енергія, не будучи річчю, не є також і майновим правом, відзначали, зокрема, С. М. Корнєєв, Л. В. Лапач та ін. Для нас цей висновок видається самоочевидним, так як майнове право – це абстракція, плід людського розуму, воно відноситься до сфери свідомості, тоді як енергія – це об'єктивно існуючий конкретний об'єкт матеріального світу, вона належить до сфери матерії (об'єктивної реальності).

Таким чином, енергія з юридичної точки зору являє собою кількісну міру різних форм руху матерії і властивість матерії виробляти корисну роботу, яка виступає як об'єкт цивільних прав і особливий товар, що відноситься не до речей і не до майнових прав, а до особливої проміжної об'єктної категорії («іншого майна» – функціонального аналога речей, тобто як вже зазначалось раніше, енергія є безтілесною річчю), що володіє специфічними властивостями, які обмежують можливість її використання в цивільному обігу.

Відзначимо також, що виходячи з наведених вище природничо-наукових визначень – термін «потужність» не може бути синонімом терміну «енергія» (енергія – це запас роботи, а потужність – це швидкість цієї роботи). Тому думка ряду авторів про те, що «особливим товаром» є «енергія (потужність)», некоректна: товаром є тільки енергія, а потужність – це лише її характеристика, а точніше - характеристика цієї роботи, яку виробляє (здатна виконати) енергія [73].

З огляду на викладене, необхідно також звернути увагу на різний підхід законодавця до договорів, пов'язаних з постачанням теплової та електричної енергії через приєднану мережу, і до інших договорів, пов'язаних з постачанням через приєднану мережу газом, нафтою і нафтопродуктами, є так само іншими товарами [221]. У першому випадку, враховуючи, що мова йде про договір енергопостачання, оскільки його об'єктом є електрична і тепла енергії, законодавець передбачив можливість регулювання зазначеного договору іншими законами та правовими актами, маючи на увазі, що в них можуть міститися правила, що відносяться до специфічних особливостей теплової та електричної енергії. У другому випадку, коли законодавець говорить про інші договори на постачання товарами, які не є енергією, тобто про ті, які об'єднує з договором енергопостачання лише те, що при їх виконанні так само використовується приєднана мережа, норми про договір енергопостачання застосовуються, якщо інше не встановлено законом, іншими правовими актами або не впливає із суті зобов'язання.

Таким чином, договором енергопостачання охоплюються ті правовідносини, які складаються при постачанні споживачами електричної або теплової енергії через приєднану мережу. При цьому якщо об'єктом договору є електрична енергія, відповідні правовідносини можуть регулюватися, крім Цивільного кодексу України, іншими законами та іншими нормативно-правовими актами, а також прийнятими, відповідно до них обов'язковими правилами, але тільки в частині, не врегульованій Цивільним кодексом. У випадках, коли в якості об'єктів договору енергопостачання виступає тепла енергія, правила про договір енергопостачання, що містяться в Цивільному кодексі України,

підлягають застосуванню, тільки в тому випадку, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами, що регламентують енергопостачання теплової енергії через приєднану мережу. Що стосується інших договорів, предметом яких є постачання споживачів через приєднану мережу газом, нафтою, нафтопродуктами та іншими товарами, то вони не відносяться до договорів енергопостачання. Коли ж мова йде про можливість застосування до відповідних договорів положень Цивільного кодексу про договір енергопостачання за відсутності спеціального правового регулювання зазначених договорів, якщо інше не впливає із суті виникаючих із них зобов'язань, то це є лише прийомом законодавчої техніки і ніяк не впливає на кваліфікацію зазначених договорів як договору енергопостачання або його різновидів [40, с. 22].

Ілюстрацією до сказаного може слугувати правове регулювання правовідносин, пов'язаних з постачанням газу через приєднану мережу (по трубопроводах). Ще в 60-і роки О. Н. Садиков, заперечуючи прихильникам виділення договору на постачання електричної, теплової енергії і газу через приєднану мережу в самостійний, зазначав подібність умов договору поставки і постачання газу і вказував, що кваліфікація договору на постачання газом промислових підприємств як договору особливого виду, а не як різновиду договору поставки, створює для практики певні труднощі [131, с. 39–40].

Правове регулювання правовідносин, що складаються при постачанні споживачам газу, в останні роки виходило з того, що зазначені відносини повинні опосередковуватися договором поставки газу, а не договором енергопостачання. Можна погодитися з точкою зору С. Н. Братуся про те, що одні й ті ж відносини, що виражають глибинну сутність економічних процесів у певній галузі, є первинними, а відносини, що складаються в сфері формального прояву даної суті, – вторинними [139, с. 22]. Саме ці вторинні, похідні відносини є безпосереднім об'єктом державного впливу.

Отже, предметом договору енергопостачання є окремі, чітко визначені види енергії: електрична енергія, пара, гаряча і підігріта вода, найменування яких

передбачається в державних стандартах або технічних умовах. Такі види ресурсів, як нафта, газ, вода не є об'єктом договору енергопостачання. На нашу думку, вони можуть бути або об'єктом договору купівлі-продажу (поставки), або об'єктом договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, передбаченим статтею 714 ЦК.

Планова економіка та соціалістичний тип господарювання може і заподіяли шкоди розвитку продуктивних сил в нашій державі, проте збагатили цивілістику такими конструкціями, як поставка, контрактація, енергопостачання, оперативне управління, господарське відання, які не знайомі правовим системам інших країн [227, с. 97]. І ми не повинні забувати про дані інститути або відмовлятися від їх використання.

При розробці проекту Цивільного кодексу України за договором енергопостачання виникли гострі дискусії, але Кодекс сприйняв договір енергопостачання як різновид договору купівлі-продажу, оскільки енергія - це товар. У європейських країнах цей договір також розглядається як вид договору купівлі-продажу [102, с. 37].

Головна відмінність цих двох окремих видів договору купівлі-продажу полягає в особливості предмета договору енергопостачання, який включає в себе два роди об'єктів: по-перше, дії енергопостачальної організації з подачі енергії на енергоустановку абонента і відповідно дії абонента з прийому поданої енергії та її оплати (традиційне поняття предмета зобов'язання); по-друге, товар – подану енергію як специфічний об'єкт відносин з енергопостачання [234, с. 205].

Отже, висновок В. В. Вітрянського про те, що договір енергопостачання є різновидом договору купівлі-продажу, відповідає сучасній традиції правового регулювання енергопостачання в європейських державах і спирається на чинне законодавство України [69, с. 10].

У даному підході законодавця закладена певна прагматичність - можливість застосування загальних норм купівлі-продажу до зазначених окремих видів договорів купівлі-продажу, що дозволяє уникати дублювання норм, що регулюють подібні відносини.

Підсумувавши вказане вище, можна зробити висновок, що договором енергопостачання визнається договір купівлі-продажу, за яким енергопостачальна організація зобов'язується подавати споживачеві (абоненту) через приєднану мережу електричну енергію, пару, гарячу і підігріту воду (далі - енергію), а абонент зобов'язується оплачувати прийняту енергію, а також дотримуватися передбаченого договором режиму її споживання, забезпечувати безпеку експлуатації енергетичних мереж, які перебувають у його віданні і справність використовуваних ним приладів і обладнання, пов'язаних зі споживанням енергії.

2.3 Характерні ознаки та особливості типологізації договорів енергопостачання

Розглянуті особливості енергопостачання як господарської діяльності та особливості енергії як фізичної субстанції мають істотний вплив на правове регулювання відносин у сфері постачання енергії. Вживаючи поняття «енергопостачання», закон має на увазі головним чином постачання електричної енергії. Відносини у сфері постачання теплової енергії піддаються самостійному регулюванню, але до них за певних умов можуть застосовуватися норми про енергопостачання, серед яких переважають норми, що регулюють постачання електричної енергії.

В теорії цивільного права домінуючою тенденцією розвитку науки про зобов'язання є їх диференціація за метою і предметом договірних відносин [4, с. 17]. Особливості різних договірних зв'язків, що відображають специфіку діяльності, дають підстави для виділення самостійних договірних типів. Застосовуване в цивілістиці поняття «тип договору» передбачає наявність самостійних майнових відносин, в кінцевому рахунку надання цим відносинам цілком певної договірної форми [45, с.81–82]. Для того, щоб правильно оцінити важливість певних юридичних ознак і встановити, наскільки відповідні правові особливості даного договору характеризують його як самостійний тип або як

окремий різновид іншого типу договору, в основу розмежування має бути покладена правова природа договору, його правовий результат.

В юридичній літературі переважає точка зору, згідно з якою під дію договору енергопостачання підпадають всі відносини, що складаються при постачанні електричної, теплової енергії, пару, гарячої і підігрітої води, газу, нафти і нафтопродуктів. У всякому разі такі договори розглядаються як однотипні. [2, с. 36]. Однак навряд чи можна погодитися з авторами, які стверджують, що правила енергопостачання застосовуються до постачання газу, нафти і нафтопродуктів. На думку інших авторів, договори з постачання газом, нафтою, нафтопродуктами та інші являють собою різновиди договору енергопостачання. [39, с.29–30].

Справа в тому, що постачання (передача, доставка) нафти, газу, ресурсів, товарів через приєднану мережу є технічною особливістю (одним із способів) виконання зобов'язань, що випливають з подібних договорів, і самі по собі ніяк не можуть слугувати видоутворюваною ознакою для виділення самостійного типу договору. В якості такого критерію виділення договору енергопостачання в окремий вид розглядається об'єкт даного договору – енергія. Саме особливості об'єкта зумовлюють необхідність спеціальних правил, що регулюють правовідносини, пов'язані з постачанням енергії через приєднану мережу. Якщо ж мова йде про правовідносини, об'єктом яких є не енергія, а ресурси та інші товари, то передача їх покупцеві (споживачеві) через приєднану мережу є лише одним з можливих способів виконання зобов'язань. Як вже зазначалося, ту ж нафту або нафтопродукти можна доставити покупцю в цистернах, а газ – у балонах. Подібні відносини будуть регулюватися договором поставки або договором купівлі-продажу.

Питання про подібність договорів на постачання електричної і теплової енергії, що дозволяє виділити як самостійний, договір енергопостачання, вперше поставив С. М. Корнєєв [124, с. 7]. Найбільш послідовно відстоює цю позицію А. М. Шафір, який зазначає, що договори на постачання через приєднану мережу опосередковують відносини з постачання електроенергії і тепла тільки по

приєднаній мережі (тобто електромережі або трубопроводу). Лише в цьому випадку існує зумовлена безперервним характером постачання безпосередня залежність діяльності постачальної організації і споживача, в результаті якої договірні відносини поширюються на сферу використання енергії. Тому договором енергопостачання повинні регулюватися відносини, пов'язані з постачанням через приєднану мережу лише в тих випадках, коли через неї подається енергія, а не будь-які ресурси або товари [269, с. 93].

Сутність названих вище договірних конструкцій в сфері обігу електричної і теплової енергії можна виразити одним поняттям – придбання та реалізація енергії. З одного боку, іменуючи договірні форми обороту електричною або тепловою енергією договором поставки або купівлі-продажу, автори відповідних законопроектів не вчинили «революції» – і договір поставки, і договір енергопостачання відносяться до типу зобов'язань купівлі-продажу. Між тим, ні договір купівлі-продажу, ні договір поставки, як окремий договір купівлі-продажу (в тому вигляді, як вони зараз врегульовані Цивільним кодексом України), не призначені для регулювання відносин, пов'язаних з реалізацією (придбанням) електричної та теплової енергії. Об'єктом зазначених договорів є товари, що розуміються як речі (індивідуально - певні або визначені родовими ознаками).

Відповідно, проблема бачиться в тому, що більшість норм, які регулюють обов'язки продавця (постачальника) щодо передачі товару у власність покупця, розраховані саме на відносини з передачі речей, і з цієї причини не можуть поширюватися на відносини, пов'язані з реалізацією енергії: правила про відповідальність продавця у разі вилучення товару у покупця, про гарантійні терміни, про комплектність товару, про тару й упаковку та інші – незастосовні до відносин сторін, пов'язаних з придбанням (реалізацією) енергії [132, с. 30–31].

Оптимальною базовою договірною конструкцією, яка повинна використовуватися для регулювання відносин, пов'язаних з реалізацією (придбанням) електричної та теплової енергій, є договір енергопостачання. Для всіх договірних моделей, передбачених новітнім законодавством про електроенергетику, якими оформлюють відносини з реалізації (придбання)

електричної та теплової енергії, загальним залишається об'єкт договору – енергія і спосіб виконання зобов'язання – передача енергії може здійснюватися тільки через приєднану мережу. Саме особливості об'єкта і предмета договору послужили основними видоутворюючими ознаками, що дозволили виділити договір енергопостачання в окремий вид договору купівлі-продажу. Незважаючи на свою назву, договір купівлі-продажу (поставки) електричної енергії за своєю правовою природою не може бути кваліфікований як договір купівлі-продажу або договір поставки (у такому вигляді, як вони визначені в цивільному кодексі України). Думається, що предмет даного договору і його суб'єктний склад свідчать про те, що перед нами договір енергопостачання, відмінність якого від договору постачання енергетичними та іншими ресурсами (передбачена цивільним кодексом України) зводиться до відсутності безпосереднього приєднання пристрою енергоприймача споживача до мереж енергозбутової організації при збереженні загального принципу подачі електро- або теплоенергії на енергоприймаючий пристрій споживача через приєднану мережу. Належність мережі не енергопостачальної, а мережевої організації означає лише зменшення кола прав і обов'язків за договором, але не змінює його правову природу.

Договорам енергопостачання притаманні і риси, які не є характерними або зовсім відсутні у договорі купівлі-продажу, в традиційному розумінні цього інституту [5, с. 95]. Традиційна концепція «речової» власності виходить з того, що в основі поняття майнових відносин лежить право власності на матеріальні об'єкти, речі, а саме поняття майна прирівнюється як адекватне до поняття речі [9].

Специфічна особливість відносин з енергопостачання полягає в тому, що зв'язок виробників даної продукції та споживачів не передбачають, як правило, стадію накопичення (складування) продукції в силу обмеженої можливості цього на даному етапі розвитку техніки. Тому енергопостачальні організації повинні враховувати об'єктивні коливання рівня споживання енергії, а також можливий вплив діяльності одних споживачів централізованої системи енергопостачання на кількість і якість продукції, яка подається іншим споживачам.

Законодавчо закріплено, що об'єктом правовідносин можуть бути речі, в тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результат робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. До цих пір в юридичній літературі немає єдиної думки про те, чи є енергія річчю. З моменту набрання законної сили Цивільного Кодексу України та Господарського Кодексу України вивчення даної проблеми стало більш актуальним, оскільки законодавчо визначено, що річ – це предмет матеріального світу (ст. 179 ЦК України).

Необхідно також звернути увагу на різний підхід законодавця до договорів, пов'язаних з постачанням теплової та електричної енергії через приєднану мережу, і до інших договорів, пов'язаних з постачанням через приєднану мережу газу, нафти і нафтопродуктів, а так само інших товарів. У першому випадку, враховуючи, що мова йде про договір енергопостачання, оскільки його об'єктом є електрична та тепла енергії, законодавець передбачив можливість регулювання зазначеного договору іншими законами та правовими актами, маючи на увазі, що в них можуть містяться правила, що відносяться до специфічних особливостей теплової та електричної енергії. У другому випадку, коли законодавець говорить про інші договори на постачання товарів, які не є енергією, тобто про ті, які об'єднує з договором енергопостачання лише те, що при їх виконанні так само використовується приєднана мережа, норми про договір енергопостачання застосовуються, якщо інше не встановлено законом, іншими правовими актами або не впливають із суті зобов'язання.

Таким чином, договором енергопостачання охоплюються ті правовідносини, які складаються при постачанні споживачам електричної або теплової енергії через приєднану мережу. При цьому якщо об'єктом договору є електрична енергія, відповідні правовідносини можуть регулюватися крім Цивільного кодексу України іншими законами та іншими правовими актами і так само прийнятими відповідно до них обов'язковими правилами, але тільки в частині, не врегульованій цивільним кодексом. У випадках, коли в якості об'єктів договору енергопостачання виступає тепла енергія, правила про договір

енергопостачання, що містяться в Цивільному кодексі України, підлягають застосуванню тільки в тому випадку, якщо інше не встановлено законом або іншими правовими актами, що регламентують постачання теплової енергії через приєднану мережу. Що стосується інших договорів, предметом яких є постачання споживачів через приєднану мережу газом, нафтою, нафтопродуктами та іншими товарами, то вони не відносяться до договорів енергопостачання. Коли ж мова йде про можливість застосування до відповідних договорів положень цивільного кодексу про договір енергопостачання за відсутності спеціального правового регулювання зазначених договорів, якщо інше не впливає із суті їх зобов'язань, то це є лише прийомом законодавчої техніки і ніяк не впливає на кваліфікацію зазначених договорів в якості договору енергопостачання чи його різновидів [2, с. 36].

Правове регулювання правовідносин, що складаються при постачанні споживачів газом, в останні роки виходило з того, що зазначені відносини повинні опосередковувати договором поставки газу, а не договором енергопостачання.

Крім того, відповідно до п. 2 Правил надання населенню послуг з газопостачання, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 09.12.1999 № 2246 (в редакції від 03.03.2015 р.), газопостачання – послуга, яка передбачає реалізацію природного або скрапленого газу шляхом транспортування його до споживача. Тобто, в даному випадку законодавець відносить договір газопостачання до договорів про надання послуг.

Отже, представляється, що в даний час можна говорити про відсутність єдиної структури договірних відносин з постачання енергії. У відповідності до основних принципів функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії встановлюються правила його функціонування, порядок розподілу навантажень між генеруючими пристроями, формування ринкової ціни на електричну енергію згідно з умовами відповідного договору [91, с. 23–24]. Під Оптовим ринком електричної енергії (потужності) розуміється сфера купівлі-продажу електричної енергії (потужності), здійснюваної його суб'єктами в межах

Єдиної енергетичної системи України. До числа суб'єктів оптового ринку електричної енергії (потужності) відносяться: ДП НЕК «Укренерго», ДП «Енергоринок», електростанції, енергопередавальна і енергопостачальні організації [170, с. 61].

Однак далеко не всі договори, які укладаються за участю суб'єктів оптового ринку електричної енергії, можуть бути визнані договорами енергопостачання або його різновидами. Такими є лише договори, які укладаються енергопостачальними організаціями із споживачами (абонентами). Що стосується договорів, які укладаються між іншими суб'єктами оптового ринку електричної енергії, то вони повинні регулюватися самостійно, в тому числі і постановами Кабінету Міністрів України та Національної комісії регулювання електроенергетики України.

Договір енергопостачання відноситься до числа широко розповсюджених за суб'єктним складом, так як всі фізичні та юридичні особи в сучасному світі практично не можуть обходитися без споживання електричної та теплової енергії. Відносини, пов'язані з енергоспоживанням, опосередковуються договором енергопостачання.

Будучи власником енергії, електропостачальний суб'єкт реалізує властиві йому правомочності володіння, користування та розпорядження: передає її споживачам, якісно перетворює і т.п. При переході відповідно до договору права власності до споживача — зазначені правомочності переходять до нього, а це означає, що він може використовувати різні корисні властивості енергії на свої технологічні та побутові потреби. Однак рамки даних правочинів все ж обмежені діючими правилами експлуатації та використання енергії, а також умовами договору [49, с.155].

Таким чином, договори енергопостачання є самостійною цивільно-правовою угодою, оскільки мають свої специфічні, притаманні лише їм ознаки. А договір постачання електричної енергії становить один з різновидів відносин у зазначеній галузі. В результаті реалізації даного договору споживач безперервно отримує з приєднаної мережі електричну енергію, використання якої дозволяє

йому досягти економічного чи іншого ефекту. Представляється необхідним в Правилах вказати перелік істотних умов даного договору, а, отже, відсутність згоди сторін з ним тягне наслідки, що впливають з ст.153 ГК.

Необхідно також звернути увагу на різний підхід законодавця до договорів, пов'язаних з постачанням електричної і теплової енергії через приєднану мережу, і до інших договорів, пов'язаних з постачанням через приєднану мережу газу, нафти і нафтопродуктів, води та інших товарів. У першому випадку, враховуючи, що мова йде про договір енергопостачання, оскільки його об'єктом є тепла та електрична енергії, законодавець передбачив можливість регулювання зазначеного договору іншими законами та іншими правовими актами, маючи на увазі, що в них можуть міститися правила, які характеризують специфічні особливості теплової та електричної енергії. У другому випадку, коли законодавець говорить про інші договори на постачання товарів, що не є енергією, тобто про ті, які об'єднує з договором енергопостачання лише те, що при їх виконанні також використовується приєднана мережа. Норми про договір енергопостачання застосовуються, якщо інше не встановлено законом, іншими правовими актами і не впливає із суті зобов'язання.

Таким чином, договором енергопостачання охоплюються лише ті правовідносини, які складаються при постачанні споживачів електричної або теплової енергії через приєднану мережу. При цьому, якщо об'єктом договору є електрична енергія відповідні правовідносини можуть регулюватися крім Цивільного кодексу іншими законами та іншими правовими актами, а також прийнятими відповідно до них обов'язковими правилами, але тільки в частині, не врегульованій Цивільним кодексом. У випадках, коли в якості об'єкта договору енергопостачання виступає тепла або електрична енергія правила про договір енергопостачання, що містяться в Цивільному кодексі підлягають застосуванню тільки в тому випадку, якщо інше не встановлено законом або іншими правовими актами, що регламентують енергопостачання тепловою або електричною енергією через приєднану мережу.

На думку С. В. Курченко, природа договору постачання природним газом через приєднану мережу взагалі є змішаною, він розмежовує речову та зобов'язальну складові частини договору за предметом, а також за правами та обов'язками, якими наділені сторони договору. При цьому, автор вказує на те, що предмет договору постачання природним газом через приєднану мережу має «подвійний» характер; таким предметом є власне природний газ, а також послуга з його транспортування споживачеві; виконання договору постачання зводиться до того, що шляхом надання саме послуги постачання (транспортування) природного газу споживачеві та забезпечення необхідного тиску в газовій мережі постачальник створює належні умови для того, щоб споживач зміг отримати необхідний обсяг природного газу [153, с. 204].

В свою чергу, Цивільний кодекс України не містить поняття приєднаної мережі, однак окремі положення Правил користування електричною і тепловою енергією від 06.12.1981 р. № 310 (в редакції від 21.01.2003 р.) дозволяють встановити, що під приєднаною мережею розуміється та ділянка спеціальних технічних пристроїв, які слугують для передачі енергії, що безпосередньо приєднані до електроустановок або теплопроводів енергопостачальної організації і перебуває на балансі у споживача (абонента). Кордон мереж енергопостачальної організації і абонента фіксується в акті, що додається до договору споживача (абонента) з енергопостачальною організацією. Поняття приєднаної мережі є також важливим для визначення меж відповідальності споживача (абонента) і енергопостачальної організації у разі порушення ними обов'язків щодо забезпечення належного технічного стану та безпеки мережі. Абонент відповідає за належний технічний стан і безпеку тільки тієї ділянки мережі, яка знаходиться в його віданні і визначений у договорі енергопостачання, тому й відповідальність за невиконання даного обов'язку, а також ризик пошкодження мереж лежить на абонентові лише в межах ділянки мережі, що знаходиться в його віданні [131, с. 39–40].

Правовою формою, яка опосередковує процеси споживання енергії, виступає договір. З точки зору класифікації об'єктів цивільних прав енергія є

рухомою, простою, споживчою річчю, яка визначається за родовими ознаками. Електрична потужність, електрична теплова енергія є товарами на ринку. Природна специфіка цього товару обумовлює ряд істотних особливостей його обороту: безперервність (нерозривність) процесів виробництва, транспортування та споживання енергії, обмежена можливість її зберігання (складування), вплив діяльності споживачів на якість товару, наявність єдиних систем електро- і теплопостачання в масштабах держави. Зазвичай передача енергії споживачу неможлива без використання спеціальних технічних засобів, відповідної інфраструктури: ліній електропередач, трансформаторних станцій, теплотрас і т.д. Споживання енергії також вимагає спеціального устаткування: інженерних комунікацій, контрольно-вимірювальних приладів, засобів забезпечення безпеки. Система технічних пристроїв, що забезпечують отримання та безпечне використання енергії споживачем, називається приєднаною мережею. Можливість передачі та споживання енергії тільки через приєднану мережу є однією з головних особливостей договору енергопостачання. Вона дозволяє відрізнити його від подібних зобов'язань, наприклад, поставки. Залишилися не врегульованими питання можуть вирішуватися на основі загальних положень Цивільного Кодексу про купівлю-продаж (але не норм про поставку) [18, с. 99–100].

Видається, що в даний час можна говорити про єдину структуру договірних відносин з постачання електроенергії. Відповідно до Основних принципів функціонування й розвитку Оптового ринку електричної енергії (потужності), під оптовим ринком електричної енергії (потужності) розуміється сфера купівлі-продажу електричної енергії (потужності), здійснюваної його суб'єктами в межах єдиної енергетичної системи України. До числа суб'єктів Оптового ринку електричної енергії (потужності) відноситься: РАО «ЄЕС України», центральне диспетчерське управління ЄЕС України, ДП НЕК «Укренерго», електростанції, енергопостачальні організації.

Однак далеко не всі договори, укладені за участю суб'єктів оптового ринку електричної енергії можуть бути визнані договорами енергопостачання або його

різновидами. Такими є лише договори, укладені енергопостачальними організаціями зі споживачами (абонентами) або останніми з субабонентами. Що стосується договорів, що укладаються між іншими суб'єктами оптового ринку електричної енергії, то вони повинні регулюватися самостійно, в тому числі й постановами Кабінету Міністрів України і Національного комітету регулювання електроенергетики України.

Важливими особливостями відрізняється становище сторін договору електропостачання у випадках, коли енергопостачальна організація отримує енергію від блок-станцій, тобто електричних станцій, що належать промисловим, транспортним або іншим організаціям, якщо вони включені в мережу даної енергопостачальної організації. Власник електростанції отримує енергію від енергопостачальної організації за договором з нею, але водночас він передає їй за окремим договором енергію, що виробляється його електростанцією. Енергопостачальна організація включає її в загальний ресурс енергії, що відпускається споживачам, у тому числі й власнику електростанції. Природно, що при цьому ведеться облік отриманої і відпущеної їм енергії і проводяться відповідні розрахунки.

Договір на постачання енергосистем електроенергією від блок-станцій укладається між енергосистемою і організацією, що має блок-станції (тобто електростанції, включені безпосередньо або через мережі споживача в електромережу енергооб'єднання). За цим договором організація, що має блок-станцію, зобов'язана відпускати енергосистемі електроенергію в межах максимальної потужності і в кількостях, обумовлених договором, а енергосистема зобов'язується вибрати передбачену договором кількість енергії і оплатити її [117, с. 86–87].

Своєрідне становище сторін у договорі на транзит електричної енергії. Відповідно до цього договору енергопостачальна організація передає електричну енергію іншій енергопостачальній організації, з якою з'єднана лінією електропередачі. Таким чином, в даному випадку сторонами договору є дві енергопостачальні організації. Іншими словами, за договором на транзит

електроенергії одна енергосистема відпускає електроенергію іншій енергосистемі, яка зобов'язується оплатити отриману енергію. За допомогою договорів на транзит енергії здійснюється маневрування енергетичними ресурсами. Специфічна особливість договору на транзит електроенергії полягає в тому, що за цим договором «допускаються реверсивні перетоки електроенергії, тобто перетоки електроенергії в обидва напрямки (як у бік приймаючої, так і в бік передавальної енергосистеми). Це означає, що енергосистема, зобов'язана за договором передавати електроенергію іншій енергосистемі, в окремі періоди може постачати електроенергію, що виробляється приймаючою енергосистемою». [104, с. 62–63]. Однак електроенергія при реверсивних (зустрічних) перетоках різна – у бік приймаючої енергопостачальної організації передається активна електроенергія, а в бік передавальної – реактивна електроенергія.

На думку А. М. Шафіра, договір на перетікання (транзит) електричної енергії, а також договори на електропостачання оптових споживачів-перепродавців, енергосистем від блок-станцій є різновидом договору енергопостачання через приєднану мережу [269, с. 59].

У юридичній літературі вже розглядалися питання, пов'язані з правовим регулюванням відносин між різними енергосистемами, а також між енергосистемами та виробниками енергії. Найбільш повний аналіз таких правовідносин міститься в працях Б. М. Сейнароева, який поряд з договором на постачання електроенергії, що укладається між енергопостачальною організацією та організацією – споживачем електроенергії, виділяв договір на перетікання електроенергії, а також договір на постачання енергосистем електроенергією від блок-станцій [236, с. 60].

Враховуючи сказане, ніяк не можна погодитися з позицією авторів, які вважають, що договір енергопостачання має такі різновиди, як: договір постачання електричної енергії, договір про реверсні перетоки електроенергії, договір про взаємне резервування електропостачання, договір постачання газом, договори постачання тепловою енергією, водою, нафтою і нафтопродуктами та інші [88, с. 44–45].

При розробці чинного Цивільного кодексу України в якості критерію виділення в окремий вид купівлі-продажу договору енергопостачання розглядався об'єкт даного договору – енергія. Саме особливості даного об'єкта зумовлюють необхідність спеціальних правил, що регулюють правовідносини, пов'язані з постачанням енергії.

Отже, договір енергопостачання, будучи окремим видом договору купівлі-продажу, відноситься до нього як вид до роду і ніяк не перетинається (не «примикає») з іншим видом договору купівлі-продажу – договором поставки.

Підсумувавши вказане вище, можна зробити висновок, що єдиною підставою для класифікації договорів енергопостачання може служити об'єкт даного договору - енергія. Класифікуючи договори енергопостачання за цією ознакою, можна виділити два види таких договорів: 1) договір на постачання електричної енергії; 2) договір на поставку теплової енергії.

Крім зазначеного, в умовах ринкової економіки в сфері електроенергетики відзначається поступове витіснення адміністративного начала в договірному регулюванні. Так, у сфері електроенергетики імперативні приписи, пов'язані з дотриманням технологічних правил, правил безпеки виробництва, передачі та споживання електроенергії, «вдягаються» в договірні форми, стають умовами (змістом) конкретних договорів.

Слід зазначити, що, незважаючи на труднощі реформування сфери електроенергетики, тут поступово проявляється нормальна система договорів і структура договірних зв'язків. Однак необхідного законодавчого закріплення вона ще не знайшла.

Система договорів – це не просто види (перелік) договорів, а саме система пов'язаних між собою договорів, що відображають систему (структуру) договірних зв'язків у сфері електроенергетики. Дослідження договорів в якості єдиної, стрункої системи дозволяє розглядати їх не як розрізнену масу окремих, що не мають між собою зв'язку видів договорів, а як певну сукупність, що володіє внутрішньою цілісною структурою, сукупність, в основі якої лежить єдність і взаємозв'язок між окремими договорами [94, с. 54].

У сфері електроенергетики застосовується безліч різних договорів, з яких можна виділити дві групи:

- основні договори, без яких неможливо уявити собі зв'язок між виробництвом електроенергії та її споживанням. Це договори купівлі-продажу, поставки, договори на електропостачання;
- допоміжні договори, які є по суті передумовами укладання основних договорів, без яких неможливий висновок і реалізація основних договорів. Це різні договори на надання послуг у сфері електроенергетики: договори на приєднання до електромереж, договори на передачу електроенергії та ін.

В той же час в представлених в юридичній літературі класифікаціях договорів у сфері електроенергетики договірні зв'язки не цілком простежуються.

Так, деякі автори взагалі не проводять будь-якої класифікації договорів у сфері електроенергетики, а просто перераховують їх різновиди:

- договір про приєднання до торгової системи оптового ринку електричної енергії;
- двосторонній договір купівлі-продажу електричної енергії;
- договір купівлі-продажу електричної енергії за рівноважною ціною оптового ринку;
- договори купівлі-продажу (поставки) електричної енергії на роздрібних ринках;
- договір купівлі-продажу електричної енергії, яку гарантує постачальник;
- договір про надання послуг з передачі електричної енергії;
- договір про здійснення технологічного приєднання енергоприймаючого пристрою (енергетичної установки) до електричної мережі;
- договір про надання послуг з оперативно-диспетчерського управління;
- інші договори у сфері електроенергетики.

Існують й інші класифікації, проте з них дещо важко виокреслити систему договорів у сфері електроенергетики з виділенням основних і допоміжних договорів.

Так, в одній з класифікацій, що пропонується у науковій літературі, виділено три групи зобов'язань:

- організаційні договірні зобов'язання;
- договірні зобов'язання з реалізації (придбання) електроенергії;
- договірні зобов'язання з надання послуг [24, с. 26].

На наш погляд, в останній класифікації договорів перша і третя групи являють собою одну групу договорів, спрямованих на обслуговування договорів з реалізації електроенергії.

Існує також пропозиція поділу розглянутих договорів на дві групи:

- договори, які регламентують відносини з виробництва та передачі електроенергії (перетокам електроенергії) на оптовому ринку;
- договори, які регламентують відносини в сфері послуг, що можна характеризувати як організаційні [97, с. 105–106].

Втім, слід зауважити, що з наведеної класифікації незрозуміло, яке місце в ній займають основні договори енергопостачання, чому різномірні договори з виробництва та передачі електроенергії об'єднані в одну групу.

Висновки до розділу 2

У другому розділі проаналізовано поняттєво-категоріальний апарат, а також основні ознаки та типи безпосередньо предмета дослідження.

Обґрунтовано, що енергія не є річчю в класичному цивілістичному розумінні, а, зокрема, виступає властивістю різних об'єктів. В свою чергу, корисні властивості самої енергії, як специфічної безтілесної речі, застосовуються лише під час її використання, при цьому енергія перетворюється в процесі споживання та зникає, підтвердженням її фактичного використання є зафіксовані приладами обліку показання. З огляду на такі специфічні властивості, до видів енергії запропоновано віднести – електричну та теплову енергію, пар, гарячу і підігріту воду, класифікувати енергопостачальні договори на підставі виявлених спільних

рис, а саме виходячи з предмету за яким укладено договір – договори енергопостачання поділити на два основних класифікуючих види: договори на постачання електричної енергії та договори на постачання теплової енергії. З огляду на це встановлено, що найважливіша риса енергії – це її можливість бути спожитою, при цьому не виступати об'єктом речового права в розумінні Цивільного кодексу України.

При цьому, за доцільне вбачається визнати енергію за договором енергопостачання – безтілесною річчю з низкою притаманних їй особливостей, які відрізняють її від предметів матеріального миру, що є товарами в розумінні положень Цивільного кодексу України про право власності. За такого підходу енергія є особливим предметом договору, яка притримана лише для договорів енергопостачання, що дає можливість його відмежування від інших цивільно-правових договорів. З огляду на це енергію для якої єдиний і безперервний технологічний процес обумовлений неможливістю накопичення (складування) пропонується віднести до особливої речі, яка є кваліфікуючою ознакою договору енергопостачання, що дає можливість його виділення в окремий вид цивільно-правових договорів.

В свою чергу, існує можливість сформулювати визначення поняття договору постачання енергії. А саме, визначення енергопостачального договору, під яким пропонується розуміти договір зобов'язального характеру, що укладається між юридичною особою (енергопостачальною організацією) та певним суб'єктом, яким може виступати як юридична так і фізична особа, відповідно до якого одна сторона – енергопостачальник зобов'язується надавати іншій стороні – абоненту (споживачу) специфічну безтілесну річ – енергію (електричну та теплову енергію, пар, гарячу і підігріту воду), а абонент, в свою чергу, зобов'язується оплачувати, прийняту виключно через приєднану мережу енергію, дотримуючись передбачених договором істотних умов.

РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ УКЛАДАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ДОГОВОРІВ ЕНЕРГОПОСТАЧАННЯ

3.1 Особливості укладання договорів енергопостачання

Однією з особливостей договору енергопостачання є специфіка прояву волі сторін при формуванні його умов та реалізації ними принципу свободи договору. Так, свобода договору є однією з основоположних засад сучасного цивільного права (п. 3 частини першої ст. 3 Цивільного кодексу України). Відповідно до частин 1–3 ст. 6 ЦК України сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства.

Сторони мають врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, не врегульовані цими актами, можуть відступати від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд, але не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо не вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами [59, с. 104].

Специфіку в розуміння цього принципу вносять юридичні конструкції договору приєднання та типового договору, які, з одного боку, покликані стабілізувати цивільний обіг певних речей, а з іншого, створюють рамки для учасників цивільних правовідносин, що проявляються в неможливості сторін договірних правовідносин розширити формат договору приєднання або змінити обов'язкові умови типового договору і повною мірою застосувати принцип свободи договору [159, с. 544]. Зокрема, у зв'язку з тим, що постановою НКРЕ від 31.07.1996 р. № 28 було затверджено Правила користування електричною енергією, в яких міститься Типовий договір про постачання електричної енергії (далі – Типовий договір) для того, щоб визначити природу договору

енергопостачання і особливість прояву волі сторін, необхідно встановити співвідношення договору приєднання та Типового договору.

Так, відповідно до частини першої ст. 634 ЦК України договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору. У зв'язку з наведеним, договір приєднання, по суті, є цивільно-правовим договором у вузькому розумінні, саме як вольовий юридичний акт, що виражає в єдиному волевиявленні загальну волю суб'єктів, спрямовану на настання наслідків, але за відсутності можливості змінювати способи настання таких наслідків і умови їх настання [53, с. 26]. Отже, виявлення волі сторони договору приєднання зводиться до погодження із запропонованими умовами договору або ж непогодження, у зв'язку з чим не відбувається вступ у договірні відносини. Тобто однією з особливостей договору приєднання є те, що його умови формуються лише однією стороною, воля якої має перевагу над волею іншої сторони. При цьому інша сторона зовсім не має можливостей внести зміни в умови договору [260].

В. В. Вітрянський, зазначав, що юридична конструкція договору приєднання і обмежує права особи, яка приєднується до договору, все ж таки вона значно полегшує процес укладання договору та оформлення відповідних правовідносин. При цьому, як наголошував вчений, договір приєднання характеризується не діяльністю, яка здійснюється його стороною, а способом його укладання [67, с. 11].

Якщо проаналізувати визначення договору приєднання, який міститься в ст. 634 ЦК України, то виходить, що умови договору приєднання встановлює одна зі сторін, однак якщо прийняти до уваги Типовий договір, то такі умови насправді встановлюються навіть не сторонами договору, а органом державної влади.

Якщо дотримуватися логіки, що договори приєднання властиві саме сфері підприємницької діяльності і тісно пов'язані з нею, то, як цілком обґрунтовано зазначала О. Лехкар, зобов'язання, які виникають з договору приєднання, не

можуть мати немайновий характер, а також не можуть бути безоплатними [155, с.44]. У цьому зв'язку, якщо вважати договір енергопостачання через приєднану мережу договором приєднання, робиться висновок, що він також не може розглядатися в якості безоплатного.

З приводу типового договору в юридичній літературі існує досить обґрунтована думка, згідно з якою він має іншу природу, ніж договір приєднання.

Так, П. Гуйван зауважував, що договори приєднання є лише частиною (відносно невеликою) групи договорів, що укладаються за стандартною формою. Саме тому, на думку вченого, не викликає сумніву, що договори, які не є правочинами приєднання, також можуть мати типову форму. Крім того, виходячи з позицій диспозитивності положень цивільного законодавства, П. Гуйван вказує, що будь-який стандартний договір (типовий, примірний, зразковий та ін.) є для учасників договору нормативно розробленою рекомендацією за погодженням окремих його умов у запропонованій редакції. У зв'язку з цим наполягати на укладенні договору на типових умовах може будь-яка зі сторін договору, однак якщо типові умови договору не влаштовують сторони, вони можуть самостійно врегулювати свої відносини [82, с.13].

Що стосується договору енергопостачання через приєднану мережу, то ця думка також знаходить своє обґрунтування, у тому числі на підставі положень нормативно-правових актів. Так, відповідно до п. 1.6. Правил користування електричною енергією договір про постачання електричної енергії на основі типового договору укладається постачальником електричної енергії за регульованим тарифом з усіма споживачами та субспоживачами (крім населення), об'єкти яких розташовані на території здійснення ліцензованої діяльності постачальником електричної енергії за регульованим тарифом. Наведена норма передбачає, по-перше, умови, зазначені в типовому договорі, зокрема в Типовому договорі про користування електричною енергією, який міститься в Правилах користування електричною енергією для населення, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.1999 р. № 1357 (в редакції від 17.02.2012 р.), є обов'язковими для відображення в умовах договору,

який укладається між енергопостачальником та споживачем. Однак ці умови не є виключними для сторін договору, і вони можуть доповнити їх тими умовами, які вважають за потрібне відобразити в договорі [100, с. 145]. По-друге, умови, закріплені в типовому договорі, є істотними в силу прямої вказівки закону, а тому їх відсутність може надати договору постачання характеру неукладеного [95, с. 22]. По-третє, наведене положення закону стосується лише гарантованих постачальників, які здійснюють енергопостачання за регульованим тарифом. З цього випливає висновок, що для відносин енергопостачання, в яких однією зі сторін є негарантований постачальник, що здійснює діяльність з енергопостачання за нерегульованим тарифом, умови типового договору взагалі не мають обов'язкового характеру, і такі сторони, керуючись принципом свободи договору, закріпленого ст.ст. 6 та 627 ЦК України, можуть укласти договір постачання природного газу на будь-яких умовах, які вони визначають самостійно на власний розсуд [197, с. 131]. Однак в договорі, що укладається, сторони можуть зробити відповідні посилання на Типовий договір або повністю покласти його умови до свого договору [31, с. 12]. У такому випадку типовий договір виконає одну зі своїх основних функцій – спрощення для сторін процесу його укладання та виконання.

При цьому необхідно зазначити, що вченими-юристами у сфері приватного права також виділяються так звані «монопольні» договори. Вони властиві сфері природних монополій і характеризуються наявністю заздалегідь визначеного суб'єкта, який може надавати монопольні послуги, здійснювати роботи або вчиняти інші дії. Досліджуючи природу публічного й монопольного договорів, Р. Тельгарін дуже слушно зазначив, що в сферах, де укладаються публічні договори, наявні відносини змагальності, і публічний договір є одним із стимулів розвитку конкуренції, оскільки спонукає надавачів послуг підвищувати їх якість. Якщо говорити про монопольні договори, то особа, яка бажає скористатися послугами, не має можливості обрати собі контрагента [254, с.1 4].

В свою чергу, підприємницька діяльність із забезпечення електричною та тепловою енергією здійснюється на умовах, значна частина яких схильна до

імперативного державного регулювання. Тобто застосування ринкових механізмів, зокрема, щодо встановлення ціни угоди у даній сфері на сьогодні обмежене. Державне регулювання не обмежується лише формуванням тарифної політики, а й здійснюється шляхом надання дозволів (ліцензій) на здійснення діяльності з постачання електро- та тепло- енергії та її передачі [51, с. 70]. Ці ліцензії видаються Національною комісією регулювання електроенергетики (НКРЕ) (наприклад: Постанова НКРЕ № 9 від 15.11.1995 р.) на підставі ст. 11 Закону «Про електроенергетику», а також Указу Президента України №335 від 21.04.1998 р. (з наступними змінами). Крім того, НКРЕ затверджує інструкції, умови і правила здійснення окремих видів діяльності (ліцензійні умови). Цей орган державного регулювання також застосовує санкції до господарюючих суб'єктів та адміністративні стягнення до посадових осіб підприємств, організацій та установ.

І все ж, незважаючи на високий ступінь участі держави в регулюванні ринку електро- та тепло- енергії, домінуючими в процесі енергопостачання є договірні основи.

Видається, що в даний час можна говорити про єдину структуру договірних відносин з постачання енергії. У відповідності з основними принципами функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії (потужності) встановлюються правила його функціонування, порядок розподілу навантажень між генеруючими пристроями, формування ринкової ціни на електричну енергію відповідно до умов відповідного договору [76, с. 18]. Під оптовим ринком електричної енергії (потужності) розуміється сфера купівлі-продажу електричної енергії (потужності), здійснюваної його суб'єктами в межах Єдиної енергетичної системи України. До числа суб'єктів оптового ринку електричної енергії (потужності) належать: ДП НЕК «Укренерго», ДП «Енергоринок», електростанції, енергопередавальні та енергопостачальні організації.

Однак далеко не всі договори, укладені за участю суб'єктів Оптового ринку електричної енергії, можуть бути визнані договорами енергопостачання або його різновидами. Такими є лише договори, укладені енергопостачальними

організаціями зі споживачами (абонентами). Що стосується договорів, що укладаються між іншими суб'єктами оптового ринку електричної енергії, то вони повинні регулюватися самостійно, в тому числі і постановами Кабінету Міністрів України та Національної комісії регулювання електроенергетики України.

Договір енергопостачання відноситься до числа широко розповсюджених за суб'єктним складом, оскільки всі фізичні та юридичні особи в сучасному світі практично не можуть обходитися без споживання електричної та теплової енергії. Відносини, пов'язані з енергоспоживанням, опосередковуються договором енергопостачання.

Для юридичної характеристики договору енергопостачання необхідно вказати на те, що це договір консенсуальний, оскільки права і обов'язки сторін виникають з моменту укладання договору і постачальна організація зобов'язується подавати абоненту енергію протягом дії договору; крім того, це договір оплатний і взаємний, а також відноситься до числа публічних договорів [190, с. 88].

Консенсуальними визнаються договори, які вважаються укладеними з моменту досягнення угоди з усіх істотних умов [72, с. 39]. Ознаки двобічності і взаємності, на наш погляд, взаємопов'язані і означають, що в угоді беруть участь дві сторони, права та обов'язки яких є взаємними, кореспондують один одному; обидві сторони одночасно мають права й несуть обов'язки. Договір енергопостачання є оплатним, як і основна маса договорів у цивільному обігу, тобто постачання енергією передбачає зустрічне надання майнових благ, в даному випадку - грошової оплати.

Важлива особливість укладання договору енергопостачання пов'язана з тим, що він належить до числа публічних договорів. Це означає, що закон передбачає обов'язок постачальної організації укласти договір із юридичною чи фізичною особою, яка звернулася до неї. У разі ухилення від укладання договору, договір може бути укладений у примусовому порядку за рішенням суду про спонукання постачальної організації укласти договір. Крім того, споживач має право вимагати відшкодування збитків, викликаних ухиленням від укладання

договору. Вимога про спонукання постачальної організації укласти договір може бути направлена і в Національну комісію регулювання електроенергетики України, а також в антимонопольні органи.

Обов'язок укладання договору енергопостачання ґрунтується не тільки на публічному характері цього договору, але також і на тому, що енергопостачальні організації є суб'єктами природних монополій [190, с. 89]. У зв'язку з цим енергопостачальна організація має право відмовитися від укладання договору із споживачем, що звернувся до неї лише у випадку, якщо вона доведе неможливість забезпечити постачання енергії (наприклад, через відсутність у споживача належних технічних передумов).

Договір енергопостачання, за загальним правилом, вважається укладеним на невизначений термін. Однак договори з участю юридичних осіб зазвичай містять умову про строк, тривалість якого визначається самими сторонами [61, с. 44]. Законодавець встановлює спеціальні правила про строки, спрямовані на забезпечення безперебійного постачання споживачів енергією. Автоматичне продовження договору після закінчення строку його дії за відсутності заяви однієї із сторін про припинення або зміну договору гарантує споживачеві стійке постачання електроенергії. Якщо ж стороною внесено пропозицію про укладання нового договору, то колишня угода продовжує діяти аж до заміни його новою.

Сутність договору енергопостачання полягає в тому, що згідно з ним здійснюється відпустку енергопостачальною організацією абоненту (споживачу) матеріального блага, цінності, якою є енергія, на оплатній основі [185, с.103].

Законодавець не випадково не використовує стосовно до енергопостачання термін «купівля-продаж електроенергії», а стосовно до постачання – термін «оптова купівля-продаж». З огляду на це викладений у даній роботі погляд на договір енергопостачання як самостійний інститут, відмінний від договору купівлі-продажу, він стосується саме договору енергопостачання. В той же час, постачання електричної енергії може здійснюватися й на підставі договору купівлі-продажу електроенергії. За своєю конструкцією, останній відрізняється від договору енергопостачання хоча б тим, що йому не знайома фігура

субабонента [104, с. 70]. На відносини, що виникають у зв'язку з купівлею-продажем електро- та тепло- енергії, правила про зобов'язання, що виникають з договору енергопостачання, можуть поширюватися тільки в порядку аналогії закону.

Проте, перш за все, договір вважається укладеним, якщо між сторонами, в необхідній в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору [21, с. 78]. Договір укладається в будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. [80, с. 32]. Для договору енергопостачання, як і для інших господарських договорів, передбачена проста письмова форма (ст. 181 ГК України). Правилами також встановлена письмова форма договору електропостачання. Однак на відміну від договору поставки є неприпустимим оформлення угоди шляхом прийняття замовлення до виконання.

Законодавством встановлено різний порядок укладання, зміни або розірвання договору енергопостачання в залежності від того, хто виступає в якості споживача енергії: громадянин (фізична особа) або організація (юридична особа). Однак перед тим, як приступити до аналізу особливостей порядку укладання договору з участю названих суб'єктів, відзначимо загальні положення, що поширюються на укладання будь-якого договору енергопостачання, які носять принциповий характер [196, с. 131].

Договір енергопостачання, за загальним правилом, вважається укладеним на невизначений термін. А договори з участю юридичних осіб зазвичай містять умову про строк, тривалість якого визначається самими сторонами [48, с. 96]. Так, договір, укладений на певний строк, вважається продовженим на той самий строк, якщо до його закінчення жодна зі сторін не заявить про інше. Якщо ж стороною внесено пропозицію про укладання нового договору, то колишня угода продовжує діяти аж до заміни його новим. Договірні відносини в енергетиці, спрямовані на забезпечення безперебійного постачання споживачів енергією.

Форма та порядок укладання договору розрізняються залежно від особистості абонента і цілей використання товару [28, с. 56]. Якщо громадянин використовує електричну енергію для побутового споживання, оформлення

договірних відносин з ним відбувається шляхом «фактичного підключення» до приєднаної мережі в установленому порядку. Фактичному підключенню передують подача громадянином заяви енергопостачальної організації, огляд його електропроводки, опломбування лічильника і т.п., після чого, якщо буде встановлено їх відповідність діючим технічним вимогам, енергопостачальна організація відкриває на ім'я абонента особовий рахунок і вручає йому «розрахункову книжку» для виписки платіжних документів за використану електричну та теплову енергію. Зазначені дії свідчать про письмове оформлення договірних відносин із абонентом-громадянином, хоча і своєрідним способом [52, с. 12–13]. Це правило має подвійне значення. По-перше, договір енергопостачання громадянина може укладатись шляхом підключення до мережі (без звернення в письмову форму у вигляді складання єдиного документа). По-друге, такий договір, вчинений у письмовій формі, набуде чинності лише з моменту фактичного підключення до мережі.

Договір на енергопостачання юридичних осіб або громадян-підприємців завжди укладається в письмовій формі. Головним обов'язком продавця є подача абоненту енергії (енергоносіїв): а) в певній кількості; б) з дотриманням узгодженого режиму подачі; в) встановленої якості [134, с. 60].

Як передбачає стаття 26 Закону України «Про електроенергетику» споживання енергії можливе лише на підставі договору з енергопостачальником. Крім того, статтею 19 Закону України «Про теплопостачання» передбачено право теплогенеруючої організації постачати теплову енергію споживачу безпосередньо згідно з договором купівлі-продажу.

Правові акти акцентують увагу на договірному механізмі взаємовідносин господарюючих суб'єктів в енергетиці. Проявом диспозитивної природи зазначених зв'язків є договори електропостачання та теплопостачання. Метою, якої прагнуть досягти сторони при укладанні даного договору, є визначення їх права на становища при безкоштовне постачання електричної і теплової енергії. За визначенням договору енергопостачання, зробленого його дослідниками, енергопостачальна організація зобов'язується відпускати споживачеві енергію для

певних цілей в обумовлених межах і зазначеної якості, а споживач зобов'язується оплачувати одержувану енергію за встановленими тарифами і дотримуватися відомого порядку експлуатації свого енергетичного господарства та порядок споживання енергії [281, с.184]. Визначення цієї угоди, як правовідносин, дозволяє отримати деяке уявлення про зміст даних відносин.

Як відомо, для чинності договору необхідні такі умови (звані умовами дійсності договору): законність дій, збіг волі і волевиявлення учасників, дотримання встановленої форми угоди, правосуб'єктність сторін [199, с. 77]. Слід зауважити, що ще цивіліст Л. Андрєєва, залишаючи коментар застосування саксонського уложення до нашого права, стверджувала: «необхідна приналежність угоди і, разом з тим умова її дійсності, щоб зміст угоди було висловлено зрозуміло і виразно відносно її предмета і, потім, щоб самі дії, змістом угоди встановлюються, були відносно їх виконання можливі і не були в той же час огидні законам або добрим звичаям» [13, с. 15]. Оскільки договір постачання електричної енергії за своєю природою – цивільно-правова угода, на нього поширюються загальні правила щодо його дійсності. Проте слід враховувати ряд специфічних особливостей даних договорів. Так, цим договорам притаманні обов'язкові організаційні та технічні передумови їх укладення. До перших з них слід віднести необхідність узгодження істотних умов, визначених нормативними актами. До інших умов відносять виконання абонентом, що претендує на укладання договору енергопостачання, наступних умов: він повинен розташовувати, відповідно до встановлених технічних вимог, енергоприймаючий пристрій, приєднаний до мережі енергопостачальної організації, а також забезпечити облік споживання енергії.

Зазначені обов'язкові для абонента умови іноді називаються в юридичній літературі технічною передумовою укладання договору енергопостачання. Наприклад, Б. М. Сейнароев зазначає: «Такою технічною передумовою укладання договору на постачання електроенергії насамперед є наявність електроліній, що пов'язують енергопостачальну організацію безпосередньо зі споживачем ... договір укладається між енергопостачальною організацією та споживачем,

електроустановки якого безпосередньо приєднані до мереж енергопостачальної організації. За відсутності лінії для передачі електроенергії немає сенсу укласти договір на постачання електроенергії, оскільки очевидна неможливість його виконання» [237, с. 68].

Відсутність у абонента справної електроустановки (і навпаки, несправність наявної електроустановки), приєднаної до мереж енергопостачальної організації, а також іншого необхідного обладнання, незабезпечення обліку споживання енергії позбавляють його можливості реалізувати своє право на укладання договору з енергопостачальною організацією, незважаючи на встановлений законодавством обов'язок останньої укласти договір з кожним, хто до неї звернеться. Наявність технічних передумов, що відповідають встановленим вимогам визначається і засвідчується енергопостачальною організацією.

У цьому сенсі дотримання абонентом названих умов дійсно може бути визнано технічною передумовою укладення договору енергопостачання.

Втім, в судовій практиці з вирішення майнових спорів, пов'язаних з енергопостачанням, вирішальне значення часто має не факт укладання договору з абонентом, а балансова приналежність енергоприймаючих пристроїв [25, с.7–8]. Наприклад, відсутність договірних відносин з організацією, чиї електроустановки приєднані до мереж енергопостачальної організації, не розглядається в якості підстави звільнення зазначеної організації від обов'язку відшкодувати вартість відпущеної їй енергії.

Наявність технічних передумов не відноситься до умов договору енергопостачання: в даному випадку мова йде про переддоговірні відносини. Правове регулювання зазначених відносин здійснюється підзаконними актами, головним чином відомчими правилами користування електричною і тепловою енергією.

Для укладання договору енергопостачання необхідне переддоговірне визначення балансу енергоресурсів та їх розподілу. Мова йде про облік усієї вироблюваної енергосистемою продукції (за вирахуванням втрат у мережах і споживання на власні потреби виробників), яка може бути відпущена

споживачам. Таким чином, державні диспетчерські органи можуть розподіляти електроенергію лише в межах обсягу її вироблення. З іншого боку, обсяг виробництва енергії залежить не тільки від потужностей генеруючих блоків і ступеня їх завантаження, але й від заявленої абонентами потреби. Складання на основі зіставлення заявок покупців і виробників енергії балансу електроенергії супроводжується одночасним складанням балансу електричної потужності, і, крім того, визначенням розмірів резервної потужності в енергосистемі.

Заявки споживачів на необхідні обсяги енергопостачання повинні бути обґрунтованими і фінансово забезпеченими. При цьому важливо мати на увазі, що подання і прийняття заявки не породжує договірних відносин між сторонами, а тільки виявляє потребу в електроенергії [125, с.11]. На основі заявок і після їх перевірки енергопостачальні організації направляють ці заявки в національну диспетчерську службу. Остання ж після аналізу попиту та пропозиції доводить до споживачів через місцеві енергетичні компанії значення можливих договірних обсягів електропостачання (а також межі потужності, дозволеної до використання споживачам в години максимумів навантаження енергосистеми). Зі сказаного випливає, що споживач, як правило, не може отримати за договором більшу кількість енергії, ніж їм заявлено (в окремих випадках при необхідності збільшення споживання протягом облікового періоду він може звертатися за цим до енергопостачальної організації, проте в кожному подібному випадку питання вирішується виходячи з конкретної ситуації), що ж стосується можливості зміни споживачем заявленої величини в бік зменшення при укладенні договору, то, на наш погляд, сьогодення практика, яка вважає це неприпустимим, не має під собою достатніх правових підстав.

У зв'язку зі скасуванням в ринкових умовах планового лімітування, споживач може замовити будь-яку необхідну йому кількість енергії. Об'єктивним обмежувачем тут, крім платоспроможності абонента, може бути виробнича потужність енергопостачальних суб'єктів. Тому, при нестачі цієї потужності для задоволення всіх заявок, визначення можливої величини продажу електроенергії

кожному з них на майбутній період здійснюється на основі досягнутого рівня споживання в попередньому році [269, с. 8–9].

До прав енергопостачальних організацій слід віднести право вимоги своєчасної та повної оплати за поставлену енергію; право контролювати прилади обліку та інші технічні пристрої; право давати дозвіл абонентам на приєднання до мереж. Для цього постачальна організація зобов'язана видати споживачеві технічні умови на приєднання. Отже, укладання договору про постачання енергетичними ресурсами можливе лише за наявності певних технічних умов, а саме: наявність у покупця мережі проводів, приєднаних до мережі постачальної організації; наявність регулюючої апаратури, приладів обліку одержуваної продукції, перетворюючих пристроїв, агрегатів та установок, які споживають енергію і т.п. [257]. Наявність зазначених умов визначається стороною, яка їх забезпечує. Більше того, їй же надано право спостерігати навіть за проектуванням і спорудженням відповідних мереж та установок і давати дозвіл на приєднання їх до своєї мережі. Всі нові системи енергоспоживання, які приєднуються і реконструюються повинні бути виконані у відповідності з проектною документацією, погодженою в установленому порядку з енергопостачальною організацією. Крім того, допуск систем енергоспоживання в експлуатацію можливий лише за наявності відповідного підготовленого персоналу та призначення особи відповідальної за тепло- електрогосподарство.

Електричні та теплові мережі є джерелами підвищеної небезпеки, тому після закінчення будівництва об'єкта його енергомережу необхідно здати представнику територіальної енергопостачальної організації та Держенергонагляду шляхом складання акту. Після цього обов'язковою умовою є укладання договору на постачання і споживання електричної і теплової енергії з енергопостачальною організацією. «Дія, як предмет зобов'язання, повинна бути фізично-можливою, тобто можливою за законами природи» [70, с.57]. Можливість участі в господарському обігу такої продукції, як електроенергія, яку не можна збирати в ємності (стадія накопичення, складування товару відсутня), представляється тільки за наявності приєднаної мережі, відповідних технічних

пристроїв, з урахуванням залежності режиму експлуатації обладнання від режиму споживання енергії, єдиного взаємопов'язаного технологічного процесу виробництва-передачі-споживання продукції.

При аналізі технічної сторони етапу укладання договору з постачання споживачу електричної енергії наочно може бути продемонстрована комплексна природа відносин з енергозабезпечення, коли у визначенні умов двосторонньої угоди між продавцем і покупцем безпосередню участь бере також суб'єкт, який не є її учасником – електропередавальна організація. Крім того, при узгодженні технічних умов постачання наочно реалізується цивільно-правовий принцип необхідного взаємного сприяння сторін, який має дотримуватися і на стадії укладання договору.

Технічні умови на приєднання електроустановок або збільшення електричної потужності видає згідно Правил електропередавальна організація. (Як бачимо, зазначене положення ще раз підтверджує комплексність економічних відносин енергозабезпечення. Бо передавальний суб'єкт, не будучи учасником угоди електропостачання (крім випадків передачі власної енергії), по суті, зобов'язаний вступити у відносини зі споживачем, приймаючим енергію від постачає суб'єкта. Завдання полягає лише в тому, щоб існуючий стан справ отримав належне правове забезпечення). Виконання технічних умов є обов'язковим не тільки для всіх споживачів, але й для проектних організацій, що здійснюють проект електропостачання. Відповідні нормативи часу на проектування, будівництво, реконструкцію об'єкта визначають і термін дії техумов, цей термін в окремих випадках може бути продовжений за погодженням з електропередавальною суб'єктом. При цьому, якщо проектні роботи в зазначений час не були здійснені, а схема навантаження електромереж зазнала змін, електропередавальна організація може односторонньо змінити або скасувати технічні умови [252, с. 361]. Розроблений на підставі зазначених технічних умов проект енергопостачання споживача, за загальним правилом, подається на узгодження з енергопостачальною організацією до початку робіт по цьому об'єкту.

Подібний порядок погодження проектної документації з основним споживачем стосується і субспоживача, що отримав техумови на підключення від його мереж. Дана конструкція відносин у ланцюжку енергопостачання споживач - субспоживач не відповідає сучасним економічним відносинам і може бути застосована лише за умови, що власником мереж, до яких приєднані струмоприймачі як споживача, так і субспоживача, є енергопередавальна організація. Якщо ж електроживлення субспоживача проводиться через мережі, що належать споживачеві, то останній для кінцевого абонента буде енергопередавальною організацією, та право визначення технічних умов енергопостачання через його лінії належить саме цьому суб'єкту. Інша річ, якщо споживачі, які мають власні мережі для передачі енергії, не мають ліцензії на здійснення цієї підприємницької діяльності та відповідного технічного персоналу. У такому випадку свої права даний суб'єкт може передати енергопередавальній організації. Однак ця передача повинна здійснюватися винятково на підставі договору з чітким визначенням взаємних прав та обов'язків. Тому діюча сьогодні практика узгодження технічних умов енергопостачання субабонентів територіальними енергопередавальними організаціями через мережі основних абонентів не знаходить правового обґрунтування.

Енергопередавальний суб'єкт виробляє допуск споживача до експлуатації установок лише за наявності у нього відповідного електротехнічного персоналу або договору на обслуговування його електроустановок електропередавальною організацією. На практиці більшість споживачів, не маючи необхідного технічного персоналу, вступає в зазначені договірні відносини з енергопередавальним суб'єктом [146, с. 45]. Існування даних необхідних економічних зв'язків на заключному етапі електрозабезпечення – при електроспоживанні – ще раз об'єктивно підтверджує комплексний характер даного процесу і свідчить на користь необхідності його комплексного правового регулювання. Що стосується технічних передумов побутового електроспоживання, то за сформованою практикою для користування електроенергією населенню необхідно отримати дозвіл енергопостачальної

організації, крім того, для установки трифазних струмоприймачів та обладнання потужністю понад 1.3 кВт, в житлових будинках використовується механізм, встановлений спеціальними інструкціями. Первинне підключення нових житлових будинків проводиться після того, як їх власники повідомлять енергопостачальну організацію про встановлені в будинках прилади обліку (номер, тип, покази, рік перевірки тощо). Допуск електрообладнання в експлуатацію здійснюється інспектором енергетичного нагляду. Після огляду та допуску протягом п'яти днів проводиться подача напруги і підключення електропроводки.

Сторонами договору енергопостачання є енергопостачальна організація та споживач (абонент). В якості енергопостачальної організації можуть виступати комерційні організації, які виробляють або закуповують електричну (теплову) енергію та здійснюють її транспортування й постачання споживачам – громадянам або організаціям. Споживачами (абонентами) визнаються громадяни або організації, що використовують електричну або теплову енергію [164, с. 49].

У ряді випадків поняття «споживач енергії» і «абонент енергосистеми» не є тотожними. На це звертає увагу А. М. Шафір, який зазначає, що «кожен абонент є споживачем, але не кожен споживач – абонентом, бо є ще й споживачі – субабоненти. Субабонент енергопостачальної організації – це споживач, безпосередньо приєднаний до електричних (теплових) мереж абонента і має з ним договір на користування електричною (тепловою) енергією» [269, с. 87].

Дійсно, за наявності згоди енергопостачальної організації абонент може передавати енергію, прийняту ним від енергопостачальної організації через приєднану мережу, іншій особі – субабоненту. У цьому випадку виникає складна структура договірних зв'язків: відносини між енергопостачальною організацією й абонентом опосередковуються договором енергопостачання, а відносини, що складаються між абонентом і субабонентом – договором на користування електричною (тепловою енергією). При цьому абонент, з одного боку, виступає перед енергопостачальною організацією як споживач енергії і тому несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань

субабонентам; з іншого боку, перед субабонентом він виступає в якості енергопостачальної організації і, отже, несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань енергопостачальної організації.

За способом його укладання договір електропостачання може бути віднесений до угод, істотні умови яких встановлюються, як правило, за згодою сторін, хоча і з певними застереженнями [128, с. 99]. Справа в тому, що подібні договори підлягають укладанню на основі Правил, які містять окремі імперативні норми, що мають обов'язкову силу як для енергопостачального суб'єкта, так і для всіх споживачів. При цьому імперативні умови даного договору можуть бути встановлені не тільки Правилами, а й іншими державними актами, наприклад стандартами.

Так, величина частоти струму в договорі зазвичай не фіксується, бо її значення визначено імперативно і не може бути змінено за згодою сторін. М. І. Брагінський вказував, що договір на постачання електричної енергії вважається укладеним, хоча в його змісті відсутній найважливіший показник предмета – частота струму. «Якщо певне питання, що має істотне значення для конкретних договірних відносин, вже вирішено в обов'язковому для сторін акті, то таке рішення у вигляді загального правила автоматично входить у зміст договору. Згоду сторін на вступ у договірні відносини означає, що вони висловили бажання укласти між собою такий договір» [48, с. 145].

Твердження про обмеження свободи волі сторін справедливе і у випадку застосування при укладанні договору таких стандартних форм, як зразки типових договорів [82, с. 11]. На думку ряду дослідників правової природи електропостачання, типовий договір не повинен повторювати положень Правил [125, с. 49]. Більш того, при його укладенні сторони можуть відступити від положень законодавства і самостійно врегулювати умови угоди (за відсутності прямого нормативного заборони) [17, с. 148]. Зазначена точка зору відповідає потребам ринкової економіки. У подібній ситуації нормативне регулювання Правил підлягає скороченню, і, навпаки, повинна зрости кількість пунктів за взаємною згодою. Тому можна погодитися з думкою окремих дослідників, що

розглядають типовий договір в якості програми переговорів з тієї чи іншої операції.

Крім того, є ряд особливостей прояву волі сторін при їх вступі у договірні відносини. Законодавство чітко встановлює, хто повинен бути ініціатором укладення договору енергопостачання і як ця ініціатива має бути виражена. Крім того, визначені нормативні терміни акцепту стороною, що отримала проект договору. На практиці процес укладання договору постачання енергії виглядає наступним чином: а) подається заявка споживача на договір; б) енергопостачальний суб'єкт надсилає йому проект договору (оферту); в) акцепт споживача. У разі незгоди останнього з умовами договору, які містяться в проекті, він може скласти протокол розбіжностей з подальшим погодженням відповідно до законодавства [161, с. 37].

Проте слід мати на увазі, що розбіжності з умовами, які імперативно встановлюються, не можуть бути прийняті. Невизначеність внаслідок неспівпадіння волі сторін при імперативному визначенні окремих умов договору має бути усунена відповідним рішенням суду за спором щодо зобов'язання укладання договору на певних умовах.

При енергопостачанні також можуть виникати спори про спонукання укласти договір, що впливає з його публічного характеру. Переддоговірні спори, що виникають з приводу укладання договорів, мають ряд особливостей, що відрізняють їх від спорів за конкретними умовами угоди. Підставою виникнення такого спору може бути ухилення суб'єкта від вчинення дій, необхідних для встановлення договірних відносин. У правовій науці існує думка, що спонукання до укладання договору можливе лише тоді, коли хоча б одна із сторін є зобов'язаною до укладення договору на основі нормативно-правового акту, в силу прямої вказівки закону, або якщо сторони пов'язані зобов'язанням укласти договір на основі існуючої між ними попередньої угоди [43, с. 101]. Подібною підставою для угоди електропостачання, в силу якої споживач має право вимагати в судовому порядку укладання договору, є його публічність. При цьому закон встановлює певні позитивні зобов'язання для енергозберігаючого суб'єкта та

право на звернення до суду з позовом про спонукання до укладення договору для споживача. Подібні правила стосовно побутового споживання законодавчо не встановлені, проте, враховуючи публічний характер угоди, це слід зробити.

Слід також зупинитися на питаннях переддоговірної відповідальності сторін. Крім рішення про спонукання до укладення договору сторони, яка недобросовісно ухиляється від його укладання, відповідальність за порушення обов'язку вести себе належним чином при переговорах може, на наш погляд, виражатися в необхідності відшкодування збитків, завданих цим іншій стороні. У випадку, якщо винна поведінка з одного боку призвела до того, що договір «не відбувся», то інша сторона має право вимагати, щоб вона була поставлена в становище, в якому вона перебувала б, якби договір був насправді укладений. Аналогічно можуть відшкодовуватися збитки, коли одна сторона повідомляє інший інформацію, що спонукала контрагента укласти договір, який не був би укладений або був би укладений на інших умовах [158, с. 44]. При цьому, з урахуванням економічної переваги у відносинах енергопостачання однієї зі сторін над іншою тут не може йти мова про порушення свободи договору, а лише про можливість певної компенсації витрат, понесених стороною у зв'язку з неукладанням договору. Розмір цих збитків може порівнюватися з витратами, понесеними при укладанні договору. Іншими словами, мова йде про захист «негативного економічного інтересу», тобто відшкодування збитків має поставити сторону в становище, в якому вона б перебувала, якби не вступила в переговори про укладання договору [167, с. 143–144].

Окремого аналізу потребує питання про можливість вступу в договірні відносини з енергопостачання шляхом вчинення конкретних дій, про це свідчать. Виходячи із загальних засад цивілістики, прийнятний такий спосіб укладення договору, як "мовчазне або непряме виявлення волі, яке б могло бути виражене шляхом здійснення різних дій, які дають можливість зробити висновок про наявність волі". Разом з тим, дослідження характеру відносин сторін при енергопостачанні, коли в договорі повинні бути визначені права та обов'язки, відповідальність сторін на досить тривалий період часу, не дозволяє застосувати

вказаний вище спосіб в даній ситуації. Тут слід погодитися з твердженням Р. О. Халфіної про те, що конклюдентна дія не може бути свідченням укладання договору, коли він визначає правила поведінки сторін на майбутнє [81, с. 15].

Зрештою, виходячи з основ консенсуальності договору, можна погодитися з твердженням: «Який договір вибрати, що він означає і який його зміст - це все те, що надається на розсуд сторін» [94, с. 52]. Це правило повинно в загальних рисах діяти і в сфері енергопостачання.

Більш простий порядок встановлено для укладання договору з фізичними особами, які використовують енергію для побутового споживання: такий договір вважається укладеним з моменту першого фактичного підключення абонента в установленому порядку до приєднаної мережі. Підключення проводиться на підставі заявки (оферти) громадянина.

Враховуючи те, що постачання електричної та теплової енергії переважно здійснюється за допомогою використання положення ст. 714 ЦК України, постає питання про вирішення проблеми, яка впливає з положень указаної статті [140, с. 14].

З огляду на той факт, що станом на теперішній час законодавець відокремлює постачання електричної та теплової енергії, слід окремо приділити увагу деяким умовам договору з теплопостачання.

Так, у положенні ст. 714 ЦК України встановлено, що при поставках енергетичних ресурсів через приєднану мережу споживач (абонент) зобов'язується оплачувати вартість прийнятих ресурсів, і так само забезпечувати безпечну експлуатацію енергетичного та іншого обладнання.

Зауважимо, що в багатоквартирних житлових будинках розрахунки за користування тепловою енергією ведуться відповідно до нормативів, за якими кожен мешканець, незалежно від віку, статі, реального часу проживання в квартирі споживає певну кількість тепла в день. Багато споживачів стверджують, що фактичне споживання теплової енергії значно менше, що робить необхідним встановлення приладів обліку споживаної енергії [196, с. 131].

У зв'язку з цим постає проблема не тільки встановлення приладів обліку, а й порядку обліку спожитої теплової енергії. Дана проблема виражається в тому, що неможливо зрозуміти, чийм обов'язком є встановлення приладів обліку спожитої теплової енергії і хто саме повинен забезпечити такий облік. Не менш важливою проблемою є також подальше здійснення експлуатації встановлених приладів обліку: по-перше, невідомо, хто повинен здійснювати їх технічний ремонт і перевірку, по-друге, незрозуміло, за чий рахунок повинна здійснюватися їх повірка та технічне обслуговування [178, с. 69].

На даний момент з метою забезпечення захисту інтересів як теплопостачальної організації, так і споживача (абонента) уряд намагається врегулювати це питання на рівні підзаконних нормативних актів. Зауважимо, що в указаних актах, так само як і в законах України «Про теплопостачання» [223], «Про житлово-комунальні послуги», питання встановлення та експлуатації приладів поквартирного обліку теплової енергії не врегульовані.

Отже, теплопостачальні організації здійснюють облік споживаної теплової енергії через встановлення єдиного приладу обліку на багатоповерховий будинок або, як указувалося вище, за нормативами, що породжують великі проблеми при вирішенні суперечливих питань у судах. Так, при здійсненні обліку теплової енергії зазначеними способами в теплопостачальній організації виникають складнощі під час стягнення заборгованості зі споживачів (абонентів), оскільки теплопостачальна організація зобов'язана разом із доведенням факту споживання теплової енергії боржником ще й довести фактичну кількість спожитої ним енергії.

При цьому, як свідчить судова практика, договору теплопостачання відводиться найважливіша роль регулятора даних правовідносин, бо в договорі має бути чітко обумовлено порядок обліку теплової енергії, місце розташування приладів обліку, особливості та порядок їх захисту від несанкціонованого доступу для виключення можливості спотворення результатів обліку [27, с. 28].

Суттєвою проблемою при здійсненні постачання теплової енергії є відсутність у положеннях Цивільного кодексу України особливостей та порядку

здійснення розрахунків між споживачем (абонентом) і теплопостачальною організацією за спожиту енергію. Цивільний кодекс України не закріплює порядок взаєморозрахунків, а застосовує відсилочну форму до інших нормативних актів. Спеціальні закони України «Про теплопостачання», «Про житлово-комунальні послуги» вказують, що порядок розрахунків за теплову енергію визначається угодою сторін. Отже, спеціальні закони визначення порядку взаєморозрахунків між сторонами надають можливість вирішити самим сторонам договору в період формування ними умов договору [87, с. 61]. У той же час слід зазначити, що матеріали судових розглядів і практична діяльність теплопостачальних організацій свідчать про те, що необхідний єдиний порядок розрахунків, встановлений Законом.

Так, проаналізувавши основні нормативні акти, які регулюють питання теплопостачання споживачів (Закони України «Про теплопостачання», «Про житлово-комунальні послуги»), можна зробити наступний висновок: існує продавець (генеруюча організація), покупець (організація, яка купує теплову енергію для подальшого її перепродажу), виконавець (керуюча організація) і споживач (власник приміщення в багатоквартирних житлових будинках) комунальних ресурсів.

Відповідно до схеми постачання теплової енергії побутовому споживачу очевидно, що генеруюча організація не може бути виконавцем комунальних послуг, оскільки вона не має власної приєднаної мережі і не відповідає за внутрішньобудинкові інженерні системи багатоквартирних житлових будинків. З огляду ж на п. 3 ст. 19 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» виробник послуги (в даному випадку теплової енергії) може бути і виконавцем послуги, тобто генеруюча компанія за відсутності у власності приєднаної мережі стає виконавцем послуги, і побутовий споживач зобов'язаний укладати прямі договори безпосередньо з генеруючою організацією. Тоді постає питання про доставку теплової енергії до побутового споживача.

Крім того, у даному випадку виникає питання про те, на кого покладаються обов'язки забезпечення підтримки в технічно справному стані приєднаної системи та внутрішньобудинкових теплових мереж.

З огляду на те, що постачання теплової енергії відповідно до ст. 20 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» здійснюється тільки за наявності письмово укладеного договору, умови якого встановлюються теплопостачальною організацією, багато теплопостачальних організацій формують умови договору без врахування інтересів споживача. Так, наприклад, у Російській Федерації більшість теплопостачальних організацій при укладанні договорів із майбутніми абонентами з метою забезпечення своєчасності здійснення платежів за спожиту теплову енергію, встановлюють умови про можливість списання грошових коштів у безакцентному порядку, що викликає негативну реакцію в майбутніх абонентів. Як правило, сторони за допомогою довгих переговорів з даного питання не доходять згоди, і, зрештою, все зводиться до судового процесу. В Україні списання в безакцентному порядку грошових коштів законодавчо закріплено. Це пов'язано передусім із тим, що дані відносини істотно зачіпають матеріальні інтереси як однієї, так і іншої сторони [241].

Оскільки постачання теплової енергії побутовому споживачу здійснюється на основі договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, до нього застосовуються положення про договір купівлі-продажу, поставки. У зв'язку зі специфічністю теплової енергії як предмета договору, на наш погляд, необхідно закріпити в ЦК України особливості укладання договору теплопостачання та його істотні умови. Крім того, ст. 652 ЦК України регулює відносини зміни і розірвання договору, а не охоплює всі випадки, які можуть виникати у відносинах між споживачем (абонентом) і теплопостачальною організацією. Наприклад, відсутність можливості в теплопостачальній організації розірвати договір з громадянином, який використовує теплову енергію для побутових потреб, у разі систематичної несплати ним за спожиту теплову енергію. Що стосується побутового споживача, то відповідно до ст. 611 ЦК України, він може розірвати договір у разі

невиконання або неналежного виконання зобов'язання, але реально реалізувати своє право споживач (фізична особа) практично не може. Неможливість розриву договірних відносин пов'язано з тим, що для розірвання договору необхідно вирішити питання відключення окремо взятого приміщення, квартири від приєднаної мережі, що практично неможливо [129]. Неможливість відключення від приєднаної мережі пов'язана, на думку теплопостачальних організацій, із тим, що в СРСР проектування та будівництво житлових будинків і комунікацій здійснювалося таким чином, що від'єднати окремо взяті приміщення або квартиру неможливо.

Крім того, потрібно вирішити низку проблем щодо притягнення до відповідальності сторін договору постачання тепловою енергією у випадках невиконання або неналежного виконання зобов'язань. Так, відповідно до ст. 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання, постраждала сторона має право на припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, зміни умов договору, сплати неустойки, відшкодування збитків та моральної шкоди. Згідно з положеннями вищевказаної статті можна зробити наступні висновки: цивільним кодексом визначена рівна відповідальність сторін договору, хоча важко уявити собі процес реалізації права на сплату неустойки теплопостачальною організацією побутовому споживачеві-фізичній особі.

Незважаючи на те, що ЦК України передбачає рівну відповідальність сторін договору, говорити про її існування не можна. Закон України «Про житлово-комунальні послуги», Правила надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення передбачають інше, ніж ЦК України. Так, у разі порушення умов договору щодо якості теплової енергії, теплопостачальна організація лише здійснює перерахунок, тобто фактично теплопостачальна організація не зазнає ніяких матеріальних втрат, а лише здійснює повернення частини коштів, сплачених споживачем за використану теплову енергію [105, с. 30].

Оскільки тепла енергія подається споживачу за умови наявності в нього приєднаної мережі та укладеного договору, величезної практичної значущості

набула проблема структурних договірних зв'язків теплопостачання юридичних осіб, фізичних осіб. Беручи до уваги те, що теплову енергію можна передавати лише через приєднані мережі, а десятки тисяч споживачів приєднані не безпосередньо до мереж теплопостачальних організацій, а до мереж абонентів, які є їх власниками, питання про структуру договірних зв'язків є досить актуальним. У зв'язку з цим виникає багато питань, пов'язаних із тим, що споживач (абонент), який є власником приєднаної мережі, не бажаючи обтяжувати себе додатковими обов'язками з передачі енергії субабонентам (побутовим споживачам), відмовляється укласти договір з субспоживачами, (субабонентами), посиляючись на закріплений у ЦК України принцип свободи договору, згідно з яким громадяни та юридичні особи вільні в укладанні договору. Передбачений ст. 633 ЦК України механізм публічного договору в даній ситуації також не працює, оскільки в ЦК України та Законі України «Про теплопостачання» споживач (абонент) не належить до теплопостачальних організацій. Отже, основні споживачі (абоненти), що перебувають у договірних відносинах з теплопостачальною організацією, відмовляють в укладанні договорів постачання тепловою енергією субспоживачів (субабонентів) у зв'язку з тим, що вони не є теплопостачальними організаціями, а діяльність із передачі теплової енергії іншим особам не належить до їх основної діяльності.

3.2 Цивільно-правова характеристика умов договорів енергопостачання

Працюючи на конкурентному ринку, виробник намагається залучити клієнта і розуміє, що якщо він запропонує невигідні умови обслуговування, споживач відмовиться від його послуг і піде до конкурента. За цих обставин принцип свободи договору дає можливість стихійного встановлення збалансованих і справедливих умов укладених договорів [233, с. 42–43].

Проте реальні ринки не завжди задовольняють ознакам досконалого ринкового простору. До так званих «дефектів ринку» відноситься, зокрема, і непереборний стан природної монополії. В цьому випадку однією зі сторін договору є монополіст, а інша сторона не може ні відмовитися від придбання товару в силу його життєвої необхідності, ні знайти іншого продавця.

У цьому випадку принцип свободи договору виявляється винятково зручним монополісту. Озброєний цим принципом продавець на монополізованому ринку має можливість нав'язати споживачеві не вигідні умови договору, не боячись втрати клієнта, оскільки альтернативні можливості придбання товару відсутні або обмежені [205, с. 134].

Нав'язування умов договору можливе на стадії його укладання. Домінуючий господарюючий суб'єкт шляхом погроз призупинення надання послуг (тимчасового відключення подачі ресурсу) може змусити абонента підписати на не вигідних умовах договір, форма якого була розроблена без урахування точки зору споживачів. Цивільне законодавство виходить з того, що при розробці та узгодженні умов договору суб'єкти цивільно-правових відносин виступають на рівних [98, с. 100]. Однак, у разі укладання договору енергопостачання однією зі сторін договору виступає енергопостачальна організація - суб'єкт природної монополії, альтернативи якому немає, і це визначає нерівність, різні «вагові категорії» контрагентів, що може призвести і реально призводить до укладання договорів, умов яких обмежують інтереси «слабкої» сторони.

Зіткнення зазначених інтересів відбувається головним чином при укладанні договорів, тобто в момент вироблення взаємоприйнятих умов економічних взаємовідносин сторін.

Порядок укладання договору енергопостачання розрізняється залежно від того, підписується договір з громадянином або юридичною особою. Процедура укладення та припинення договору з громадянами на споживання енергії на побутові потреби спрощена.

У тих випадках, коли в якості абонента виступає фізична особа і енергія використовується останнім в цілях побутового споживання, законодавець допускає спрощений порядок укладання договору: для того, щоб визнати договір укладеним, достатньо першого фактичного підключення абонента в установленому порядку до приєднаної мережі [37, с. 453].

Договір енергопостачання, укладений енергопостачальною організацією з абонентом - громадянином, може бути віднесений до договорів приєднання. Це поняття об'єднує в єдиний тип ті договори, які були укладені шляхом приєднання однієї зі сторін до умов договору, викладених у формулярах або інших стандартних формах [276, с. 94].

Таким чином, критерієм виділення з усіх цивільно-правових договорів договору приєднання є не істота виниклих з нього зобов'язань і не характер діяльності однієї із сторін (публічний характер), а спосіб укладення договору. Отже, характерні риси такого договору визначаються в перевазі ступеня юридично-технічними чинниками і можуть бути виявлені в області техніки договірної роботи [262, с. 74].

Укладання договору енергопостачання з юридичною особою передбачає обов'язкове його оформлення в якості єдиного документу з підписами сторін, як це передбачено загальними правилами. При цьому стосовно договору енергопостачання організацій (юридичних осіб) є певні особливості.

Світовий досвід державного регулювання діяльності природних монополій свідчить про необхідність комплексного характеру регулювання. Застосовувані у світовій практиці методи припускають наявність державного контролю як за цінами, так і за умовами обслуговування (умовами договорів) [186, с. 94]. Наприклад, у США при прийнятті рішення про тарифи органами з регулювання природних монополій якості і умови надання послуг, а також ступінь надійності систем та забезпечення безпеки їх функціонування розглядаються як невід'ємні частини вказаних рішень, оскільки всі перелічені фактори визначають важливі статті витрат компаній, особливо електричних і газових.

Для договору енергопостачання, як і для інших комерційних угод, характерна сукупність умов, що є суттєвими, звичайними або випадковими [49, с.98]. Істотними умовами слід визнати всі положення типових договорів, за якими сторони повинні дійти згоди, а також інші, що не суперечать закону умови, щодо яких за заявою однієї зі сторін повинна бути досягнута угода. Слід також зазначити, що договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору (ст. 638 ЦК України).

Істотними умовами договору енергопостачання, окрім умови про предмет, є кількість енергетичних та інших ресурсів, їх якість, режим використання, обов'язок забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного та іншого обладнання, а також про оплату та про відкриття поточного рахунку зі спеціальним режимом використання [135, с. 212]. Що ж стосується інших умов договору, то такими визнаються умови, що відрізняються від звичайно встановленого законом правила, внесені сторонами в договір, але не визнані ними істотними. Для договору даного виду це може бути умова про попередню оплату енергії, яка постачається. Відсутність згоди з даного питання не робить договір недійсним.

До числа умов даного договору відносяться умови про предмет договору, кількість, якість енергії, ціну, термін дії договору, режим споживання [148, с. 74].

Предметом договору енергопостачання є енергетичні та інші ресурси, що поставляються через приєднану мережу. Поняття «енергетичні ресурси» охоплюється іншим поняттям, що вживається частіше – «енергоносії», до яких традиційно належать електроенергія, нафта сира, нафтопродукти, газ природний, а також продукти їх переробки. До «інших ресурсів» належать, зокрема, теплоносії – рідка або газоподібна речовина, що циркулює у трубах або каналах і передає теплову енергію в системах теплопостачання, опалення, вентиляції та технологічних установках, питна вода та інші ресурси.

Як було зазначено раніше, енергетичні та інші ресурси поставляються через приєднану мережу, точніше, через мережу, до якої безпосередньо приєднаний споживач (абонент) [42, с. 47]. Якщо енергетичний ресурс постачається не через

приєднану мережу (наприклад, газ – у балонах), відповідні відносини опосередковуються не договором постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу, а договорами купівлі-продажу, поставки. Тому саме предметом договору енергопостачання буде енергія.

Енергопостачальна організація зобов'язана подавати абоненту енергію через приєднану мережу в кількості, передбаченій договором енергопостачання, і з дотриманням узгодженого сторонами режиму подачі. Кількісні характеристики предмета договору енергопостачання відрізняються в залежності від виду договору: електропостачання або теплопостачання, а часто і від групи, до якої належить споживач енергії за договором [90, с. 22].

Законодавець по-різному визначає умови договору енергопостачання про кількість поданої абоненту енергії залежно від того, хто виступає в якості останнього: фізична особа або організація. У разі, коли абонентом за договором енергопостачання виступає громадянин, що використовує енергію для задоволення побутових потреб, він має право використовувати енергію у будь-якій необхідній йому кількості. Тобто для такого договору умова про кількість не є істотною [123, с.101].

Що стосується договорів енергопостачання, що укладаються з абонентами-організаціями, то їм енергопостачальна організація зобов'язана подавати енергію через приєднану мережу у кількості, передбаченій договором.

Для визнання умови про кількість поданої енергії, яка узгоджується сторонами, недостатньо визначити лише річний обсяг енергії, що відпускається. На цю обставину вже звертав увагу Б. М. Сейнароєв. Полемізуючи з висловленою в юридичній літературі точкою зору, згідно з якою договором на енергопостачання визначається лише загальнорічна кількість енергії, що відпускається і встановлювати додатково приватні терміни виконання немає необхідності, Б. М. Сейнароєв підкреслив, що «кількість електроенергії в ліміті визначалося і визначається не тільки на квартали і місяці, а й по добі. Тому в договорі, що укладається на підставі ліміту, кількість підлягає відпуску електроенергії визначається і по приватних термінах, яким є доба» [237, с. 56].

Умова договору електропостачання про кількість поданого енергії вважається узгодженою при дотриманні двох обов'язкових умов: в договорі повинні бути передбачені, по-перше, кількість кіловат - годин електроенергії, що підлягає відпуску абонентові, і, по-друге, величина приєднаної або заявленої потужності електроустановки абонента. Справа в тому, що сумарні договірні величини споживання електричної енергії та потужності не повинні перевищувати виробничих можливостей енергопостачальних організацій з відпуску електроенергії всім споживачам енергосистеми [269, с. 112].

Споживач має право отримати передбачену договором кількість електроенергії, використовуючи при цьому лише обумовлену договором величину приєднаної або заявленої потужності, що пов'язано зі специфікою предмета договору. Обов'язок енергопостачальної організації в частині кількості електроенергії вважається виконаним, якщо вона постійно підтримує струм в мережі та надає споживачеві можливість безперервно отримувати електроенергію в обумовленій договором кількості. У договорі на постачання теплової енергії умова про кількість визначається в Гкал (гігакалоріях) із зазначенням максимуму теплового навантаження в Гкал/год. Кількість теплової енергії, яка подається абоненту для опалення та вентиляції, визначається в залежності від температури зовнішнього повітря [257].

По-новому вирішено питання про право абонента змінювати кількість прийнятої ним енергії, передбачене договором. У Правилах користування електричною енергією 1982 р. прямо не передбачався обов'язок вибрати обумовлену договором кількість електроенергії. Діючими Правилами користування електричною та тепловою енергією абонент має право змінювати обумовлену договором кількість споживаної енергії [269, с. 87].

Особливістю договору про постачання енергетичними та іншими природними ресурсами є те, що він не породжує обов'язки у покупця (споживача) прийняти обумовлену кількість ресурсів. Покупець може, але не зобов'язаний отримати їх.

Коли в якості абонента за договором на постачання енергії виступає громадянин, який споживає енергію на побутові потреби, він має право використовувати енергію в необхідній йому кількості [37, с. 455]. Отже, на нього не покладається обов'язок узгодження умови договору енергопостачання за кількістю споживаної енергії.

Умова договору енергопостачання про кількість поданої енергії вважається узгодженою за дотриманням двох обов'язкових умов: у договорі повинні бути передбачені, по-перше, кількість кіловат-годин електроенергії або гігокалорій теплової енергії, що підлягає відпуску абонентові, і, по-друге, величина приєднаної або заявленої потужності енергоустановки абонента. Справа в тому, що сумарні договірні величини споживання електричної енергії та потужності не повинні перевищувати можливостей енергопостачальних організацій з відпуску енергії всім споживачам енергосистеми [81, с.15].

Енергія, яка відпускається енергопостачальною організацією абоненту по своїй якості повинна відповідати вимогам, встановленим технічними регламентами та іншими обов'язковими правилами або передбаченим договором енергопостачання. Коли мова йде про якість електричної енергії, маються на увазі такі її параметри, як напруга і частота струму. Якість теплової енергії характеризується температурою і тиском пари, температурою гарячої води тощо [164, с. 49]. Величина напруги струму визначається сторонами при укладенні договору енергопостачання.

Якість поданої енергії має відповідати вимогам державних стандартів та іншим обов'язковим правилам. Окремі якісні показники встановлюються угодою сторін договору (наприклад, напруга електроенергії, температура гарячої води). Способи визначення якості енергії, враховуючи їх технічну складність, зазвичай регулюються в імперативному порядку спеціальними нормативними актами, рідше – угодою сторін [195, с. 155]. «Надання самим сторонам права встановлювати в договорі необхідну напругу струму обумовлене тим, що електрообладнання у різних споживачів розраховано на роботу при певній нарузі. Тому при виборі величини напруги сторони повинні виходити з технічної

характеристики енергогосподарства споживача і режиму його роботи» [236, с. 168].

Інший параметр якості електроенергії – частота струму – визначається державними стандартами та іншими обов'язковими правилами й не відноситься до умов договору, вироблюваного за згодою сторін [234, с. 174].

Крім того, необхідно враховувати, що енергопостачальні організації є суб'єктами природних монополій і їх діяльність може піддаватися регулюванню, суть якого полягає у визначенні категорій споживачів, що підлягають обов'язковому обслуговуванню або визначенню мінімального рівня їх забезпечення.

Таке регулювання, на думку Н. Радостовця, може застосовуватися при неможливості задовольнити потреби в енергії відповідного споживача в повному обсязі [81, с. 14]. У цьому випадку кількість поданої енергії встановлюється відповідно до замовлення споживача, але не менш того рівня, який визначений органом регулювання природних монополій.

Суттєвою особливістю відносин, пов'язаних з постачанням електричною енергією, є те, що дотримання вимог, які пред'являються до якості електроенергії, безпосередньо залежить від дій не тільки енергопостачальної організації, а й самих споживачів. Порушення споживачами правил експлуатації своїх електроприймачів і режиму споживання електроенергії може призвести до зниження якісних показників електроенергії, у тому числі поданої з енергосистеми іншим споживачам. Причому енергопостачальні організації часто не мають у своєму розпорядженні технічних можливостей для усунення подібних порушень [86, с. 219].

Сторона, дії якої призвели до зниження показників якості електроенергії (крім частоти струму), визначається за приладами, що реєструють такі відхилення у споживача, а за їх відсутності – за актами, складеними представниками енергопостачальної організації, споживача й органу Держенергонагляду. Додаткові обов'язки енергопостачальної організації передбачені для договорів з абонентами-громадянами, які використовують енергію для побутового

споживання. У цих випадках енергопостачальна організація повинна забезпечувати безпеку (належний технічний стан) енергетичних мереж і приладів обліку споживання енергії, а також нести інші обов'язки.

Окремими різновидами договору енергопостачання можуть встановлюватися додаткові обов'язки абонента. Споживач зобов'язаний забезпечувати безпеку використання енергії, для чого необхідно підтримувати в належному технічному стані складові частини приєднаної мережі, що знаходяться в його віданні. [42, с. 49] Цей обов'язок не поширюється на громадян, які використовують енергію для побутових потреб. Однак громадяни-споживачі повинні дотримуватися правил техніки безпеки при користуванні енергією, у тому числі підтримувати в справному стані відповідні пристрої та прилади (крани, електричні плити, електропроводку тощо).

Дотримання абонентом режиму споживання енергії, встановленому законодавством і договором, необхідно для забезпечення інтересів інших абонентів. Так, перевитрата енергії одними абонентами (особливо в період пікових навантажень енергосистеми) може позначитися на подачі її іншим у необхідній кількості. Крім того, внаслідок недотримання режиму споживання може постраждати і якість енергії. Стосовно електропостачання законодавство спеціально регулює обов'язок промислового споживача підтримувати якість електроенергії на відповідному рівні. Порушення встановленого режиму споживання дасть енергопостачальній організації право на стягнення з абонента реального збитку, а в деяких випадках - неустойки. Абонент повинен оплачувати прийняту їм енергію. Оскільки обов'язків прийняття енергії за договором енергопостачання не існує, абонент оплачує тільки фактично прийняте ним кількість енергії відповідно до даних обліку [148, с. 74]. Абонент зобов'язаний негайно повідомляти енергопостачальні організації про всі аварії, пожежі, несправності приладів обліку енергії та про інші порушення, що виникають при споживанні та користуванні енергією, незалежно від того, з чиєї вини вони сталися [243, с. 19]. Закон не встановлює спеціальних наслідків порушень цього обов'язку. Отже, вони тягнуть застосування загальних заходів цивільної

відповідальності у формі відшкодування реального збитку [176, с. 54]. На додаток до загальних прав покупця, передбачених Цивільним кодексом, за договором енергопостачання абонент має права: по-перше, прийняти потрібну йому кількість енергії в межах, передбачених договором, що означає і можливість односторонньої відмови абонента від прийняття енергії; по-друге, за згодою енергопостачальної організації передати прийняту їм енергію субабоненту.

Своєрідність договору з постачання енергії – в предметі постачання. Для енергії у фізичному сенсі кількість і якість – взаємозалежні поняття. Тому будь-яке порушення умови про кількість неминуче тягне зміну якості (за інших рівних умов). Зважаючи на це надання енергопостачальною організацією меншої, ніж узгоджено сторонами, кількості енергії означає або перерву в подачі (тобто порушення режиму), або погіршення якості енергії. Відповідним чином визначаються й наслідки такого порушення [275, с. 60]. Режим подачі енергії, тобто кількість і якість енергії, що передається в різний час, визначаються угодою сторін. За загальним правилом, постачання енергії повинно проводитися шляхом її безперервної подачі абоненту. Проте договір може передбачати й умови про перерви (припинення) й обмеження подачі [259] (одинацями виміру кількості енергії є: кіловат/годину або кіловольт-ампер електроенергії, гікалорія теплової енергії і т.д.). Енергопостачальна організація може подати меншу кількість енергії, не перериваючи подачі, наприклад, знизивши потужність, яку може використовувати споживач електроенергії (в результаті чого падає напруга); зменшивши температуру і (або) тиск гарячої води в опалювальних мережах. У цих випадках порушення умови про кількість одночасно є і порушенням умови про якість енергії, і навпаки. Також постачання енергії може перериватися (припинятися) або обмежуватися енергопостачальною організацією в односторонньому порядку для запобігання або ліквідації аварій [234, с. 188]. На відміну від умов про асортимент купівлі-продажу і періодичності поставок, режим (графік) подачі енергії є істотною умовою договору (якщо абонент - юридична особа або громадянин-підприємець).

Громадянин, що використовує енергію для побутових потреб, має право споживати її в будь-якому режимі. Порухення узгодженого режиму подачі енергії тягне застосування до енергопостачальної організації заходів цивільно-правової відповідальності. Однак підстави відповідальності залежать від причини порушення. Так, відповідальність енергопостачальної організації за перерву в подачі енергії настає тільки при наявності її вини, якщо перерва сталася з причин, що допускаються законодавством (наприклад, внаслідок аварії в приєднаній мережі). В інших випадках енергопостачальна організація несе відповідальність на засадах ризику.

Якщо в результаті регулювання режиму споживання енергії, здійсненого на підставі законодавства, допущена перерва в подачі енергії абоненту, енергопостачальна організація несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань за наявності вини.

Електрична і теплова енергія, що відпускається споживачам повинна відповідати за якістю вимогам державного стандарту, іншим обов'язковим правилам та договору. При відпуску енергопостачальною організацією неякісної енергії споживач має право відмовитися від її оплати. Однак енергопостачальна організація має право вимагати від споживача відшкодування вартості заощадженого внаслідок використання неякісної енергії. Це правило забезпечує енергопостачальній організації відшкодування абонентом вартості безпідставного збагачення, отриманого за її рахунок [200, с.81]. «Порушення режиму енергоспоживання, самовільне збільшення приєднаної або заявленої потужності, споживання енергії понад обумовленої договором кількості, незабезпечення належного технічного стану та безпеки експлуатованих енергетичних мереж, приладів та обладнання та інші порушення умов договору споживачем можуть завдати серйозної шкоди інтересам енергопостачальної організації і споживача» [40, с. 22].

Оскільки енергетичні мережі, енергоспоживаючі установки і прилади знаходяться, як правило, у власності споживачів, на останніх і покладено обов'язок забезпечувати їх справність і безпеку.

Межа відповідальності між споживачами й енергопостачальною організацією за стан та обслуговування енергетичних мереж, приладів і електроустановок визначається їх балансовою приналежністю і фіксується в доданому до договору акті розмежування [54, с. 56].

Абоненти зобов'язані негайно повідомити енергопостачальні організації про аварії та інших несправності, що виникають при користуванні енергією. Невиконання абонентом зазначених обов'язків може послужити підставою покладання на нього несприятливих майнових наслідків, які стали результатом пожежі, аварії, несправності.

Вимоги, яким повинні відповідати технічний стан та експлуатація енергетичних мереж, приладів та обладнання, а також порядок здійснення контролю за їх дотриманням визначаються законом, іншими правовими актами та прийнятими відповідно до них обов'язковими правилами.

Вимоги до технічного стану та експлуатації електричних мереж, приладів та обладнання визначаються чинними Правилами улаштування електроустановок, Правилами експлуатації електроустановок споживачів, Правилами техніки безпеки при експлуатації електроустановок споживачів, Правилами експлуатації теплоспоживчих установок і теплових мереж споживачів і Правилами техніки безпеки при експлуатації теплоспоживчих установок і теплових мереж споживачів.

У випадках, коли абонентом за договором енергопостачання виступає громадянин, який споживає енергію на побутові потреби, обов'язок забезпечити належний технічний стан електричних мереж, через які подається енергія і приладів обліку, встановлених поза квартири, покладається на енергопостачальну організацію.

Стосовно внутрішньої квартирної проводки і приладів обліку, розташованих всередині квартири, то обов'язок забезпечення їх належного технічного стану та безпеки покладається на власника, якщо інше не передбачено законом, іншими правовими актами або договором.

Споживачеві енергії (абоненту) забороняється передавати іншій особі (субабоненту) отриману від енергопостачальної організації енергію без згоди останньої [104, с. 64]. Це пов'язано насамперед з необхідністю виключити можливість перевищення сумарної потужності приєднаних до мережі енергоспоживаючих установок споживачів над потужністю джерела енергопостачання. Інакше кажучи, постачальник не може відпускати енергію в обсягах, що перевищують його технічні можливості по її виробленню. Порухення цього балансу пов'язане з загрозою безпечній і стійкій роботі енергосистеми, переривання енергопостачання, що може заподіяти шкоду майновим інтересам і постачальника, і споживача енергії [239, с. 38].

Стосовно договору енергопостачання, враховуючи особливі властивості електричної та теплової енергії (нерозривність процесу виробництва і споживання, неможливість накопичення і т.п.), неможливо уявити ні усунення недоліків неякісної енергії, ні її заміну енергією, яка відповідає умовам договору.

На наш погляд, можливість застосування до відносин, пов'язаних з енергопостачанням, норм законодавства покупцем, якому продавцем переданий товар з недоліками, виключається, тому як унеможлиблюється застосування Закону України «Про захист прав споживачів», як це передбачено ст.24 Закону України «Про теплопостачання».

З цього приводу доцільно було б ввести норму, за якою споживача було б наділено правом відмовитися від оплати неякісної енергії, що являє собою спеціальне правило, яке б встановлювало інше право абонента в порівнянні з тими правами, якими володіє покупець за договором купівлі - продажу, що отримав від продавця товари з недоліками.

До числа важливих для сторін умов договору енергопостачання відносяться тарифи на споживану енергію і порядок розрахунків за неї. Слід зазначити, що найбільша кількість спорів між сторонами договору енергопостачання, як правило, пов'язана з оплатою енергії та порядком розрахунків [87, с.60].

Один з основних обов'язків споживача за договором енергопостачання – здійснювати оплату прийнятої ним енергії. Для споживачів – юридичних осіб

оплата енергії, що відпускається, здійснюється, як правило, у формі попередньої оплати, за погодженням сторін можуть застосовуватися планові платежі з наступним перерахунком або оплата, що провадиться за фактично відпущену енергію [60, с. 128]. Для населення – оплата енергії здійснюється за фактично прийняту абонентом кількість енергії відповідно до даних обліку енергії. Інше може бути передбачено законом, іншими правовими актами або угодою сторін.

Тарифи на електричну та теплову енергію, що поставляється комерційними організаціями, незалежно від їх організаційно-правових форм, підлягають державному регулюванню згідно із законодавством [91, с. 24].

При цьому слід звернутися до розуміння поняття «споживач енергії», наприклад, статтею 1 Закону України «Про тепlopостачання» визначено, що місцева (розподільча) теплова мережа – це сукупність енергетичних установок, обладнання і трубопроводів, яка забезпечує транспортування теплоносія від джерела теплової енергії, центрального теплового пункту або магістральної теплової мережі до теплового вводу споживача. Тобто, зазначеною нормою визначена ще одна обов'язкова ознака споживача теплової енергії, а саме: споживачем теплової енергії може бути особа (зокрема ОСББ), теплоспоживче обладнання якого (внутрішньобудинкові системи, мережі, устаткування, тощо) через тепловий ввід приєднане, або має технічні можливості для приєднання до місцевої (розподільчої) теплової мережі.

Слід зазначити, що відповідно до законодавства саме споживачі та постачальники електричної та теплової енергії є суб'єктами відносин у сфері енергопостачання і, як наслідок, відносини у цій сфері встановлюються шляхом укладання договору про купівлю-продаж (постачання) теплової чи електричної енергії між енергопостачальною організацією та споживачем такої енергії [165, с. 50].

В свою чергу, щодо розуміння поняття «споживач комунальних послуг з електроенергії, централізованого опалення, централізованого постачання гарячої води» (далі – споживач), необхідно зазначити, що для побутових споживачів відносини у сфері житлово-комунальних послуг регулюються, зокрема, Законом

України «Про житлово-комунальні послуги» (далі – Закон) та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у цій сфері.

У Законі «Про житлово-комунальні послуги» застосовуються такі визначені терміни:

– споживач – фізична чи юридична особа, яка отримує або має намір отримати житлово-комунальну послугу;

– внутрішньобудинкові системи – мережі, арматура на них, прилади та обладнання, засоби обліку та регулювання споживання житлово-комунальних послуг, які знаходяться в межах будинку, споруди.

Тобто зазначеними нормами визначена обов'язкова ознака споживача енергії, а саме: споживачем може бути фізична/юридична особа, відповідне обладнання приміщення якої приєднане, або має технічні можливості для приєднання до відповідних внутрішньобудинкових систем.

Враховуючи зазначене вище, до споживачів електричної та/або теплової енергії відносяться фізичні/юридичні особи – власники житлових/нежитлових приміщень, відповідне обладнання яких приєднане до внутрішньобудинкових систем [71, с. 13].

Отже, якщо відповідне устаткування житлових/нежитлових приміщень, що належать власникам таких приміщень (членам ОСББ) приєднане до внутрішньобудинкових систем, то власники таких приміщень є споживачами енергії та суб'єктами у сфері житлово-комунальних послуг.

З урахуванням норм Закону відносини у сфері житлово-комунальних послуг встановлюються шляхом укладання договору про надання відповідних житлово-комунальних послуг між власником (балансоутримувачем, управителем) будинку (ОСББ, житлово-комунальні організації, виконавці послуг) та кінцевими споживачами (абонентами) – власниками житлових/нежитлових приміщень (членами ОСББ). Такий договір укладається його сторонами з урахуванням, зокрема, норм Закону та Правил.

При цьому держава має імперативні важелі регулювання відносин між споживачем енергії та енергопостачальною організацією. Державне регулювання

здійснюється шляхом затвердження тарифів на електричну енергію Національною комісією регулювання електроенергетики України та теплової енергію органами місцевого самоврядування відповідно до повноважень кожного з них.

Тарифи на електричну та теплову енергію встановлюються за групами споживачів. Споживачі електроенергії (крім населення та оптових споживачів-перепродавців) поділяються на дві основні групи:

1) промислові та прирівняні до них споживачі з приєднаною потужністю 750 кВт і вище, при розрахунках з якими стягується плата за заявлену (абоновану) споживачем потужність і за спожиту кількість електричної енергії (двоставковий тариф);

2) інші споживачі, з яких плата стягується за фактично спожиту кількість енергії (одноставковий тариф) [106, с. 20]. Тарифи на теплову енергію також встановлюються за групами споживачів.

Оплата енергії виробляється за фактично прийняту абонентом кількість енергії відповідно до даних обліку. Це правило має диспозитивний характер і діє лише в тому випадку, якщо інше не передбачено законом, іншими правовими актами або угодою сторін. Отже, сторони мають право передбачити в договорі інший порядок та строки оплати енергії. У договорі енергопостачання боку, як правило, передбачають сплату абонентом заявленої (абонованої) потужності до початку або в перших числах розрахункового періоду.

Плата за електричну потужність по суті є платою за її абонування і можливість у будь-який момент часу використовувати величину заявленої потужності. У разі недовикористання договірної величини електричної потужності оплата проводиться за фактично використану потужність.

З урахуванням специфіки енергії та технології енергопостачання (єдиний цикл виробництва, транспортування та споживання, чисельність контрагентів-споживачів, які перебувають у договірних відносинах з енергопостачальною організацією) в Україні раніше традиційно застосовувалася безакцептна форма розрахунків за поставлену енергію. Застосування зазначеної форми розрахунків за

енергію передбачалося тільки за відпущену промисловим і прирівняним до них споживачам [251, с. 69].

Порядок розрахунків за енергію визначається законом, іншими правовими актами або угодою сторін. Однак реалізація даних правил нашоується на колізію між ними і Цивільним кодексом. Згідно з останнім без розпорядження клієнта списання банком грошових коштів, що знаходяться на рахунку, допускається за рішенням суду, а також у випадках, встановлених законом або передбачених договором, укладеним між банком і клієнтом.

Таким чином, сторона вправі використовувати будь-яку форму розрахунків, передбачених законами, встановленими відповідно до них банківськими правилами, застосовуваними в банківській практиці звичаями ділового обороту [60, с. 130].

Договір укладають на строк, що визначається безпосередньо за домовленістю між сторонами, незалежно від суб'єктного складу (чи укладається він із фізичною особою для задоволення побутових потреб, чи із юридичною особою або фізичною особою-підприємцем для здійснення підприємницької діяльності). За цим договором постачальник зобов'язаний забезпечити безперервність постачання енергетичними та іншими ресурсами споживача. У зв'язку з цим, якщо немає заяви про припинення договору, договір вважається продовженим на той самий строк.

3.3 Відповідальність сторін за договорами енергопостачання

Правові акти, що регулюють договірні відносини, повинні бути забезпечені інструментом, щоб примушувати суб'єктів діяти відповідно до закону, а в разі відхилення від запропонованого - піддавати учасників правовідносин впливу певних санкцій [7, с. 54]. При цьому, чим докладніше цей механізм буде відображений, тим ясніше правове становище суб'єктів і тим вище гарантії виконання зобов'язань. Майнова відповідальність сторін договору

електропостачання має ряд особливостей, обумовлених специфічністю предмета угоди.

При пошкодженні споживачем приладів обліку енергії, зміні схем їх підключення, зривання пломб, розкраданні електроенергії, зупинці або зміщенні годин в схемах багатотарифного обліку і т.п. передавальна організація здійснює перерахунок витрат електроенергії за фактичним максимальним навантаженням або встановленою потужністю струмоприймачів з моменту останньої заміни приладів обліку або перевірки схеми їх включення. При цьому, однак, зазначений період не повинен перевищувати строку позовної давності. Що стосується відповідальності побутового споживача, то при вчиненні останнім дій зі зміни схеми включення розрахункового електролічильника, пошкодженні чи зриві пломб, зупинці або гальмуванні диска, інших порушеннях з метою зменшення показань споживання здійснюється перерахунок за користування електроенергією за період з моменту останньої перевірки, який не повинен перевищувати періодичності в півроку. Якщо ж буде виявлена прихована проводка з метою розкрадання електроенергії або встановлені пристосування, які спотворюють показання електролічильника, що не можна було виявити при попередніх перевірках, перерахунок здійснюється за період з дня відкриття на споживача особового рахунку, але не понад строків позовної давності [137, с. 82].

Зазначені порушення, допущені при користуванні електричною енергією, оформляються двостороннім актом (протоколом) у двох примірниках. Один з них передається споживачеві, причому необґрунтована відмова останнього від підпису даного акту не тягне його недійсність. Акт про допущені порушення є підставою для визначення кількості недоврахованої енергії та виписки споживачеві додаткового платіжного документа. При несплаті цього документа в певний (як правило, 10-денний) строк споживач відключається від мережі, а матеріали про стягнення з нього пред'явленої суми енергопостачальна організація передає до суду.

Аналізуючи зазначену відповідальність споживача за порушення умов договору необхідно відзначити недостатню окресленість підстав і меж її за

порушення правил користування електроенергією, що вимагає приділити цій проблемі серйозну увагу. Так, згідно з Правилами користування електричною енергією як безоблікове споживання енергії, так і її розкрадання є протиправними діями. Однак у першому випадку відповідальність споживача настає не за сам факт порушення обліку електричної енергії, що виник без його провини, а за недотримання норми про необхідність повідомлення відповідних органів електроенергетики про порушення схеми обліку, несправності в роботі розрахункових систем і приладів обліку. За Правилами діяння (безоблікове споживання електроенергії) стає протиправним, починаючи з того моменту, коли абонент дізнався або повинен був дізнатися про порушення обліку і сповістити енергокомпанію. На практиці цей момент визначається датою платежу за спожиту енергію, хоча саме безоблікове споживання енергії починається до цього моменту. Оскільки встановити дату порушення обліку, як правило, неможливо, зазвичай виникають складнощі з визначенням ступеня відповідальності споживача. Крім того, чинне законодавство не містить санкцій за безоблікове споживання електроенергії у разі порушення обліку без вини абонента. Застосовуваний механізм розрахунку заборгованості за енергію в такій ситуації, заснований на середньодобовому споживанні за попередній (до порушення обліку) або наступний періоди, є лише способом оцінки обсягу спожитої енергії. Такий стан речей призводить до серйозних втрат електроенергії постачальними організаціями через так звані «неявні розкрадання» [138, с. 45]. Тому поряд з необхідністю відшкодування збитку представляється доцільним встановити в договорі електропостачання в якості диспозитивної умови відповідальність у вигляді штрафу за безоблікове споживання електроенергії, встановивши момент її виникнення, наприклад, після закінчення десяти днів після дати платежу за спожиту енергію.

При цьому питання відключення від мереж централізованого опалення та гарячого водопостачання житлових будинків регулюється Правилами надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення (далі – Правила), затвердженими постановою Кабінету Міністрів

України від 21.07.2005 р. № 630, [216] та Порядком відключення окремих житлових будинків від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води при відмові споживачів від централізованого теплопостачання (далі – Порядок), затвердженим наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 22.11.2005 р. № 4.

З метою захисту прав мешканців багатоквартирних будинків, постановою Кабінету Міністрів України від 31.10.2007 р. № 1268 до вказаних вище Правил були внесені принципові зміни, а саме: передбачено відключення від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води в окремих квартирах багатоквартирних будинків не з ініціативи окремих споживачів, а відключення багатоквартирних будинків в цілому з ініціативи усіх споживачів.

На виконання зазначеної постанови, наказом Міністерства з питань житлово-комунального господарства від 06.11.2007 р. № 169 (наказ набрав чинності 09.12.2007 р.) до Порядку були внесені відповідні зміни.

Так, відповідно до пункту 2.1 Порядку, рішення про відключення будинку від системи централізованого опалення з улаштуванням індивідуального опалення повинно бути підтримане всіма власниками (уповноваженими особами власників) приміщень у житловому будинку.

З урахуванням положень пунктів 25 та 26 Правил самовільне відключення від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води забороняється.

Відключення споживачів від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води здійснюється у разі, коли технічна можливість такого відключення передбачена затвердженою органом місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про теплопостачання» схемою теплопостачання, за умови забезпечення безперебійної роботи інженерного обладнання будинку та вжиття заходів щодо дотримання в суміжних приміщеннях вимог будівельних норм і правил з питань проектування житлових будинків, опалення, вентиляції, кондиціонування, будівельної теплотехніки, державних будівельних норм з питань складу, порядку розроблення, погодження та затвердження проектної

документації для будівництва, а також норм проектування реконструкції та капітального ремонту в частині опалення.

З огляду на вказане вище, слід зазначити, що відповідно до положень Порядку дозволяється відключення від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води лише окремого житлового будинку, виключаючи при цьому можливість відключення окремих житлових приміщень.

Водночас відповідно до положень пункту 1.3 Порядку його дія не поширюється на власників, наймачів (орендарів) окремих приміщень, які були відокремлені від мереж централізованого опалення та гарячого водопостачання та користуються автономним теплопостачанням до набрання чинності Порядком.

Згідно з пунктом 1.2 Порядку для реалізації права споживачів на відмову від отримання послуг централізованого опалення та гарячого водопостачання орган місцевого самоврядування або місцевий орган виконавчої влади створює своїм рішенням постійно діючу міжвідомчу комісію для розгляду питань щодо відключення споживачів від мереж централізованого опалення й гарячого водопостачання (далі – Міжвідомча комісія).

Також нормами Порядку визначено, що Міжвідомча комісія розглядає на своєму засіданні заяви про відключення; приймає рішення щодо відключення, улаштування індивідуальної (автономної) системи теплопостачання та збір вихідних даних і технічних умов для виготовлення проектної документації. Відключення приміщень від внутрішньобудинкових мереж централізованого опалення та гарячого водопостачання виконується монтажною організацією в міжопалювальний період. По закінченні робіт складається акт про відключення будинку від мереж централізованого опалення та гарячого водопостачання і в десятиденний термін подається заявником до Міжвідомчої комісії на затвердження. Після затвердження акту на черговому засіданні Міжвідомчої комісії сторони переглядають умови договору про надання послуг з централізованого теплопостачання.

Отже, датою відключення споживачів від мереж централізованого опалення та гарячого водопостачання є дата протоколу Міжвідомчої комісії про затвердження відповідного акту про відключення.

Таким чином, відключення окремого житлового приміщення від мереж централізованого опалення та гарячого водопостачання можливе лише у випадку якщо протокол Міжвідомчої комісії про затвердження відповідного акту про відключення від мереж централізованого опалення та гарячого водопостачання було складено до 09.12.2007 р. Затвердження відповідного акту про відключення від мереж централізованого опалення та гарячого водопостачання в окремих квартирах багатоквартирних будинків з 09.12.2007 р. заборонено.

Разом з тим, слід зазначити, що відповідно до положень статті 382 Цивільного кодексу України власникам квартири у дво- або багатоквартирному житловому будинку належать на праві спільної сумісної власності приміщення загального користування, опорні конструкції будинку, механічне, електричне, сантехнічне та інше обладнання за межами або всередині квартири, яке обслуговує більше однієї квартири, а також споруди, будівлі, які призначені для забезпечення потреб усіх власників квартир, а також власників нежитлових приміщень, які розташовані у житловому будинку.

З урахуванням норм пункту 6 Правил послуги з централізованого опалення повинні відповідати нормативній температурі повітря у приміщеннях квартири (будинку садибного типу) за умови їх утеплення споживачами та вжиття власником (балансоутримувачем) будинку та/або виконавцем (тобто ОСББ, виконавцем послуг з обслуговування будинку) заходів до утеплення місць загального користування будинку.

Також пунктом 12 Правил визначено, що у разі встановлення будинкових засобів обліку теплової енергії споживач оплачує послуги згідно з їх показаннями пропорційно опалюваній площі (об'єму) квартири (будинку садибного типу) за умови здійснення власником, балансоутримувачем будинку та/або виконавцем (тобто ОСББ, виконавцем послуг з обслуговування будинку) заходів з утеплення

місць загального користування будинку. У разі нездійснення таких заходів споживач не сплачує за опалення місць загального користування будинку.

Крім того, слід зазначити, що відповідно до положень пункту 28 Правил споживачі, які встановили у квартирі багатоквартирного будинку індивідуальні (автономні) системи опалення, оплачують послуги з централізованого опалення місць загального користування будинку відповідно до методики, що затверджується центральним органом виконавчої влади з питань житлово-комунального господарства.

В свою чергу, наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 31.10.2006 р. № 359 затверджено Методику розрахунку кількості теплоти, спожитої на опалення місць загального користування багатоквартирних будинків та визначення плати за їх опалення, якою встановлено порядок визначення витрат теплової енергії на опалення місць загального користування у багатоквартирних житлових будинках для встановлення розміру плати за неї споживачам.

При цьому права, обов'язки та відповідальність енергопостачальників визначаються, зокрема, ст. 24 Закону України «Про електроенергетику», яка серед іншого встановлює, що енергопостачальники, що здійснюють постачання електричної енергії на закріпленій території, не мають права відмовити споживачу, розташованому на цій території, в укладанні договору на постачання електричної енергії.

Права споживачів електроенергії визначаються ст. 25 цього ж Закону. Серед іншого ця стаття встановлює, що захист прав споживачів електричної енергії здійснюється, зокрема, відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів».

Що ж стосується відповідальності за розкрадання електричної енергії та інші порушення Правил користування електроенергією з вини споживача, то за чинним законодавством вона також досить розмита. Істотні, на перший погляд, матеріальні втрати для споживача, винного в порушенні обліку електроспоживання з метою зниження показань приладів, що виникають в

результаті перерахунку, не завжди мають адекватний вплив. Справа в тому, що перерахунок у цьому випадку проводиться за потужністю електропристроїв і числом годин їх використання за спеціальною методикою. Наприклад, при виявленні нагрівальних приладів або іншого обладнання потужністю понад 600 Вт - для розрахунку враховується фактична потужність такого обладнання, що перебуває у користуванні споживача з врахуванням використання його 24 години на добу. Таким чином, сума перерахунку за користування електроенергією в разі виявлення її розкрадання залежить від ряду факторів, у тому числі від кількості та потужності електроприймачів, які перебували у споживача в момент складання акту про розкрадання. Природно, що розрахований таким чином обсяг спожитої енергії може бути як вище фактично викраденої (тільки в цьому випадку може йти мова про перерахунок як спеціальний спосіб відповідальності), так і нижче. Виписані на підставі акту про розкрадання платіжні документи, як правило, не оплачуються, і спори вирішуються в судовому порядку. Між встановленням факту розкрадання та судовим розглядом проходить тривалий період часу, і зазвичай досить складно відновити обставини розкрадання. Аналіз судової практики показує, що при розгляді подібних справ суди часто значно зменшують розраховану суму розкрадання енергії.

Прикладом може слугувати судова справа № 32/5005/11855/201, зокрема Вищий Господарський суд України в рішенні від 12.04.2012 р. по цій справі відмовив енергопостачальній організації у задоволенні касаційної скарги, керуючись наступними обставинами. Як встановлено судами попередніх інстанцій та вбачається з матеріалів справи, 13.08.2002 р. між сторонами укладено договір №559 про постачання електричної енергії, за яким енергопостачальник зобов'язався постачати і передавати електричну енергію споживачу, а останній – оплачувати спожиту електроенергію. Відповідно до п.7.2 договору та чинного законодавства споживач несе відповідальність за стан технічних засобів, наведених у підпункті 9 пункту 7.1 договору, за наявність та стан пломб енергопостачальника, за своєчасне і достовірне зняття показань на розрахункових електролічильниках і здійснення контрольних вимірів.

Згідно акту Б№ 002559 від 16.07.2010 р. про порушення споживачем правил користування електричною енергією, у ході проведеної відповідачем перевірки встановлено порушення споживачем п.3.3, п.3.31, п.3.34, п. 6.40 «Правил користування електричною енергією» (далі – ПКЕЕ), що полягало у виявленні ознак втручання в параметри розрахункового приладу обліку, а саме в фальсифікації пломби Держспоживстандарту.

Згідно висновку експертного трасологічного дослідження від 20.04.2011р., проведеного Дніпропетровським науково-дослідним інститутом судових експертиз на замовлення ВАТ «ЕК «Дніпрообленерго» встановлено невідповідність дослідженого відтиску клейма пломби Держспоживстандарту з приладу обліку електроенергії СТЭА-08 ТОВ «Агрос» відтиску клейма зразка. Як вбачається зі складеного акту проведення експертизи лічильника від 22.07.2010р., внутрішніх порушень лічильника № 033026 не виявлено.

Обставини порушення споживачем привал користування розглянуті комісією Дніпродзержинського РЕМ ПАТ «Енергопостачальна компанія «Дніпрообленерго», за результатами якого складено протокол № 69 від 15.06.2011 р. та здійснено розрахунок недоврахованої електроенергії згідно з п. 2.5 за формулою № 2.4. «Методики визначення обсягу та вартості електричної енергії, не облікованої внаслідок порушення споживачами ПКЕЕ» за період з 15.01.2009 р., що є датою технічної перевірки обліку, по 16.07.2010 р. (день складання акту про порушення правил користування електричною енергією та усунення порушення) на суму 51201,84 грн.

Останній контрольний огляд здійснювався 29.06.2010 р. згідно акту контрольного огляду засобів обліку.

На підставі цих обставин суди дійшли висновку, що оскаржуване рішення електропостачальної компанії є незаконним, оскільки ним донараховується вартість електроенергії за період, значно більший, ніж це передбачено Методикою.

Колегія суддів Вищого господарського суду України вважає за необхідне підтримати правову позицію судів попередніх інстанцій з огляду на те, що

предметом спору є не стягнення заборгованості, а визнання недійсним рішення електропостачальної організації, тому суди цілком вірно вказали, що підставою (навіть єдиною) недійсності такого рішення може бути його невідповідність приписам законодавства (навіть при доведеності факту порушення споживачем ПКЕЕ) [221].

Відповідно до п. 6.40 Правил користування електричною енергією у разі виявлення представниками електропередавальної організації або представниками постачальника електричної енергії пошкоджень чи зриву пломб, установлених у місцях, указаних в акті про пломбування, або пошкоджень відбитків тавр на цих пломбах, пошкодження розрахункових засобів обліку, явних ознак втручання в параметри розрахункових засобів (систем) обліку з метою зміни їх показів перерахунку обсягу електричної енергії, який підлягає оплаті, здійснюється відповідно до Методики визначення обсягу та вартості електричної енергії, не облікованої внаслідок порушення споживачами правил користування електричною енергією, затвердженої постановою НКРЕ від 04.05.2006 р. № 562.

Згідно з підпунктом 1 пункту 1.2 Методики визначення обсягу та вартості електричної енергії, не облікованої внаслідок порушення споживачами правил користування електричною енергією, затвердженої постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України від 04.05.2006 р. № 562 (в редакції станом на час складання акту про порушення), Методика застосовується на підставі акту порушень, складеного з урахуванням вимог ПКЕЕ, та в разі, зокрема, виявлення порушення цілісності пломб, цілісності пломбувального матеріалу, на якому встановлені пломби (дріт, кордова нитка тощо), порушення цілісності гвинтів, на яких закріплено пломбувальний матеріал, фальсифікації тавр про повірку засобів обліку, тавр електропередавальної організації, тавр інших зацікавлених сторін, відбитки яких нанесені на пломби (пошкодження пломб), або відсутності пломб на розрахункових засобах обліку в місцях, указаних в акті про пломбування, складеному в порядку, визначеному ПКЕЕ.

Відповідно до п. 2.5 вказаної Методики, на підставі якого електропередавальною організацією здійснено розрахунок недоврахованої

електроенергії, у разі виявлення у споживача порушень, зазначених у підпунктах 1-3 пункту 2.1 цієї Методики, крім виявлення випадків фіксації індикатором впливу постійного (змінного) магнітного або електричного полів, величина розрахункового добового обсягу споживання електричної енергії протягом робочого часу ($W_{\text{доб}}$, кВт•год) визначається за формулою: $W_{\text{доб}} = P \cdot t_{\text{доб}} \cdot K_v$, де: P – потужність (кВт), визначена як: а) сумарна максимальна потужність наявних у споживача на час складання акту про порушення ПКЕЕ струмоприймачів відповідно до їх паспортних даних (за умови, якщо визначена таким чином потужність не перевищує дозовану потужність для даної точки обліку, зазначену в Договорі); б) потужність, обчислена виходячи зі струму навантаження електроустановки споживача при підключенні всіх наявних на час складання акту про порушення ПКЕЕ струмоприймачів на максимальну потужність, визначеної на підставі показів відповідних засобів вимірювальної техніки, повірених у терміни, передбачені законодавством у сфері метрології (за умови відсутності паспортних даних всіх струмоприймачів, наявних у споживача на час складання акту про порушення ПКЕЕ, та якщо визначена таким чином потужність не перевищує дозовану потужність для даної точки обліку, зазначену в Договорі); в) дозволена потужність для даної точки обліку, зазначена в Договорі (за умови, якщо потужність, визначена відповідно до положень підпунктів «а» або «б» цього пункту, перевищує дозовану потужність для даної точки обліку, ненадання споживачем інформації щодо паспортних даних струмоприймачів, недопуску представників постачальника електричної енергії (електропередавальної організації) на свою територію для перевірки інформації щодо сумарної максимальної потужності струмоприймачів, відмови споживача від вимірювання струму навантаження електроустановки при підключенні всіх наявних струмоприймачів на повну потужність). Відтак, за змістом вказаного пункту, дозволена потужність для даної точки обліку, що зазначена у договорі, застосовується лише у випадках неможливості застосування підпунктів «а» або «б» цього пункту.

Натомість, як встановлено судами, в акті про порушення не міститься посилання на те, що позивач не допустив представників енергопостачальної компанії на територію для перевірки інформації щодо сумарної максимальної потужності струмоприймачів або відмовив від вимірювання струму навантаження електроустановки при підключенні всіх наявних струмоприймачів на повну потужність. Відтак у акті про порушення не визначено підстав для визначення потужності за правилами підпункту «в» п. 2.5 Методики, з огляду на що застосування відповідачем при визначенні обсягу недоврахованої електроенергії дозволеної потужності для даної точки обліку, зазначеної у договорі, є необґрунтованим.

Також, відповідно до вимог п. 2.5 Методики, кількість днів у періоді, за який має здійснюватися перерахунок (Дпер., день), визначається за формулою 2.6: $Дпер. = Дпор. + Дсун.$; де Дпор. – кількість робочих днів споживача від дня останнього контрольного огляду засобу обліку або технічної перевірки (у разі, коли технічна перевірка проводилась після останнього контрольного огляду засобу обліку) до дня виявлення порушення, але не більше загальної кількості робочих днів у шести календарних місяцях, що передували дню виявлення порушення.

Лише у випадку, якщо споживач встановив пристрій, що занижує покази засобу обліку, вчинив інші дії, що призвели до недообліку спожитої електричної енергії, виявити які представники постачальника електричної енергії під час проведення контрольного огляду засобу обліку не мали можливості, Дпор. визначається виходячи з кількості робочих днів споживача з дня останньої технічної перевірки або допуску електроустановки споживача до експлуатації (у разі, якщо технічна перевірка у період з дати допуску електроустановки споживача до експлуатації до дати виявлення порушення не проводилась), але не більше ніж за три роки.

Контрольний огляд засобів обліку позивача проведено відповідачем 29.06.2010 (згідно з актом контрольного огляду засобів обліку).

Відповідно до п. 1.2 Правил, контрольний огляд засобу обліку - це виконання комплексу робіт з метою візуального обстеження цілісності засобу обліку (корпусу, скла, кріплення тощо), цілісності встановлених згідно з актом про пломбування пломб та наявності відбитків їх тавр, зняття показів засобів обліку, а також з метою виявлення без використання спеціальних технічних засобів та/або часткового демонтажу будівельних конструкцій або оздоблювальних матеріалів самовільних підключень.

Так як перевірка цілісності встановлених згідно з актом про пломбування пломб та наявності відбитків їх тавр є предметом дослідження при контрольному огляді засобу обліку, матеріалами справи не підтверджується встановлення споживачем пристрою, що занижує покази засобу обліку, суди вірно зазначили, що необґрунтованим є здійснення перерахунку з моменту технічної перевірки (15.01.2009 р.), а не з часу останнього контрольного огляду засобу обліку (29.06.2010 р.).

Рішення відповідача, яке містить вищевказані недоліки, є недійсним, тому суди попередніх інстанцій дійшли правомірного висновку про скасування відповідної оперативно-господарської санкції.

Крім недосконалості розрахунку обсягу викраденої електричної енергії, слабка ефективність даного механізму проявляється в невизначеності його правової природи. Окремі суди вважають такий перерахунок цивільно-правовою штрафною санкцією (навіть незважаючи на те, що іноді він не покриває розмір нанесеного збитку) і вважають за можливе, виходячи з різних заслужуваних уваги обставин, зменшити розмір відповідальності згідно з правилами ст. 1193 ЦК [96].

Взагалі судова практика з даного питання є неоднозначною. Як приклад наведемо справу №916/877/14 про скасування оперативно-господарської санкції ПАТ «ЕК Одесаобленерго».

Відповідно до п. 3 Порядку визначення розміру і відшкодування збитків, завданих енергопостачальнику внаслідок викрадення електричної енергії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8.02.2006 р. № 122

(далі – Порядок) факти пошкодження приладів (систем) обліку, пломб на приладах, а також факти втручання в їх роботу, що призвели до заниження показань, встановлюються спеціалізованими організаціями (підприємствами), які мають право на проведення відповідної перевірки, із залученням представників Держспоживстандарту.

Згідно з п. 4 Порядку обсяг електричної енергії, не облікованої внаслідок порушення споживачами правил користування електричною енергією, визначається за величиною розрахункового споживання електричної енергії протягом періоду порушення на підставі акту виявлених порушень, складеного відповідно до методики визначення обсягу та вартості необлікованої електричної енергії, затвердженої НКРЕ.

З огляду на це, згідно з п. 4.6 Методики № 562 в акті про порушення зазначаються всі необхідні параметри, що характеризують електроустановку споживача, схему підключення електроустановки споживача та її графічне зображення із зазначенням: меж балансової належності; перетинів і матеріалу всіх проводів (кабелів), наявних у схемі підключення; фазування приладу обліку на дату оформлення акта про порушення.

Зокрема на необхідність виконання зазначених вимог Методики звернула увагу Національна комісія регулювання електроенергетики України в листі від 09.02.2011 № 901/11/17-11. Крім того, на обов'язковість виконання схем електропостачання споживача та підключення електроустановок з їх графічним зображенням вказує і судова практика, зокрема рішення Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 20.02.2012 у справі №22/5005/15445/2011.

Отже, в акті про порушення не приведена схема і графічне зображення електропостачання та підключення електроустановок споживача, відсутні дані про межі балансової належності, перетину і матеріали всіх проводів (кабелів), наявних у схемі підключення, фазування приладу обліку на дату оформлення акту про порушення, не зазначений перелік струмоприймачів споживача, приєднаних до електричної мережі, і режим їх роботи.

Відповідно до п. 4.6 Методики можливість оформлення схеми електропостачання окремо, в якості додатку до акту перевірки, не звільняє постачальника електроенергії від її складання взагалі.

З акту № 022114 від 15.11.2010 про порушення Правил користування електричною енергією вбачається, що дані вимоги Методики відповідачем виконані не були.

При наявності вищенаведених порушень акт, складений представниками ПАТ «ЕК Одесаобленерго», не є допустимим доказом порушення позивачем Правил користування електричною енергією, тому не може бути належною підставою для застосування Методики і визначення обсягу та вартості необлікованої електричної енергії. В свою чергу, твердження відповідача про те, що даний Акт підписано уповноваженим представником позивача, а отже порушення є визнаним, не має правових підстав, оскільки в Акті зазначено відомості лише щодо підозри у порушенні, а не факт самого порушення.

Окрім цього, відповідно до п. 1.2 ПКЕЕ (в редакції Постанови Національної комісії регулювання електроенергетики N 1449 від 25.12.2008 р.) контрольний огляд засобу обліку – виконання комплексу робіт з метою візуального обстеження цілісності засобу обліку (корпусу, скла, кріплення тощо), цілісності встановлених згідно з актом про пломбування пломб та наявності відбитків їх тавр, зняття показів засобів обліку, а також з метою виявлення без використання спеціальних технічних засобів та/або часткового демонтажу будівельних конструкцій або оздоблювальних матеріалів самовільних підключень. Тобто виявлення порушень зазначених в акті є предметом саме контрольного огляду, а не технічної перевірки, у зв'язку з чим необґрунтованою та розрахованою з порушеннями є сума нарахованих штрафних санкцій. Оскільки відповідно до вимог п. 2.5 Методики кількість днів у періоді, за який має здійснюватися перерахунок (Дпер., день), визначається за формулою 2.6: $Дпер. = Дпор. + Дусун.$; де Дпор. – кількість робочих днів споживача від дня останнього контрольного огляду засобу обліку або технічної перевірки (у разі, коли технічна перевірка проводилась після останнього контрольного огляду засобу обліку) до дня виявлення порушення, але

не більше загальної кількості робочих днів у шести календарних місяцях, що передували дню виявлення порушення. Відповідачем розрахунок було зроблено за 20 місяців, що передували порушенню, при цьому не було враховано, що режим роботи на об'єкті, який перевірявся становить з 9-00 до 18-00 Пн.–Пят., Суб. з 9-00 до 15-00, а при нарахуванні відповідач виходив із 24 год. на добу та 7 днів на тиждень, що є грубим порушенням прав Позивача та норм Методики [96].

Необхідно також звернути увагу на різний підхід законодавця до визначення відповідальності за договорами енергопостачання. З одного боку до такого договору застосовуються загальні вимоги щодо відповідальності, з іншого законодавством визначена додаткова відповідальність сторін договору енергопостачання. Тому відповідні правовідносини можуть регулюватися крім ЦК України іншими законами та іншими правовими актами, а також прийнятими відповідно до них обов'язковими правилами.

Оскільки договір постачання електроенергії має характер двостороннього зобов'язання, природно він регулює також і відповідальність енергопостачальної організації за невиконання або неналежне виконання зобов'язань. Зокрема ст. 24 Закону України «Про електроенергетику» встановлює, що в разі недопоставки електроенергії споживачу з вини енергопостачальної організації вона несе відповідальність у розмірі двократної вартості недопоставленої енергії. Зіставляючи цей закон і Правила користування електричною енергією, можна зробити висновок, що дана форма впливу має характер штрафних санкцій, а це означає, що застосування подібної санкції не звільняє постачаючого суб'єкта від виконання зобов'язання в натурі, і, крім того, споживач не зобов'язаний доводити, які збитки він мав внаслідок невиконання зобов'язання постачальником, оскільки штраф не залежить від розмірів заподіяної шкоди. Причому нині, на відміну від раніше діючого законодавства, при застосуванні подібної санкції не береться до уваги форма вини постачальника [279, с. 94].

Кількість енергії, недопоставленої споживачеві, визначається як різниця між середньодобовим її споживанням за найближчий розрахунковий період з нормальним постачанням електроенергії і фактичним її споживанням в період, де

мали місце недопоставки, час перерву у постачанні визначається спільно за документами продавця, передавальної організації і споживача з моменту припинення подачі енергії до установки необхідного рівня напруги і частоти. Електропостачальна організація розглядає заяву споживача про недовідпуск електричної енергії та сплачує штраф у розмірі двократної вартості недопоставленої електроенергії. Втім чинне законодавство надає можливість електропостачальній організації за погодженням із споживачем відшкодувати недопоставлену кількість енергії в поточному або майбутньому розрахунковому періоді без оплати штрафних санкцій.

Водночас, порівняльне дослідження істотності порушень в енергопостачанні та інших видів договорів за законодавством України не здійснювалось. У зв'язку з чим немає остаточної думки щодо застосування відповідальності до договорів енергопостачання.

Юридична відповідальність є невід'ємним елементом механізму правового регулювання. За справедливим твердженням С. С. Алексєєва, «одна з важливих сторін правової організації прямого державного впливу... полягає в тому, що за допомогою великої групи правових засобів створюється свого роду стіна, яка захищає суспільство від небажаної, небезпечної та шкідливої для нього, для людей поведінки» [8, с. 132]. При цьому надійність і ефективність такої «стіни» в забезпеченні належного виконання умов договору визначальною мірою залежить від правильності вибору способів негативного впливу, що застосовуються у випадках порушення контрагентами своїх обов'язків.

При розгляді питання про відповідальність енергопостачальної організації слід мати на увазі, що чинне законодавство вказує на ряд обставин, за наявності яких відповідальність постачальника усувається. Зокрема відсутня матеріальна відповідальність у разі порушень умов постачання електричної та теплової енергії, викликаних форс-мажорними обставинами, неправомірними діями споживача, умовами, при яких відбувається обмеження або припинення подачі енергії і т.п. Однак необхідно враховувати, що звільнення від відповідальності може бути при наявності зазначених обставин лише тоді, коли вони перебувають

у причинно-наслідковому зв'язку з порушенням зобов'язання. Відповідно, якщо немає необхідного «причинного зв'язку між поведінкою відповідальної особи і шкодою, не може бути й провини і, навпаки, де є вина заподіювача шкоди, там не може бути ні казусу, ні непереборної сили» [163, с. 92].

Так, при вирішенні питання про відповідальність електропостачального суб'єкта враховуються шкідливі впливи тих чи інших об'єктивних процесів природи. Однак, зазначає С. М. Корнеєв, для звільнення енергопостачального суб'єкта від відповідальності недостатньо лише посилення на цю обставину. Повинно бути доведено, що сили природи були головною причиною порушення умов договору енергопостачання, а продавець не міг при сучасних можливостях боротьби зі стихією забезпечити нормальну роботу в цих умовах. Недотримання ж енергопостачальним суб'єктом обов'язкових технічних норм захисту від стихії означає його винуватість [126, с. 58].

Що ж стосується провини споживача як підстави для звільнення продавця від відповідальності за договором енергопостачання, то закон, говорячи про вину кредитора, має на увазі як умисел, так і всяку необережність. Тому будь-які дії споживача, за яких енергопостачальна організація технічно не може виконати відпуск енергії, її безаварійне постачання, усувають відповідальність останньої [125, с. 34]. Тож можна сказати і про винні дії сторонніх осіб, що пошкоджують технічні засоби енергопостачання.

Цивільно-правова відповідальність виконує компенсаційну, превентивну, виховну та штрафну функції, які розрізняються за своїм змістом, але тісно пов'язані між собою, оскільки всі вони кінцевою метою мають задоволення законних прав та інтересів суб'єктів приватного майнового обороту. Відповідальність сторін договору енергопостачання настає у випадках невиконання або неналежного виконання зобов'язань за договором енергопостачання [90, с. 17]. В якості загального правила цивільне законодавство встановлює повну відповідальність порушника. Проте законом або договором можуть бути встановлені деякі обмеження в цьому.

Традиційно відповідальність енергопостачальної організації за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань носила обмежений характер, причому регламентували ці відносини відомчі правила часто зводили її до чисто символічного значення. Обмеження відповідальності стосовно певних порушень енергопостачальної організації досі встановлює і чинне законодавство (в Законах України «Про електроенергетику», «Про теплопостачання»). Однак до відносин сторін за договором енергопостачання повинні застосовуватися загальні норми про відповідальність за порушення договірних зобов'язань, з урахуванням специфіки виконання договорів енергопостачання [240, с. 29].

Енергія як предмет договору енергопостачання має ряд властивостей, головним з яких є її безперервність. Безперервність означає постійне постачання енергії, відповідно до розроблених графіків і режимів, без перебоїв або припинення подачі [210, с. 124]. Безперервність забезпечується енергопостачальною організацією і споживачем енергії, зобов'язаним утримувати мережі, прилади та обладнання в необхідному законом і договором стані [37, с. 451]. Обмеження в споживанні електроенергії, а також здійснення заходів з регулювання графіків навантаження споживачів здійснюються в порядку, встановленому спеціальними інструкціями.

В силу того, що будь-яке порушення договірної дисципліни має спричинити несприятливі наслідки для сторони-порушника, є необхідність дати правову оцінку методам впливу в даній ситуації.

Дослідники по-різному визначають відповідальність за перерву в електропостачанні. Так, С. М. Корнєєв об'єднує зазначену відповідальність з відповідальністю за недовідпуск електроенергії споживачу, тобто з відповідальністю за невиконання договірної умови про кількість товару, який підлягає відпуску.[126, с. 55]. Навпаки, Б. М. Сейнароєв не поділяє думку про те, що при перервах у подачі енергії завжди має місце її недовідпуск. Таким чином, перерви енергопостачання не завжди дають підстави до застосування неустойки за недовідпуск [235, с. 102].

Можна погодитися з точкою зору, що зазначену неустойку не можна одночасно розглядати як санкцію за перерви енергопостачання. Отже, дане порушення необхідно розглядати як самостійне. А оскільки законодавство не містить спеціальної санкції за це, слід було б встановити її у вигляді штрафу за кожен випадок перерви електропостачання. Якщо ж внаслідок перерв у подачі електроенергії виникає її недовідпуск споживачеві, то слід законодавчо обумовити можливість альтернативного застосування абонентом неустойки за перерви або за недовідпуск. Що ж стосується відшкодування збитків, заподіяних обома цими порушеннями договірних зобов'язань, то воно в кожному випадку повинно проводитися за загальним правилом. Передбачається, що для кожного з аналізованих випадків порушень має бути розроблена спеціальна методика підрахунку нанесених збитків. Зокрема, збитки від перерв в електропостачанні можуть визначатися наслідками у вигляді браку продукції, псування матеріалів, виробничих аварій, зниження її якості, а також у вигляді непродуктивних витрат матеріалів та робочої сили. У ряді країн (Польща, Болгарія) законодавчо встановлені правила визначення питомої шкоди залежно від перерв електропостачання [237, с. 67]. Подібна методика розрахунку збитку за одиницю часу при перервах електропостачання запропонована В. А. Козловим. З урахуванням різноманіття технологічних процесів спосіб розрахунку збитків пропонується базувати на контрольованих показниках питомої характеру, наприклад, виходити з величини недовипуску продукції та вартості її одиниці [119, с. 29–30].

Таким чином, безперервність енергопостачання якраз і відрізняє даний договір від всіх інших видів купівлі-продажу. Енергопостачання – це тривалі і безперервні цивільні зв'язки, а не разовий договір, тому законодавство докладно регулює випадки припинення та призупинення виконання договору енергопостачання.

Електропостачальний суб'єкт несе відповідальність перед споживачем за належну якість товару. Періодичний (не рідше одного разу на квартал) та епізодичний контроль якості електроенергії на межі балансової належності

енергопостачальної організації і споживача здійснюється останнім у відповідності з вказаними нормативами. Кількість спожитої електроенергії неналежної якості визначається за середньодобовими витратами за розрахунковий період. Час роботи зі зниженою якістю і сторона, винна у її зниженні визначаються за результатами вимірювань статистичними та реєструючими приладами. Для цього використовуються традиційні індукційні, а також багатофункціональні електронні лічильники [120, с. 142]. У випадках відхилення показників якості електроенергії від договірних величин споживач повинен офіційно повідомити продавця енергії, який, у свою чергу, зобов'язаний організувати спільні вимірювання та оформлення їх результатів актом. Коли зазначені відхилення виникли з вини споживача, він зобов'язаний застосувати схеми і рішення, а також інші методи та засоби для поліпшення якості електроенергії. Якщо ж електроенергія, яка відпускається споживачеві знаходиться поза межами граничних величин параметрів якості, встановлених договором, з вини постачає суб'єкта, то останній, згідно ст. 24 Закону України «Про електроенергетику», сплачує споживачеві штраф у розмірі 25% вартості такої електроенергії. Нині чинне законодавство не передбачає підсумовування санкцій, якщо в відпущеній енергії одночасно малася знижена якість напруги та частоти. Якщо ж протягом періоду постачання електроенергії низької якості споживач не дотримувався встановленого режиму енергоспоживання і допускав перевищення встановленої договірної потужності, відповідальність продавця усувається.

Один з основних напрямків сучасного дослідження правового регулювання договірних зв'язків полягає в новому підході до питання про види відповідальності у господарських відносинах [64, с. 48]. Юридичною сутністю договору є правомочність вдатися до законодавчо встановленого засобу захисту. Американський юрист О. Холмс стверджував, що право не повинно втручатися у відносини контрагентів до тих пір, поки договір не порушений будь-ким з них, тобто, поки не виникає питання про відповідальність: «Не викликає сумніву, що при укладанні договору сторони швидше мають на увазі його виконання, ніж порушення. Але оскільки відносини контрагентів визначаються ними ж, то й

наслідки цих відносин повинні також встановлюватися контрагентами» [121, с. 129].

При розвитку сучасних ринкових відносин починають набувати реального змісту такі поняття, як дотримання договірної дисципліни, матеріальна відповідальність за порушення зобов'язань. Питання договірної відповідальності, її змісту та обсягу все частіше опиняються в центрі уваги національних і зарубіжних правових інститутів. Так, прийнята у Відні в 1980 році Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу (далі – Віденська Конвенція) містить багато положень, що встановлюють правомочності потерпілої сторони при порушенні договору.

У вітчизняній правовій доктрині концепція відповідальності довгий час залишалася досить розмитою. Зокрема це стосується відшкодування збитків, заподіяних порушенням договору. Цей найважливіший для ефективності угоди інститут недостатньо розвивався в практиці господарських взаємозв'язків, у тому числі при енергопостачанні. Сьогодні не викликає сумніву, що відповідальність за договором на постачання енергії за своєю суттю є економічно-юридичною, тобто включає в себе майнові наслідки застосування санкцій [203, с. 498]. На цій підставі відповідальність за порушення умов договору прийнято поділяти на компенсаційну та штрафну співвідносно зі збитками [200, с. 352]. У зв'язку з цим представляється досить цікавим аналіз співвідношення таких видів відповідальності, як відшкодування збитків та неустойка.

Останнім часом серйозний вплив на відповідальність у сфері комерційного обороту зробила концепція про розширення її компенсаційної функції. Це відбилося на законодавстві: сьогодні правові акти в енергетиці хоча і акцентують увагу на штрафній відповідальності за неналежне виконання зобов'язань, тим не менш вказують на можливість стягнення збитків з боку сторони, що порушила договір. Таким чином, чинне законодавство скасовує обмежену відповідальність, що існувала раніше, що дає можливість абоненту вимагати відшкодування збитків, не покритих штрафними санкціями [142, с. 64]. Крім того, допускається стягнення збитків за інші порушення умов договору, крім передбачених

Правилами, а сторони мають право встановити в договорі додаткові санкції за неналежне виконання зобов'язань.

Разом з тим, на наш погляд, назріла необхідність перестановки акцентів у використанні різних способів впливу на недобросовісну сторону. Аналіз світової практики господарських взаємовідносин показує, що основним (а іноді і єдиним - в країнах загального права) видом договірної відповідальності є відшкодування завданих неналежним виконанням збитків [261, с. 260]. Підвищення ролі компенсаційної функції відповідальності при електропостачанні повинно, вважаємо, спричинити посилення договірної дисципліни учасників цих відносин.

Отже, найбільш загальним засобом захисту порушеного права повинна бути вимога до порушника договору про відшкодування збитків. Під збитками розуміється втрата або пошкодження майна, здійснені витрати, а також недоотримані доходи (втрачена вигода) внаслідок неналежного виконання угоди однією зі сторін.

У зв'язку з тим, що при виконанні договору енергопостачання відбувається фактична передача права власності на споживаний об'єкт, важливим видається юридичне визначення поняття «втрата (знищення), пошкодження майна» щодо до самого предмету договору. У тих випадках, коли право власності на предмет договору належить одній його стороні, наприклад, покупцеві, але в силу неналежного виконання зобов'язання іншою стороною споживчі властивості товару погіршилися, є підстави говорити про пошкодження майна. Стосовно до такого специфічного об'єкту, як електроенергія, погіршення його споживчих властивостей може проявлятися в коливаннях частоти вище допустимих, зниженні напруги. Але, як відомо, електроенергія – є певна властивість матерії виробляти корисну роботу. Тому шкода завдана самому предмету угоди – енергії може проявлятися (а, отже, і бути оціненою) лише опосередковано, тобто через оцінку реальних збитків, що виникли для інших цінностей через недоліки в предметі угоди. Звідси висновок: що «пошкодження» самої електроенергії внаслідок неналежного виконання договору не підлягає безпосередній вартісній оцінці і, таким чином, ця шкода відшкодуванню не підлягає. (Чинне

законодавство слідує цим шляхом і, мабуть, в цій частині не потребує корекції). Зазначене впливає також на споживчість самого товару при енергопостачанні, що робить неможливим відновлення його кондицій [279, с. 94].

Крім шкоди внаслідок знищення або пошкодження самого об'єкту угоди, відшкодування якого, як зазначено вище, у договорах даного виду не проводиться, збитки також визначаються поломками і втратою іншого майна, обладнання тощо, право власності на яке при виконанні договору не переходить у разі порушення умов договору однією зі сторін. В тому числі, якщо ці збитки викликані пошкодженням предмета угоди, що проявляється зниженням якості електричної енергії, причому ця підстава для відшкодування збитків часто є головною при електропостачанні. При пошкодженні майна визначається розмір його відновлення або витрати з усунення пошкоджень.

На відміну від правової доктрини Франції, де до збитків, що підлягають відшкодуванню при захисті так званого «позитивного» договірному інтересу (ст. 1149 ЦК Франції), відносяться два елементи: компенсація інтересу кредитора до отримання предмета договору (позитивний збиток) та інтересу кредитора використовувати предмет договору для певної мети (упущена вигода) [81, с.14–15], в українському праві вимога виконання зобов'язання в натурі винесена за рамки складу відшкодування збитків, що відображає традиціоналізм російського цивільного права: боржник і по закінченні терміну зобов'язання все ж таки зобов'язаний вчинити дії, що становлять предмет зобов'язання, хоча по суті його дію після закінчення терміну вже недоречно або навіть неможливо виконати [182, с.105–106].

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню, входять і недоотримані в результаті невиконання угоди доходи. Недоодержаними можуть вважатися доходи, які можна очікувати з нормального розвитку подій на підставі прийнятих заходів і приготувань. У зв'язку з часто гіпотетичним характером очікуваного прибутку відшкодуванню підлягає тільки та упущена вигода, щодо якої потерпілим буде доведена реальна можливість її отримання при звичайному ході подій.

При прийнятті рішення про відшкодування збитків обов'язково повинний враховуватися причинний зв'язок між невиконанням зобов'язання за договором і фактом недоотримання запланованих доходів. При цьому не має значення, що кредитор отримав доходи від інших видів операцій, в тому числі в результаті подальшого перевиконання зобов'язання боржником. В результаті недопоставки енергетичних ресурсів можливим наслідком буде зменшення обсягу виробництва (робіт, послуг) і як результат – недоотримання прибутку, а також збільшення умовно-постійних витрат у собівартості продукції покупця. Такі витрати також повинні бути відшкодовані, при цьому вони, як і інші суми збитків, на відміну від неустойки не можуть бути зменшені судом. За загальним правилом кредитор повинен доводити факт невиконання або неналежного виконання зобов'язання (недопоставку енергії, несплату), але не вину боржника [44, с. 49]. Причому за договором енергопостачання не є підставою для висновків про відсутність вини посилення боржника на недопоставку енергоносіїв, неякісне обслуговування з боку підрядників і т.п. В цьому випадку боржник зобов'язаний відшкодувати збитки, отримані контрагентом за договором. Якщо ж факт невиконання (неналежного виконання) зобов'язання не доведений, то боржник звільняється від майнової відповідальності саме в силу недоведеності цього факту. Разом з тим підлягає обліку вина кредитора, зокрема, якщо він навмисно або з необережності сприяв збільшенню розміру збитків чи не вжив заходів до їх зменшення [181, с. 670]. Крім того, при визначенні відповідальності боржника за договором постачання електроенергії необхідно оцінити можливості кредитора щодо зменшення збитку. Якщо боржник доведе наявність подібної можливості, розмір, що підлягає відшкодуванню збитків, буде зменшений.

Подібний підхід при відшкодуванні збитків, іменований в доктрині загального права «принципом невідворотності», полягає в тому, що потерпіла сторона в разі заподіяння їй шкоди повинна своїми діями спробувати зменшити несприятливі наслідки, викликані порушенням договору. Незалежно від того вжила вона фактично будь-які дії, що зменшують її збиток чи ні, вона має право на відшкодування тільки тих збитків, яким вона не змогла б запобігти розумними

діями [57, с. 43]. Для відносин електропостачання сказане має значення при визначенні збитків, викликаних припиненням подачі електроенергії. Однак, споживач має право на відшкодування лише тих збитків, пов'язаних з порушенням договору продавцем, які не могли бути ним зменшені. При цьому тягар доведення можливого обмеження збитків покладається на суб'єкта, що постачає енергію. Застосування цього правила стимулює потерпілу сторону зробити все необхідне для зменшення несприятливих наслідків порушення договору, а, значить, є економічно виправданим [198, с. 150].

Оскільки договір постачання енергоресурсів на відміну від ряду інших угод, укладається, як правило, на тривалий термін, важливим на сучасному етапі представляється аналіз відповідальності недобросовісного контрагента за збиток, нанесений іншій стороні у зв'язку з інфляцією [180, с. 705]. В умовах кризи платежів в державі та значної інфляції неплатежі завдають серйозної шкоди суб'єктам енергопостачання. Вирішити цю проблему в рамках законодавчо встановленого механізму відшкодування збитків вельми непросто, бо безпосереднє відшкодування збитків кредитора, пов'язаних з інфляцією, нормами права не передбачено. Виходячи зі змісту норм Цивільного кодексу, завдані збитки підлягають відшкодуванню за цінами, встановленими на момент його заподіяння [44, с. 50]. За судовою практикою, відшкодуванню підлягають фактичні збитки (прямі і упущена вигода), тому в кожному конкретному випадку позивач повинен довести, наскільки інфляція вплинула на розмір завданих йому збитків і які заходи він зробив для їх зменшення. Як бачимо, вказана вище досить громіздка і багатоступенева конструкція механізму відповідальності неминує призводити до її неефективності.

З урахуванням важливості аналізованої проблеми для держави в цілому (оскільки проблеми енергопостачання реалізуються в складі єдиного паливно-енергетичного комплексу, значною мірою зорієнтованого на світові сировинні ринки, практично всі взаєморозрахунки в електроенергетиці сьогодні прив'язані до валютного курсу) пропонується питання про компенсацію інфляції включити до складу умов договору. Таким чином, ця умова перетвориться на зобов'язання

боржника за угодою, яке має дещо іншу правову природу, ніж його відповідальність і характеризується наявністю інших інтересів сторін [50, с. 131]. Так, у кредитора виникне право вимагати виконання цього зобов'язання в натурі. Це питання може бути вирішене або на договірній основі, або законодавчо шляхом вказівки на необхідність оплати за енергоресурси за певною ціною з урахуванням інфляції на момент здійснення платежу. Переважно все ж таки законодавчий варіант регулювання, оскільки умови угоди, що встановлюються самими її учасниками можуть бути предметом спору, в тому числі і судового. Якою ж буде судова практика з цього питання, сказати важко.

Але дуже часто енергопостачальна організація застосовує припинення або обмеження подачі енергії як відповідальність за невиконання умов договору.

Енергопостачальна організація має право застосувати до абонента у разі несвоєчасної оплати ним отриманої енергії заходи оперативного впливу, передбачені законом. А саме, вона має право призупинити або обмежити подачу енергії абоненту до повної оплати ним раніше отриманої енергії.

Енергопостачальна організація має право в односторонньому порядку відмовитися від виконання договору за порушення абонентом термінів оплати вартості спожитої енергії, за винятком випадків, передбачених законом або іншими правовими актами [151, с. 73].

Також заходи оперативного впливу застосовуються до абонентів, що не забезпечує належний технічний стан і безпеку експлуатованих енергетичних мереж, приладів та обладнання. Якщо незадовільний стан енергетичних установок абонента, засвідчений органом державного енергетичного нагляду, загрожує аварією або створює загрозу життю і безпеці громадян, енергопостачальна організація має право припинити або обмежити подачу енергії такому абоненту, попередивши його про прийняття зазначених заходів [4, с. 43].

Загальний порядок припинення електропостачання в разі несплати за спожиту електроенергію встановлений п. 27 Правил користування електричною енергією для населення, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.1999 р. № 1357 (далі – Правила користування електричною енергією).

Так, у разі несплати за спожиту електричну енергію протягом 10 днів після терміну, зазначеного у договорі чи платіжному документі, та неотримання енергопостачальником повідомлення про оплату на 20 день споживачу надсилається попередження про відключення електричної енергії. У разі несплати за спожиту електричну енергію на 30 день після отримання споживачем попередження енергопостачальник має право відключити споживача від електричної мережі. На відміну від електропостачання порядок припинення теплопостачання має обумовлюватися в договорі, як це передбачено п.32 Правил користування тепловою енергією, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 03.10.2007 р. № 1198 (далі – Правила користування тепловою енергією).

Здійснення зазначених дій енергопостачальною організацією можливо після попередження про це абонента. Без попередження споживача про перерву в подачі енергії допускається лише за необхідності вжити невідкладні заходи щодо запобігання або ліквідації аварії в системі енергопостачальної організації.

Слід наголосити, що забороняється відключення споживачів перед вихідними та святковими днями. Згідно з п. 42 Правил користування електричною енергією споживач електричної енергії зобов'язаний оплачувати спожиту електричну енергію та здійснювати інші платежі відповідно до умов договору. За прострочення терміну внесення платежів за електричну енергію споживач несе відповідальність згідно із законодавством (п. 48 Правил користування електричною енергією).

У вказаних випадках має місце застосування заходів оперативного впливу до сторони, яка порушила зобов'язання. При цьому, слід зазначити, що енергопостачальна організація окрім застосування заходів оперативного впливу може проводити відключення і з інших підстав.

У будь-якому випадку перерва в енергопостачанні тягне за собою невиконання договірних зобов'язань про кількість. Тому енергопостачальна організація несе відповідальність, перш за все за перерви в подачі енергії і також її недоотпуск. Відповідно до чинного законодавства енергопостачальна

організація несе відповідальність перед споживачем за порушення умов договору лише за наявності її вини [280, с. 36]. У зв'язку з цим енергопостачальні організації в судових інстанціях дуже часто заперечують свою провину в порушенні умов договору.

Способом впливу на порушника договірних зобов'язань є також і неустойка. Виконання зобов'язань по даному виду договорів може бути забезпечено різними видами неустойки (штрафом, пенєю). За загальним правилом неустойка встановлюється або договором сторін, або законом. Зокрема за договором постачання електроенергії майнова відповідальність сторін може бути визначена, виходячи з вказівок Закону України «Про електроенергетику», Правил користування електричною енергією. У тих же випадках, коли підстави і розміри неустойки законодавчо не визначені, вона може наступити лише за наявності письмової угоди про це між сторонами [83, с. 82]. Однак, вважаємо, що навіть якщо неустойка встановлена законодавством (не кажучи вже про договірну неустойку), її стягнення є правом, а не обов'язком кредитора. У зв'язку з цим слід погодитися з дослідниками, які заперечують надання неустойці виду адміністративних штрафів [253, с. 35].

При аналізі договірної неустойки необхідно також мати на увазі наступне: Законодавством України (на відміну, наприклад, від німецького (абз. 1 параграфу 341 Німецького Цивільного уложення)) не передбачена можливість застосування неустойки за невиконання договору електропостачання, а лише за його прострочення. Введення такої відповідальності за угодою сторін означало б, що вимога отримати таку неустойку виключає можливість вимоги виконання зобов'язання в натурі.

У світовій практиці неустойка являє собою, в першу чергу, спосіб захисту від збитків (тобто має компенсаційний характер, і не залежить від розміру і наявності збитків) [41, с. 59]. На можливість за допомогою неустойки «встановлення заздалегідь розміру заподіяного невиконанням збитків, особливо, коли доведення величини його представляється скрутним» вказував Г. Ф. Шершеневич [270, с. 395]. Однак подібна концепція не знаходить

відображення в українському законодавстві, неустойка продовжує залишатися заходом штрафного впливу порушника, «штрафом за несправність» [162, с. 44].

У договорі енергопостачання застосовується залікова неустойка, тобто збитки відшкодовуються в частині, не покритій неустойкою. Сказане стосується економічних санкцій за перевитрату або недопоставку енергоресурсів і т.п. Як відомо, сума збитків, завданих кредитору неналежним виконанням договору, не може бути зменшена судом. Що ж стосується штрафних санкцій, то суд може зменшити розмір неустойки, яка підлягає стягненню. Підставою для подібного рішення можуть бути надмірні розміри неустойки в порівнянні із збитками з урахуванням ступеня невиконання зобов'язання, майнового стану сторін і т.п. Правда, це є правом суду, а не його обов'язком, і, крім того, закон передбачає тільки зменшення неустойки, але не звільнення винної сторони від неї повністю. На практиці обсяг зменшення неустойки коливається від 50% до 99% [208, с.127–128]. Особливої уваги в цьому зв'язку заслуговує можливість зменшення неустойки, яка підлягає сплаті з урахуванням порушених інтересів сторін. Стосовно до боржника таке формулювання дає можливість суду вельми суб'єктивно оцінювати його порушені інтереси. На нашу думку, необхідно законодавчо встановити чіткий перелік підстав і граничні розміри зменшення неустойок для конкретних порушень договору. При цьому, крім інтересів боржника, суд зобов'язаний враховувати майнові та інші інтереси кредитора. Крім того, вважаємо, що неустойка може бути знижена правозастосовним органом тільки в споживчому договорі електропостачання, але не при здійсненні підприємницької діяльності.

У національній правовій доктрині не отримало оцінки питання про те, чи зберігається право на отримання неустойки, сплата якої передбачена за неналежне виконання зобов'язання, якщо потерпіла сторона прийняла таке виконання. На наш погляд, право вимоги виконання зобов'язання в натурі та право на неустойку, що випливає з договору електропостачання, є незалежними.

В умовах кризи платежів все більш актуальним стає питання про відповідальність за виконання грошових зобов'язань, зокрема, за договором

постачання енергетичних ресурсів [269, с. 98]. За загальним правилом грошові зобов'язання, як і будь-які інші, повинні бути виконані належним чином і в установленій термін. При цьому моментом виконання зобов'язання є день списання коштів з рахунку платника. Таким чином, право на неустойку виникає у кредитора при неплатежі, починаючи з дня, наступного за моментом оплати, вказаним у договорі. Крім того, слід мати на увазі, що чинним законодавством, яке регулює електропостачання, а також договором може бути встановлена попередня оплата. У такому випадку датою належного виконання грошового зобов'язання визнається обумовлений термін передоплати.

У тих же випадках, коли за договором момент виконання грошового зобов'язання визначений не строком, а подією, тобто затребуваністю кредитора, слід керуватися положеннями Цивільного кодексу, відповідно до яких кредитор має право вимагати виконання в будь-який час, а боржник зобов'язаний виконати цю вимогу у семиденний термін з дня його пред'явлення. За договором електропостачання зазначена ситуація виникає при оплаті додаткових послуг енергопостачального суб'єкта, при відшкодуванні його додаткових витрат, нарешті, при пред'явленні до оплати споживачу емітованого ним векселя. В якості вимоги за даним зобов'язанням можуть виставлятися платіжні документи, направлятися листи, телеграми, факсограми. У всіх цих випадках семиденний термін виконання починається після отримання вимоги боржником.

Одним із способів забезпечення зобов'язання, зокрема грошового є неустойка. Майнова відповідальність за несвоєчасне виконання даних зобов'язань застосовується до несумлінних платників лише за зобов'язаннями, що впливають із договорів. Пеня, передбачена законом (ст. 1 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань»), підлягає сплаті за весь період прострочення виконання грошового зобов'язання. У той же час право кредитора на стягнення зазначеної неустойки обмежене строками позовної давності – один рік. Оскільки зобов'язання припиняються лише належним виконанням або з інших підстав, передбачених Цивільним кодексом, настання обставин, які є підставою припинення зобов'язань, наприклад, визнання

боржником претензії про оплату або рішення суду, до виконання зобов'язання не припиняє нарахування пені за прострочення платежу. Якщо ж у цей період збільшилися тарифи на постачання енергоресурсів, то кредитор не позбавлений права заявити додаткові вимоги до боржника [141, с. 108–109].

Ситуація з розрахунками за споживання енергії посилюється низкою об'єктивних причин, наприклад, якісною неоднорідністю покупців. Цим значною мірою визначаються способи впливу на боржників за несвоєчасну оплату за договором, способи законодавчого регулювання цього питання. Так, з урахуванням того, що основним боржником з оплати поставлених енергоресурсів є бюджетні організації, передбачено формування в місцевих і центральних бюджетах відповідних кошторисів на оплату спожитої енергії, а електропостачання бюджетних організацій і установ має здійснюватися в межах цих кошторисів [71, с. 13]. Однак цей та ряд інших подібних актів законодавства, що регулюють взаєморозрахунки в електроенергетиці практично не виконуються. Тому для підвищення договірної дисципліни в частині виконання грошових зобов'язань за договором електропостачання було б доцільно встановити особливий порядок застосування санкцій за їх неналежне виконання.

Як свідчить аналіз судової практики, найбільша кількість порушень стосується недотримання (перевищення) енергоспоживачами встановлених у договорі режимів енергоспоживання, що загрожує надійності і безперебійності функціонування енергосистеми в цілому. Досягнутий рівень технічного розвитку обмежує можливості накопичення енергії, в силу чого для забезпечення надійності енергопостачання енергопостачальники мають враховувати об'єктивні коливання рівня споживання енергії та можливий вплив діяльності одних споживачів на кількість і якість енергії, що поставляється іншим. Забезпеченню прогнозованості навантаження на енергосистему сприяє визначення режиму енергоспоживання в договорі з кожним енергоспоживачем. Несанкціоновані коливання навантаження в електромережах збільшують втрати електроенергії, що призводить до незапланованих витрат енергопостачальника на закупівлю додаткового обсягу енергії для компенсації цих втрат [86, с. 214].

Дана обставина зумовлює актуальність дослідження пропорційності санкцій, встановлених за вказані правопорушення, тим правовим наслідкам, які настають у результаті їх скоєння.

На перших етапах розвитку вітчизняного енергетичного законодавства порушення режиму енергоспоживання кваліфікувалося як різновид розкрадання електроенергії (ч. 6 ст. 26 Закону України «Про електроенергетику») і тому було включено до переліку правопорушень в енергетиці, які тягнуть настання відповідальності у вигляді обов'язку сплатити п'ятикратну вартість різниці між фактично спожитим і договірним обсягами електроенергії. Обґрунтованість такої кваліфікації неодноразово піддавалася критиці в літературі [177, с. 45–47; 32, с. 172–179]. Згодом розмір відповідальності був зменшений до двократної вартості різниці між фактично спожитим і договірним обсягами електроенергії. Водночас деякі науковці, а також аналіз судової практики показує прихильність вважати двократну вартість різниці між фактично спожитим і договірним обсягами електроенергії не видом відповідальності, а збільшеною ціною енергії. Крім того, кваліфікація підвищеної оплати як ціни енергії, спожитої понад зазначені у договорі обсяги, може сприяти зловживанням з боку енергопостачальників у вигляді здійснення ними неправомірного відключення споживачів від енергопостачання у зв'язку з невиконанням умов договору про оплату енергії.

Аналізуючи роз'яснення органів державної влади можна прийти до висновку, що таке споживання є порушенням умов договору, за яке передбачена санкція у вигляді двократної вартості різниці між фактично спожитим і договірним обсягами електроенергії. Серед переваг кваліфікації підвищеної плати як комплексного платежу слід зазначити можливість компенсації витрат енергопостачальника на постачання наддоговірного обсягу енергії та стимулювання споживача до дотримання встановлених договором режимів енергоспоживання. Водночас використання такого підходу може призвести до необґрунтованого зростання фіскального навантаження на споживача і, як наслідок зниження якості енергії.

Як національне законодавство, так і міжнародне визнають право на реальне виконання договірної зобов'язання. Проте у ряді випадків при електропостачанні виникають ситуації, що вимагають вдаватися до засобу захисту, несумісному з виконанням в натурі. Йдеться про можливість розірвання договору кредитором. Передбачена ст. 27 Закону України «Про електроенергетику», ст. 71 Віденської Конвенції можливість призупинення виконання своїх зобов'язань при невиконанні їх контрагентом (відключення споживача як санкція за несплату спожитої енергії) не є одностороннім розірванням договору. Більш того, при подальшому виконанні боржником простроченого зобов'язання електропостачальна організація зобов'язана відновити договірні відносини. При цьому спори про виправданість і правомірність призупинення виконання можуть в окремих випадках включати питання надійності наданого забезпечення виконання зобов'язань, зокрема застави.

Що ж стосується розірвання угоди як санкції за неналежне виконання зобов'язання, то за загальним правилом сторони договору електропостачання не наділені таким правом. Між тим законодавство ряду країн виділяє такі порушення договору, які не тільки дають потерпілій стороні право вимагати відшкодування збитків, застосування санкцій, але й ведуть до виникнення у неї права відмовитися від договору (ст.2–703 (1) ЄТК США, ст. 1184, ст.1630 ЦК Франції, параграфи 322, 326 Німецького цивільного уложення) [189, с. 91–92; 273, с. 198]. На наш погляд, подібне правило має бути введено і в національне законодавство. Такими підставами для одностороннього розірвання договору постачання електричної енергії можуть бути для споживача - неправомірне припинення електропостачання або несплата спожитої енергії понад обумовленого терміну - для продавця. Тобто підставою для відмови продавця або покупця від договору, за аналогією з Конвенцією, можуть служити «суттєві порушення» угоди, в результаті яких іншій стороні завдано такої шкоди, що вона була позбавлена того, на що розраховувала на підставі договору.

Крім заходів майнової відповідальності, за порушення договірних зобов'язань можуть застосовуватися й адміністративно-правові санкції. Зазначені

санкції накладаються адміністративними комісіями при місцевих органах виконавчої влади [191, с. 18–19]. Крім того, Законом України «Про електроенергетику» передбачено адміністративну відповідальність суб'єктів господарської діяльності за цілий ряд правопорушень в електроенергетиці. Постановою Кабінету міністрів України № 1312 від 21.07.1999 р. встановлені механізми накладання зазначених стягнень, однак сьогодні вони застосовуються дуже рідко.

Загальність правила про відповідальність боржника за неналежне виконання зобов'язань аж ніяк не означає неможливість звільнення його від відповідальності за наявності певних обставин. Такими обставинами зарубіжне та вітчизняне право визнають непереборну силу, а також випадкові події, що перешкоджають зробити те, що боржник зобов'язаний (ст.1148 ЦК Франції, ст.2–615 ЕТК США, пар.275 (2) Німецького цивільного уложення, ст. 222 ГК України) [189, с. 91–92; 273, с. 198]. При цьому необхідна наявність сукупності таких умов: подія робить виконання зобов'язання нездійсненним; ця нездійсненність не обумовлена діями самого боржника, а виникає поза волею контрагентів; сторони не могли заздалегідь передбачити даних обставин. Доводити наявність цих обставин повинна сторона, що посилається на них, і, навпаки, тягар доведення того, що невиконання договору стало результатом дій або упущень боржника, покладається на іншу сторону.

Поняття форс-мажорних обставин має різний зміст стосовно різних видів угод. До них можуть бути віднесені наступні надзвичайні ситуації екстремального характеру: природні, техногенні, економічні, соціально-політичні [19, с. 16–17]. Дана класифікація умовна: кризові явища часто проявляються комплексно й тісно взаємопов'язані. Так, сьогодні з урахуванням стану енергосистеми України надзвичайні ситуації, що загрожують її живучості, можуть носити одночасно технічний, економічний та соціально-політичний характер. З посиленням економічної та політичної стабільності значимість останніх буде знижуватися [194, с. 40–41].

Для електропостачання, крім природних катаклізмів, до форс-мажорних можуть бути віднесені дії державних структур щодо законодавчого обмеження чи ліцензуванню окремих видів діяльності.

У самому тексті договору сторони можуть прояснити, що відноситься до змісту форс-мажору, вказати окремі події (нестача сировини, невиконання зобов'язань субабонентом і т.п.), настання яких звільняє боржника від несення окремих комерційних ризиків. Однак відсутність достатніх коштів у боржника не може задовольняти вимогу щодо невідворотних подій, необхідних для наявності форс-мажору. Те ж слід сказати і про ситуації, коли зобов'язання може бути виконане тільки ціною власного фінансового краху, тобто банкрутства [275, с. 63].

Що ж стосується об'єктивного підвищення вартості виконання договору, то, як правило, це теж не звільняє сторони від зобов'язань по ньому, навіть якщо збільшення витрат було викликане подіями, які настали після вступу у договірні відносини. До форс-мажору також не належать і факти порушень, допущених субконтрагентами (якщо в договорі відсутнє спеціальне застереження про це). На наш погляд, це правило в електроенергетиці слід розглядати у тому сенсі, що сторона за договором відповідає перед своїм контрагентом за порушення, допущені субпостачальником або субабонентом, як гарант.

Викладене дає можливість зробити певні узагальнення досліджених питань укладання та виконання угод цього виду. Безумовно, ключовими у схемі доставки й розподілу електроенергії є відносини між оптовим продавцем енергії та її споживачем. Адже очевидно, що інші відносини з передачі електроенергії, обслуговування та експлуатації різного електроустаткування і т.п. можливі й доцільні лише при наявності дієвого механізму реалізації електроенергії її споживачеві. Відзначена особливість досліджуваних зв'язків зумовлена специфічними характеристиками самого предмета договірних відносин: електричну енергію не можна складувати й накопичувати іншими способами, а її придбання абонентами проявляється саме в споживанні енергії.

Структура договірних зв'язків при електропостачанні характеризується тим, що окремі зобов'язання можуть бути виконані лише за сприяння самого кредитора, інші ж зобов'язання виконуються боржником самостійно. Тобто в даному договорі наочно реалізується принцип співпраці сторін при виконанні зобов'язань: кредитор часто не пасивний, а повинен здійснити певні позитивні дії, щоб зобов'язання було виконано належним чином [152, с. 88–89].

Наочним прикладом може бути виконання договірної умови щодо якості наданої енергії: зниження якості енергії в мережі може відбуватися як з вини генеруючої, постачальної або передавальної організації, так і з вини самого споживача. Законодавчо має бути встановлений чіткий механізм визначення критеріїв впливу на якість продукції різних факторів і визначена відповідальність сторін. У російському законодавстві є вказівка на те, що порушення енергопостачальною організацією умови якості дає абоненту право відмовитися від оплати енергії низької якості. Але якщо він все ж використовував таку енергію, то енергопостачальна організація має право вимагати відшкодування вартості того, що абонент безпідставно зберіг внаслідок використання цієї енергії. Така конструкція відповідальності не враховує впливу всіх учасників енергозабезпечення на показники якості і, крім того, є досить громіздкою і неефективною. Як говорилося вище, неякісність енергії практично проявляється допомогою її впливу на предмети матеріального світу: електрообладнання, вироблювану продукцію. Таким чином, умова споживання енергії для виявлення її кондицій є необхідною. А оскільки енергія спожита, то майнові санкції до постачає суб'єкту постачання можуть виражатися у вигляді відшкодування збитків, завданих низькоякісною продукцією (при її наявності), а також у вигляді неустойки (штрафу), що відбиває ступінь ризику абонента. Тобто дані умови цілком можуть регулюватися традиційними інститутами цивільного права про відповідальність суб'єктів.

У третьому розділі досліджено позитивні та негативні особливості укладання та виконання договорів енергопостачання, через призму істотних умов договору та межі відповідальності сторін. Зокрема, аргументовано необхідність імплементації гарантійної системи забезпечення договірних зобов'язань при виконанні енергопостачальних договорів, з огляду на існуючі законодавчі ініціативи щодо функціонування енергетичного ринку України та можливості поступового переходу на укладення багатосторонніх енергопостачальних договорів (виробник-постачальник-абонент). У зв'язку з цим, за умови внесення змін до низки чинних законодавчих актів щодо встановлення ринкових відносин та панування повної конкуренції в енергетичній сфері, пропонується розробити цивільно-правові механізми гарантійного забезпечення енергопостачання.

Встановлено, що стримуючим фактором вдосконалення цивільно-правового законодавства є відсутність ефективного механізму стягнення боргів за спожиту електричну та теплову енергію. У зв'язку із цим пропонується впровадити механізми забезпечення виконання договірних зобов'язань в правовідносини з енергопостачання, так як у вітчизняному законодавстві ця проблема не врегульована та на практиці такі забезпечення не застосовується. Окрім того, необхідним є посилення відповідальності за порушення в сфері енергопостачання з метою подальшого розвитку енергетичного ринку.

Обґрунтовано висновок про те, що для обох сторін енергопостачального договору передбачено уніфіковані підстави майнової відповідальності за невиконання та/або неналежне виконання договірних зобов'язань, проте до сторони-абонента додатково можуть бути застосовані оперативно-господарські санкції, у якості засобів впливу, відповідно до договору. З огляду на це, такого роду правовідносини можуть регулюватися, крім ЦК України іншими нормативно-правовими актами, якими унормовано наявність та підстави застосування додаткової відповідальності сторін згідно умов енергопостачального договору.

Визначено істотні умови договору енергопостачання, окрім законодавчо передбачених предметом, ціною, строками постачання, які притримані тільки для договору даного виду. Це обумовлено особливостями природи енергії, тому без врегулювання питань по таким умовам неможливо укласти договір енергопостачання. Істотні умови договору енергопостачання мають бути закріплені на законодавчому рівні.

Доведено, що енергопостачальник зобов'язаний забезпечити безперервне постачання енергії всім споживачам, дотримуючись при цьому показників якості енергії, як електричної, так і теплової.

Пропонується доповнити Цивільний кодекс України та виділити в окремий тип договір енергопостачання – як договір з постачання електричної та теплової енергії, передбачивши особливості укладення та виконання такого договору.

ВИСНОВКИ

У дисертації комплексно досліджено проблемні питання цивільно-правового регулювання договорів енергопостачання, що дозволило встановити особливості такого регулювання, розробити теоретичні положення і практичні рекомендації щодо його удосконалення та зробити наступні висновки:

1. Чинне законодавство України, поділивши вітчизняний ринок енергетики на оптовий та роздрібний, не сприяє формуванню цивілізованої системи енергозабезпечення. Розвиток енергетичного ринку України при сучасній сегментації є далеким від стандартів Європейського Союзу та не містить ефективних юридичних механізмів його оптимізації, тому удосконалення цивільно-правового регулювання енергопостачання має на меті формулювання чітких цивільно-правових механізмів для реалізації змін в законодавстві, які б відповідали вимогам сучасної системи енергозабезпечення.

2. Необхідною вбачається імплементація гарантійної системи договірних зобов'язань при виконанні договорів енергопостачання з огляду на сучасні законодавчі ініціативи щодо функціонування енергетичного ринку України та створення умов для поступового переходу до практики укладання багатосторонніх договорів енергопостачання (виробник–постачальник–абонент), а також розробка цивільно-правових механізмів такого гарантійного забезпечення.

3. Стримувальним фактором вдосконалення цивільно-правового законодавства є відсутність ефективного механізму стягнення боргів за спожиту електричну та теплову енергію, що може бути усунено за допомогою впровадження механізмів забезпечення виконання договірних зобов'язань в правовідносини з енергопостачання, оскільки у вітчизняному законодавстві ця проблема не врегульована та на практиці заходи зазначеного забезпечення не застосовуються. Окрім цього, необхідним вбачається посилення відповідальності за порушення в сфері енергопостачання з метою подальшого розвитку енергетичного ринку.

4. Енергія за договором енергопостачання – це безтілесна річ з низкою притаманних їй особливостей, які відрізняють її від предметів матеріального світу, що є товарами з позицій цивільно-правової доктрини. Відповідно до такого підходу енергія є особливим предметом договору, який притаманний лише договорам енергопостачання, що дає можливість відмежовувати його від інших цивільно-правових договорів. З огляду на це енергію, для якої єдиний і безперервний технологічний процес обумовлений неможливістю накопичення (складування), запропоновано віднести до особливих речей. Наведена ознака є кваліфікуючою для договору енергопостачання, що дає можливість виділити його як окремий вид цивільно-правових договорів.

5. Корисні властивості енергії як специфічної безтілесної речі застосовуються лише під час її використання, при якому енергія перетворюється в процесі споживання та зникає. Підтвердженням фактичного використання енергії є зафіксовані приладами обліку показники. З огляду на такі специфічні властивості видами енергії за договором енергопостачання можна вважати суто електричну та теплову енергію, а також класифікувати договори енергопостачання, виходячи з предмета договору, на два основні види: договори постачання електричної енергії та договори постачання теплової енергії.

6. Основна характерна риса енергії за договором енергопостачання – це її можливість бути спожитою, не виступаючи при цьому об'єктом речових прав в цивільно-правовому розумінні.

7. Договір енергопостачання – це договір, що укладається між юридичною особою (енергопостачальною організацією) та певним суб'єктом, яким може виступати як юридична, так і фізична особа, згідно якого одна сторона – енергопостачальник зобов'язується надавати іншій стороні – абоненту (споживачу) специфічну безтілесну річ – енергію (електричну, а також теплову енергію, яка утворюється за допомогою таких енергоресурсів як пар, гаряча та підігріта вода), а абонент, в свою чергу, зобов'язується оплачувати прийняту виключно через приєднану мережу енергію, дотримуючись передбачених договором істотних умов.

8. Для обох сторін договору енергопостачання існують уніфіковані підстави майнової відповідальності за невиконання та/або неналежне виконання договірних зобов'язань, проте до сторони-абонента додатково можуть бути застосовані оперативно-господарські санкції у якості засобів впливу відповідно до умов договору. З огляду на це відповідні правовідносини можуть врегулюватись, крім Цивільного кодексу України, також положеннями інших нормативно-правових актів, якими унормовано підстави додаткової відповідальності сторін згідно з умовами договору енергопостачання.

9. Істотними умовами договору енергопостачання, окрім законодавчо передбачених предмета, ціни, строків постачання, є: кількість енергетичних та інших ресурсів, їх якість, режим використання, обов'язок забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного та іншого обладнання. Наведене обумовлено особливостями сутності енергії як предмету такого договору.

10. Запропоновано доповнити Цивільний кодекс України окремим параграфом під назвою «Договір енергопостачання», який має містити поняття договору енергопостачання та його видів (договір постачання електричної енергії та договір постачання теплової енергії), а також основні положення щодо особливостей укладення, виконання та припинення таких договорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. А. Сделки и договоры / В. А. Абрамов. – М. : Ось-89, 1997. – 96 с.
2. Аврух А. Я. Проблемы себестоимости электрической и тепловой энергии / А. Я. Аврух. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.-Л. : Энергия, 1966. – 456 с.
3. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву : в 2-х т. / М. М. Агарков. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – Т. I. – 490 с.
4. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву : в 2-х т. / М. М. Агарков. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – Т. II. – 452 с.
5. Агафонов С. Особливості тлумачення змісту правочину в українському законодавстві / С. Агафонов // Юридичний журнал. – 2005. – № 11 (41). – С. 95–98.
6. Аземша І. Б. Особливості формування інституту юридичної відповідальності в романо-германській правовій системі / І. Б. Аземша // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 41–44.
7. Аземша І. Б. Юридична відповідальність: сучасні погляди, дискусії та концепції / І. Б. Аземша // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 54–57.
8. Алексеев С.С. Теория права / С.С.Алексеев. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Издательство БЕК, 1995. – 317с.
9. Аляб'єва Н. В. Розмежування понять «результати робіт» і «послуги» як об'єктів цивільних прав [Електронний ресурс] / Н. В. Аляб'єва, Г. І. Сальнікова // Право та управління. – 2012. – № 1. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/prtup/2012_1/zmist.html.
10. Алямкін В. До парадигми інституту поставки у законодавстві України / В. Алямкін // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 65–68.

11. Алямкін В. Прояви парадигми позитивного регулювання договору поставки / В. Алямкін // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 3. – С. 122–123.
12. Амельчаков И. Ф. Соотношение правовых категорий «охрана», «обеспечение», «защита» / И. Ф. Амельчаков, С. А. Прудникова // Закон и право. – № 5. – 2001. – С. 16–18.
13. Андреева Л. Форма договора и последствия ее несоблюдения / Л. Андреева // Российская юстиция. – 1999. – № 2. – С. 15–17.
14. Андреева Л. Энергоснабжению – четкое правовое регулирование / Л. Андреева // Российская юстиция. – 2001. – № 8. – С. 37–38.
15. Анохин В. Договор мены: вопросы теории и практики рассмотрения споров / В. Анохин, Е. Незнамова // Хозяйство и право. – 2002. – № 11. – С. 115–125.
16. Анохин В. Договор поставки в рыночной экономике / В. Анохин // Хозяйство и право. – 1996. – № 9. – С. 113–120.
17. Анохин В. Каким быть договору поставки / В. Анохин // Хозяйство и право. – 1996. – № 10. – С. 130–156.
18. Анохин В. О соотношении договоров купли-продажи и поставки / В. Анохин // Хозяйство и право. – 1993. – № 1. – С. 96–101.
19. Антонюк О. Право на односторонню відмову від зобов'язання та односторонню зміну його умов / О. Антонюк // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 2. – С. 15–18.
20. Аполинская Н. В. Определение вещи как объекта гражданского права Российской Федерации / Н. В. Аполинская // Сибирский юридический вестник. – 2002. – № 1 (16). – С. 56–61.
21. Апопій І. Істотні умови договору контрактації у сфері підприємницької діяльності / І. Апопій // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 2. – С. 77–79.

22. Аракелян Э. Минимизация рисков при заключении и исполнении договора поставки / Э. Аракелян // Хозяйство и право. – 2010. – № 5. – С. 115–118.
23. Бабіч І. Проблема визначення поняття «предмет договору» у цивільному праві та цивільному законодавстві України / І. Бабіч // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 12. – С. 29–32.
24. Багач Е. Оцінка істотності (необхідності та достатності) деяких умов цивільно-правового договору / Е. Багач // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 1. – С. 26–28.
25. Барнева Т. А. Договор глазами арбитра / Т. А. Барнева // Предприниматель и право. – 2008. – № 11. – С. 7–8.
26. Башун А. В. Категорія альтернативних джерел енергії в міжнародному праві ХХІ століття / А. В. Башун // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 11. – С. 93–100.
27. Безклубий І. А. Чинність правочину / І. А. Безклубий // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 12 (74). – С. 27–33.
28. Безсмертна Н. Практичні аспекти нотаріального посвідчення правочинів / Н. Безсмертна // Право України. – 2006. – № 3. – С. 56–60.
29. Белов Г. А. Політологія / Г. А. Белов. – К. : Центр, 2002. – 518 с.
30. Беляев Л. С. Зарубежный опыт реформирования рынков электроэнергии / Л. С. Беляев, В. В. Худяков // Энергохозяйство за рубежом. – 2008. – № 4. – С. 40–48.
31. Бервено С. Цивільно-правова характеристика укладення договору / С. Бервено // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 4. – С. 10–13.
32. Беляневич О. А. Про деякі особливості відповідальності споживача в договірних відносинах енергопостачання / О. А. Беляневич // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 2. – С. 172–179.
33. Беседіна Т. Договір (контракт) поставки в зовнішньоекономічній діяльності: підстави відповідальності за невиконання чи неналежне виконання / Т. Беседіна // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 4. – С. 151–154.

34. Беседіна Т. Правове регулювання концептуальних положень поставки на території України в ХХ столітті / Т. Беседіна // Право України. – 2010. – № 3. – С. 211–217.
35. Блауберг И. В. Системный подход в современной науке / И. В. Блауберг, В. Н. Садовский, Э. Г. Юдин // Проблемы методологии системного исследования. – М. : Мысль, 1970. – С. 7–48.
36. Блинкова Е. В. Гражданско-правовое регулирование снабжения товарами через присоединенную сеть бытовых потребителей / Е. В. Блинкова, М. В. Повная // Гражданское право. – 2009. – № 2. – С. 31–33.
37. Блинкова Е. В. Договор электроснабжения и подобные ему договоры / Е. В. Блинкова // Энергетика и право. – М. : Юрист, 2008. – С. 451 – 457.
38. Блинкова Е. В. Развитие российского энергетического законодательства: основные исторические этапы /Е. В. Блинкова //История государства и права. – 2004. – № 6. – С. 32–34.
39. Блинкова Е. В. О предмете договора снабжения товарами через присоединенную сеть / Е. В. Блинкова // Гражданское право. – 2008. – № 2. – С. 29–33.
40. Блинкова Е. В. Меры защиты в обязательствах снабжения товарами через присоединенную сеть / Е. В. Блинкова, П. А. Копнов // Гражданское право. – 2008. – № 4. – С. 20–25.
41. Богданова Е. Защита прав и интересов сторон при исполнении альтернативных и факультативных обязательств / Е. Богданова // Хозяйство и право. – 2004. – № 6. – С. 56–61.
42. Богданова Е.Е. Особенности защиты прав и интересов сторон в договоре на энергоснабжение/ Е.Е.Богданова // Право и экономика. – 2003. – № 2. – С. 45–55.
43. Болокан І. В. Зобов'язально-правові засоби захисту прав сторін у договірних відносинах / І. В. Болокан // Вісник запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2010. – № 1. – С. 96–103.

44. Болсунова О. М. Сутнісні засади принципів юридичної відповідальності / О. М. Болсунова // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 48–52.

45. Бородовський С. Щодо укладення, зміни і розірвання договору в цивільному праві України / С. Бородовський // Право України. – 2004. – № 12. – С. 80–82.

46. Брагинский М. Непоименованные (безымянные) и смешанные договоры / М. Брагинский // Хозяйство и право. – 2007. – № 9. – С. 36–49.

47. Брагинский М. Подряд, выполнение научно-исследовательских, опытно-конструкторских и технологических работ, возмездное оказание услуг (главы 37, 38, 39) / М. Брагинский // Хозяйство и право. – 1996. – № 4. – С. 3–15.

48. Брагинский М. И. Хозяйственный договор: каким ему быть? / М. И. Брагинский. – М. : Экономика, 1990. – 175 с.

49. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Общие положения. – М. : Статут, 1997. – 681 с.

50. Бровченко І. Деякі проблемні питання виконання зобов'язання третіми особами за цивільним законодавством України / І. Бровченко // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 3 (50). – С. 125–132.

51. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. Постанови Пленуму Верховного Суду України. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – № 11. – С. 67–71.

52. Вавженчук С. Я. Деякі аспекти правового регулювання та визначення форми договору / С. Я. Вавженчук // Адвокат. – 2009. – № 9 (108). – С. 12–14.

53. Вавженчук С. Я. Деякі аспекти юридичної природи договорів із взаємопогодженими умовами та договорів приєднання / С. Я. Вавженчук // Адвокат. – 2009. – № 12 (111). – С. 2–26.

54. Вавженчук С. Я. До питання договірної відповідальності за договорами на постачання електроенергії / С. Я. Вавженчук // Юридичний вісник. – 2009. – № 1 (10). – С. 51–58.

55. Вавженчук С. Я. Деякі теоретико-практичні питання класифікації цивільно-правових договорів / С. Я. Вавженчук // Адвокат. – 2009. – № 10 (109). – С. 12–15.
56. Вавженчук С. Я. Логічні межі понять сторін предмета договору як елементів договору купівлі-продажу / С. Я. Вавженчук // Адвокат. – 2010. – № 3 (114). – С. 31–34.
57. Василенко К. Обов'язки підрядника за договором побутового підряду / К. Василенко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 6. – С. 40–44.
58. Васильев Г. С. Различие договоров подряда и купли-продажи: обсуждаем проблему / Г. С. Васильев, А. О. Рыбалов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2005. – № 1. – С. 53–81.
59. Вахнин И. Виды условий договора с учетом нормативно-правового регулирования / И. Вахнин // Хозяйство и право. – 1998. – № 10. – С. 104–108.
60. Вахнин И. Выбор формы расчетов в условиях договора поставки / И. Вахнин // Хозяйство и право. – 1995. – № 8. – С. 121–135.
61. Вахнин И. Об основаниях формирования условий договора в предпринимательской деятельности / И. Вахнин // Хозяйство и право. – 1999. – № 3. – С. 39–46.
62. Вахнин И. Формирование условий и заключение договора поставки продукции / И. Вахнин // Хозяйство и право. – 1996. – № 9. – С. 178–188.
63. Вахнин И. Формирование условий и заключение договора поставки продукции / И. Вахнин // Хозяйство и право. – 1997. – № 1. – С. 165–170.
64. Венгеров А. Б. Закон и законность в хозяйственной деятельности / А. Б. Венгеров, А. В. Мицкевич. – М. : Юридическая литература, 1973. – 61 с.
65. Веніамінова А. Купівля-продаж чи поставка? Аналіз умов договору / А. Веніамінова // Юридичний журнал. – 2003. – № 2 (8). – С. 50–56.
66. Витрянский В. Новые типы гражданско-правовых договоров / В. Витрянский // Закон. – 1995. – № 6. – С. 91–94.

67. Витрянский В. Общие положения о договоре / В. Витрянский // Хозяйство и право. – 1995. – № 12. – С. 3–25.
68. Витрянский В. Понятие и стороны обязательства. Исполнение обязательств / В. Витрянский // Хозяйство и право. – 1995. – № 8. – С. 3–20.
69. Витрянский В. Специальные договорные конструкции в условиях реформирования гражданского законодательства / В. Витрянский // Хозяйство и право. – 2011. – № 10. – С. 3–17.
70. Власова А. В. Правовая природа принятия исполнения по обязательству / А. В. Власова // Государство и право. – 1995. – № 5. – С. 56–61.
71. Воронин В. К вопросу о договорах поставки для удовлетворения нужд территориальных громад / В. Воронин // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 9. – С. 12–14.
72. Гаврилов Э. Деление гражданских договоров на консенсуальные и реальные / Э. Гаврилов // Хозяйство и право. – 2009. – № 7. – С. 34–40.
73. Газове та електричне освітлення старого Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kyiv.osp-ua.info/index_old.php?newsid=14337.
74. Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Т. 1. Часть общая / Ю. С. Гамбаров. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича. – 1911. – XII. – 780 с.
75. Герасимчук О. Система цивільно-правових договорів: стан і перспективи розвитку / О. Герасимчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 2. – С. 67–72.
76. Горбулін В. П. Енергетична безпека України: розірвати замкнене коло / В. П. Горбулін, О. П. Кошарна // Національна безпека: український вимір. – 2009. – № 3 (22). – С. 18–25.
77. Григорьев Л. М. Мировой экономический рост и спрос на энергию: новая модель / Л. М. Григорьев, М. Р. Салихов // Экономическое обозрение. – 2007. – № 7. – С. 3–18.
78. Грищенко І. Формування конкурентного середовища на ринку послуг України / І. Грищенко // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 5. – С. 163–166.

79. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

80. Гудзь О. Еволюція форм правочинів: від усної – до «електронної» / О. Гудзь // Юридичний журнал – 2006. – № 1 (43). – С. 32–38.

81. Гуйван П. Особенности сделок электроснабжения и их место в системе договоров / П. Гуйван // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 2. – С. 13–16.

82. Гуйван П. Стандартный договор и его место в регулировании договорных отношений / П. Гуйван // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 9. – С. 10–13.

83. Гусак М. Нікчемні та оспорювані правочини: регулювання за Цивільним кодексом УРСР / М. Гусак, В. Данішевська, Ю. Попов // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 3. – С. 80–84.

84. Давидова Н. О. «Регулювання», «охорона», «захист»: співвідношення понять на прикладі особистих немайнових відносин / Н. О. Давидова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 6 (68). – С. 29–35.

85. Двуреченська О. С. Роль України у диверсифікації постачання енергоресурсів до Європи / О. С. Двуреченська // Грані : наук.-теорет. і гром.-політ. альманах. – 2012. – № 3 (83). – С. 97–99.

86. Джумальдієва Г. Д. Щодо відповідальності за порушення договірних режимів енергоспоживання / Г. Д. Джумальдієва // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 1 (9). – С. 212–222.

87. Джумагельдієва Г. К вопросу о правовой природе цены как существенного условия договора / Г. Джумагельдієва // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 3. – С. 58–61.

88. Дзьоба О. Г. Система цілей та пріоритетів у сфері державного управління газозабезпеченням України / О. Г. Дзьоба // Інноваційна економіка. – 2012. – № 1. – С. 43–49.

89. Дозорець О. Договір перевезення вантажу різними видами транспорту: правова характеристика / О. Дозорець // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 7. – С. 21–23.

90. Егiazаров В. А. Договор энергоснабжения / В. А. Егiazаров, Н. А. Игнатюк, М. И. Полупаов // Право и экономика. – 2001. – № 7. – С. 10–25.

91. Екимова Н. А. Тарифы на подключения и плата за технологическое присоединение к электрическим сетям – разграничение понятий / Н. А. Екимова // Российская юстиция. – 2008. – № 10. – С. 23–25.

92. Елисеев В. О конкурирующих договорах / В. Елисеев // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8. – С. 9–11.

93. Енергетична стратегія України на період до 2030 року, схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.03.2006 р. № 145-р // Офіційний вісник України. – 2006. – № 18. – Ст. 761.

94. Євдокимов Д. Свобода договору та її обмеження в цивільному праві України / Д. Євдокимов // Юридичний журнал. – 2008. – № 5 (71). – С. 52–55.

95. Євстігнєєв А. Істотні умови договору за цивільним та господарським кодексами: порівняльний аспект / А. Євстігнєєв // Юридичний журнал. – 2006. – № 1 (43). – С. 22 – 23.

96. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

97. Ємельянчик С. Послуга в цивільному праві / С. Ємельянчик // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 3. – С. 105–108.

98. Єсіпов І. Договір як юридичний факт / І. Єсіпов // Юридичний журнал. – 2005. – № 2 (32). – С. 99–103.

99. Жанэ А. Д. Субъектный состав договора энергоснабжения / А. Д. Жанэ // Эж-Юрист. – 2003. – № 2. – С. 56–64.

100. Завальна Ж. Свобода договору: окремі теоретичні аспекти / Ж. Завальна // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 12. – С. 144–147.

101. Завидов Б. Общие положения о подряде / Б. Завидов // Российская юстиция. – 1997. – № 1. – С. 21–23.
102. Запруднов А. А. Договор оказания услуг по передаче электрической энергии в российском гражданском праве: понятие и правовая природа / А. А. Запруднов // Гражданское право. – 2009. – № 1. – С. 37–40.
103. Захаров Ю. Правовое регулирование оптового рынка электрической энергии (мощности) переходного периода / Ю. Захаров // Хозяйство и право. – 2004. – № 2. – С. 104–115.
104. Захаров Ю. Правовые проблемы энергоснабжения субабонентов / Ю. Захаров // Хозяйство и право. – 2007. – № 2. – С. 61–73.
105. Зверева Е. В. О правовых средствах обеспечения качества товаров, работ, услуг в сфере хозяйствования / Е. В. Зверева // Экономика и право. – 2004. – № 1. – С. 28–31.
106. Идрышева С. К. Правовые проблемы договора энергоснабжения / С. К. Идрышева // Юридическая газета. – 2010. – С. 18–21.
107. Иоффе О. С. Избранные труды : в 4-х т. / О. С. Иоффе. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – Т. III : Обязательственное право. – 350 с.
108. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юридическая литература, 1975. – 880 с.
109. Иоффе О. С. Развитие цивилистической мысли в СССР / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1975. – Ч. 2. – 173 с.
110. Иоффе О. С. Советское гражданское право. Курс лекций / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. – 476 с.
111. Какабадзе Т. Договор поставки: односторонний отказ от исполнения / Т. Какабадзе // Хозяйство и право. – 2012. – № 1. – С. 105–110.
112. Калмыков Ю. Х. Правовое регулирование хозяйственных отношений. Вопросы гражданского законодательства / Ю. Х. Калмыков. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1982. – 204 с.

113. Карповская П. В. Правовое регулирование договора оказания услуг по передаче тепловой энергии / П. В. Карповская // Гражданское право. – 2006. – № 2. – С. 6–9.
114. Ким Е. В. Услуга как объект обязательства / Е. В. Ким // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2005. – № 3. – С. 38–45.
115. Кишко О. Б. Щодо визначення поняття «поновлювальні джерела енергії» в природноресурсовому законодавстві України / О. Б. Кишко // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – 2007. – Вип. 38. – С. 542–545.
116. Князев Д. К вопросу о соотношении договора купли-продажи и поставки / Д. Князев // Хозяйство и право. – 1998. – № 1. – С. 104–106.
117. Кожухова А. А. К вопросу о становлении энергетического права как комплексной отрасли / А. А. Кожухова // Митна справа. – 2009. – № 4 (64). – С. 86–92.
118. Козлов В. А. Электроснабжение городов / В. А. Козлов. – Л.: Энергоатомиздат, 1988. – 264с.
119. Колосов Р. Послуга як економічна та правова категорія / Р. Колосов // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 7. – С. 67–70.
120. Константинов А. Правовое обеспечение энергосбережения и охрана окружающей среды / А. Константинов // Хозяйство и право. – 2007. – № 3. – С. 140–144.
121. Константинов А. Этапы развития Федерального законодательства США об энергосбережении / А. Константинов // Хозяйство и право. – 2008. – № 7. – С. 128–131.
122. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (з наступними змінами).
123. Корнеев С. М. Юридическая природа договора энергоснабжения / С. М. Корнеев // Закон. – 1995. – № 7. – С. 99–103.
124. Корнеев С. М. Договор о снабжении электроэнергией между социалистическими организациями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Сергей Михайлович Корнеев ; Гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 1953. – 15 с.

125. Корнеев С. М. Договор о снабжении электроэнергией между социалистическими организациями / С. М. Корнеев. – М. : Госюриздат, 1956. – 69 с.

126. Корнеев С. М. Об ответственности энергоснабжающих организаций по договору о снабжении электроэнергией перед потребителями – социалистическими организациями / С. М. Корнеев // Советское государство и право. – 1954. – № 6. – С. 54–59.

127. Костенко Л. Одностороння відмова від зобов'язань за договором / Л. Костенко // Юридичний журнал. – 2006. – № 5 (47). – С. 108–110.

128. Костенко Л. Укладення господарського договору / Л. Костенко // Юридичний журнал. – 2006. – № 10 (52). – С. 98–100.

129. Кравець О. М. До питання про поняття «розірвання цивільно-правового договору» [Електронний ресурс] / О. М. Кравець // Право і безпека. – 2010. – № 2. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_2/PB.../PB-2_47.pdf.

130. Красько И. Смешанный договор. Условия действительности и недействительности / И. Красько // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 5. – С. 30–32.

131. Криворучко В. О. Договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, як товару з особливими властивостями / В. О. Криворучко // Тенденції та пріоритети реформування законодавства України : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 30 червня 2012 р.). – Запоріжжя, 2012. – С. 39–40.

132. Криворучко В. О. Застосування правил енергопостачання до окремого виду договорів купівлі-продажу / В. О. Криворучко // Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 7-8 березня 2014 р.). – Дніпропетровськ, 2014. – С. 30–32.

133. Криворучко В. О. Зміст договору енергопостачання / В. О. Криворучко // Верховенство право, законність та права людини : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28–29 червня 2012 р.). – Київ, 2012. – С. 43–44.

134. Криворучко В. О. Зміст договору енергопостачання та порядок його укладення / В. О. Криворучко // Сучасний стан та перспективи подальшого розвитку правової системи України : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14–15 вересня 2012 р.). – Харків, 2012. – С. 60–61.

135. Криворучко В. О. Істотні умови договору енергопостачання / В. О. Криворучко // «Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov» : Medzinárodnej vedeckej konferencie (Bratislava, 27–28 novembra 2015). – Bratislava, Slovenská republika, 2015. – S. 211–214.

136. Криворучко В. О. Особливості договорів енергопостачання та їх місце в системі договорів / В. О. Криворучко // Jurnalul Juridic National: teorie si practica. – 2015. – № 2 (12). – С. 75–78.

137. Криворучко В. О. Особливості відповідальності за договором енергопостачання / В. О. Криворучко // Право і суспільство. – 2015. – № 6. – С. 80–84.

138. Криворучко В. О. Особливості відповідальності при енергопостачанні / В. О. Криворучко // Право, суспільство і держава: форми взаємодії : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 березня 2014 р.). – Київ, 2014. – С. 45–46.

139. Криворучко В. О. Особливості договору постачання енергетичними ресурсами / В. О. Криворучко // Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 7–8 березня 2014 р.). – Донецьк, 2014. – С. 21–24.

140. Криворучко В. О. Правова природа договорів енергопостачання / В. О. Криворучко // Підприємництво господарство і право. – 2015. – № 5. – С. 12–15.

141. Криворучко В. О. Правові проблеми забезпечення виконання договорів енергопостачання / В. О. Криворучко // Юридичний вісник. – 2015. – № 1 – С. 106–109.

142. Криворучко В. О. Проблеми відповідальності за договором енергопостачання / В. О. Криворучко // Право і держава сучасної України: проблеми розвитку та взаємодії : матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8–9 листопада 2013 р.). – Київ, 2013. – С. 63–65.

143. Криворучко В. О. Поняття й елементи договору енергопостачання для побутового споживача / В. О. Криворучко // Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 28–29 березня 2014 р.). – Запоріжжя, 2014. – С. 38–40.

144. Криворучко В. О. Специфика договоров электроснабжения / В. О. Криворучко // Право, суспільство та держава: форми взаємодії : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 березня, 2012 р.). – Київ, 2012. – Т. 1. – С. 79–80.

145. Криворучко В. О. Теоретико-правове розуміння договорів енергопостачання / В. О. Криворучко // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Сімферополь, 8–9 листопада 2013 р.). – Сімферополь, 2013. – С. 36–38.

146. Криворучко В. О. Укладання, зміна і розірвання договору енергопостачання / В. О. Криворучко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 18. – С. 44–47.

147. Криворучко В. О. Характерні ознаки та особливості типологізації договорів з енергопостачання / В. О. Криворучко // Visegrad journal on human rights. – 2016. – № 1. – С. 115–120.

148. Криворучко В. О. Цивільно-правова характеристика договору енергопостачання / В. О. Криворучко // Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 11–12 квітня 2014 р.). – Херсон, 2014. – С. 74–79.

149. Крыжна В. Договор по ГКУ и хозяйственный договор по ХКУ / В. Крыжна // Бухгалтерія. – 2005. – № 3–4 (626 – 627). – С. 66–71.

150. Кузнецова О. Договор и темпоральные нормы гражданского права / О. Кузнецова // Хозяйство и право. – 2006. – № 12. – С. 36–44.

151. Куликова Л.А. Договор энергоснабжения / Л. А. Куликова // Юридический мир. 1997. - № 8. - С. 44-52. - № 9. - С. 49-58

152. Куликова Л. А. О договоре энергоснабжения / Л. А. Куликова // Хозяйство и право. – 1996. – № 6. – С. 79–90.
153. Курченко С. В. Деякі особливості договору постачання природним газом через приєднану мережу: цивільно-правовий аспект / С. В. Курченко // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 204–208.
154. Лапач Л. В. О нормативной модели понятия имущества в российском гражданском праве / Л. В. Лапач // Закон. – 2008. – № 2. – С. 109–118.
155. Лехкар О. Правова природа договору приєднання / О. Лехкар // Право України. – 2007. – № 8. – С. 43–46.
156. Лисенко В. В. Поняття та особливості договору міні (бартеру) за чинним законодавством України / В. В. Лисенко // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – 2006. – Вип. 31. – С. 307–314.
157. Ломидзе О. Распоряжение вещами: потенциал правового регулирования и приемы его реализации / О. Ломидзе, Э. Ломидзе // Хозяйство и право. – 2004. – № 4. – С. 45–51.
158. Ломидзе О. Распределение неблагоприятных последствий случая между сторонами договорного обязательства: анализ законодательных решений / О. Ломидзе, Э. Ломидзе // Хозяйство и право. – 2003. – № 8. – С. 42–53.
159. Лукова Н. Г. До питання про свободу договору / Н. Г. Лукова // Вісник Донецького національного університету. Серія В : Економіка і право. – 2007. – Вип. 1. – С. 542–547.
160. Луць В. В. Особливості розвитку договірної права в сучасних умовах / В. В. Луць // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – Вип. 6. – С. 145–147.
161. Луць В. В. Тенденції розвитку договірної права в сучасних умовах / В. В. Луць // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29-30 квітня 2004 р.). – Харків, 2004. – С. 32–39.

162. Майданик Р. А. Сервісний контракт з ризиком (цивільно-правова характеристика) / Р. А. Майданик, І. В. Волосенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 3. – С. 42–55.

163. Матвеев И. Юридическое значение формы сделки и ответственность за ее нарушение / И. Матвеев // Хозяйство и право. – 2001. – № 12. – С. 90–97.

164. Матиящук С. В. Договор снабжения бытового потребителя тепловой энергией / С. В. Матиящук // Законность. – 2008. – № 10. – С. 43–46.

165. Матиящук С. В. Договорные формы отношений по снабжению потребителей тепловой и электрической энергией: вопросы теории и практики / С. В. Матиящук // Российская юстиция. – 2012. – № 2. – С. 47–51.

166. Матиящук С. В. Тепловая энергия как особый объект гражданских прав / С. В. Матиящук // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2007. – № 5. – С. 58–63.

167. Мацегорін О. І. Поняття та зміст захисту цивільних прав / О. І. Мацегорін // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 143–147.

168. Мечетин Д. В. Слабая сторона в договоре присоединения / Д. В. Мечетин // Гражданское право. – 2010. – № 2. – С. 39–40.

169. Михайлов А. Услуги как форма бизнеса (маркетинг услуг) / А. Михайлов // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – № 1. – С. 51–53.

170. Михайлов С. Ценовой «тянитолкай» оптового рынка электроэнергии и пути его устранения / С. Михайлов // Хозяйство и право. – 2006. – № 2. – С. 56–66.

171. Мігашук Ю. Право на захист як елемент охоронного правовідношення / Ю. Мігашук // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2010. – Вип. 50. – С. 180–186.

172. Мілаш В. Істотні умови договору і диспозитивність їх правового регулювання / В. Мілаш // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 7. – С. 36–39.

173. Мірзоян А. А. Поняття зобов'язання з надання послуг / А. А. Мірзоян // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – 2006. – Вип. 32. – С. 284–288.
174. Мірзоян А. А. Розвиток інституту послуг / А. А. Мірзоян // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – 2006. – Вип. 31. – С. 242–248.
175. Мірзоян А. А. Сутність послуги як об'єкта цивільних прав / А. А. Мірзоян // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – 2006. – Вип. 33. – С. 665–670.
176. Мосейчук Р. Особливості відшкодування збитків при порушенні умов договору постачання / Р. Мосейчук // Право України. – 2005. – № 5. – С. 52–56.
177. Навроцький В.О. Чи можна вкрати електроенергію / В.О.Навроцький // Предпринимательство, хазяйство и право. – 2000. - №8. – С. 45–47.
178. Накоренок В. П. Зміна, розірвання та припинення договору постачання енергетичними ресурсами через приєднану мережу в Україні / В. П. Накоренок // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 165. – Ч. 2. Серія «Право». – С. 69–76.
179. Накоренок В. П. Сучасні проблеми цивільно-правового регулювання постачання енергетичними ресурсами через приєднану мережу в Україні / В. П. Накоренок // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 165. – Ч. 1. Серія «Право». – С. 45–52.
180. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / [Кузнєцова Н. С., Дзера О. В., Коссак В. М. та ін.] : за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – [4-те вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – Т. I. – 808 с.
181. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / [Кузнєцова Н. С., Кот О. О., Боднар Т. В. та ін.] : за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – [4-те вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – Т. II. – 1056 с.

182. Наумова Л. Договор поставки: наиболее типичные ошибки / Л. Наумова // Хозяйство и право. – 1999. – № 2. – С. 100–109.

183. Немченко С. С. Договір постачання електричної енергії через приєднану мережу за цивільним законодавством України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Сергій Сергійович Немченко ; Наук-досл. ін-т прив. права і під-ва, НАПрН України. – К., 2010. – 21 с.

184. Немченко С. С. Договір постачання електричної енергії через приєднану мережу: правова природа та місце в системі зобов'язань з енергопостачання / С. С. Немченко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 9. – С. 108–111.

185. Новиков С. Соотношение понятий «коммунальные услуги» и «коммунальные ресурсы» / С. Новиков // Хозяйство и право. – 2008. – № 2. – С. 102–105.

186. Новиков С. Электроснабжение малых предприятий: некоторые аспекты бухгалтерского учета и налогообложения / С. Новиков // Хозяйство и право. – 2010. – № 11. – С. 93–97.

187. Оболонкова Е. Односторонний отказ от исполнения обязательства: вопросы классификации / Е. Оболонкова // Хозяйство и право. – 2010. – № 2. – С. 16–22.

188. Ображиев К. В. Системный подход в юриспруденции: теоретико-методологические основы / К. В. Ображиев // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. – 2012. – Вып. № 1. – Т. 2. – С. 89–96.

189. Озернюк Г. В. Система цивільно-правових договорів за законодавством України і зарубіжних країн / Г. В. Озернюк // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2010. – № 1. – С. 91–95.

190. Олюха В. Суб'єкти публічного договору / В. Олюха // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 8. – С. 88–90.

191. Отнюкова Г. Исполнения обязательств / Г. Отнюкова // Российская юстиция. – 1996. – № 3. – С. 16–19.
192. Павлов П. Ограничения прав на природные ресурсы / П. Павлов // Российская юстиция. – 1999. – № 8. – С. 21–22.
193. Панова Л. Мета як критерій для розмежування договорів поставки і підряду / Л. Панова // Право України. – 2004. – № 8. – С. 57–59.
194. Перфілова О. Є. Проблеми диверсифікації видів і ринків енергоносіїв в контексті забезпечення енергетичної безпеки України / О. Є. Перфілова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 2 (104). – С. 40–47.
195. Петрова С. Актуальні питання у сфері користування електричною енергією населенням / С. Петрова // Юридичний журнал. – 2008. – № 7 – 8 (74). – С. 153–156.
196. Петрова С. М. Особливості укладення договорів у сфері житлово-комунальних послуг / С. М. Петрова // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 2. – С. 131–133.
197. Печений О. Стаття 6 Цивільного кодексу України: спроба доктринального тлумачення / О. Печений // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2 (53). – С. 120–135.
198. Підвисоцький В. І. Майнові наслідки недійсності правочинів / В. І. Підвисоцький // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 12. – С. 146–151.
199. Підвисоцький В. І. Правова природа та поняття недійсного правочину / В. І. Підвисоцький // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 2. – С. 76–80.
200. Підлубна Т. М. Відшкодування збитків: теоретичні проблеми розуміння у сфері захисту прав та інтересів / Т. М. Підлубна // Держава і право: зб. наук. пр. юрид. і політ. науки. – 2010. – Вип. 48. – С. 351–357.
201. Повная М. В. Правовой статус бытового потребителя в обязательствах снабжения товарами через присоединенную сеть / М. В. Повная // Гражданское право. – 2009. – № 4. – С. 40–42.

202. Погребняк О. О. Особливості та проблеми цінової політики природних монополій у газовій сфері України / О. О. Погребняк, С. А. Дудін // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2009. – Вип. 4 (48). – Секція «Економіка». – Ч. 1. – С. 297–305.

203. Подоляк С. А. Порівняльний аналіз господарського та цивільно-правового договору та проблеми їх юридичних конструкцій / С. А. Подоляк // Держава і право : зб. наук. пр. юрид. і політ. науки. – 2008. – Вип. 42. – С. 495–499.

204. Полдников Д. Ю. Понятие гражданско-правового договора (современная доктрина и ее исторические истоки) / Д. Ю. Полдников // Вестник Московского университета. Серия право. – 2006. – № 4. – С. 73–86.

205. Попов Ю. Свобода договору щодо визначення наслідків неправомірної поведінки / Ю. Попов // Право України. – 2008. – № 1. – С. 133–136.

206. Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности / И. В. Прангишвили. – М. : Синтег, 2000. – 528 с.

207. Прилуцький Р. Поняття джерел цивільного права України: потрібні нові підходи / Р. Прилуцький // Право України. – 2008. – № 12. – С. 66–71.

208. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань за договором поставки : Роз'яснення президії ВГСУ від 30.03.2005 р. № 02-5/218 // Збірник офіційних документів Вищого адміністративного суду України. – К. : Козаки, 2007. – С. 124–129.

209. Про деякі питання практики застосування окремих норм чинного законодавства при вирішенні спорів : Інформаційний лист ВГСУ від 07.03.06 р. № 01-8/106 // Збірник офіційних документів Вищого адміністративного суду України. – К. : Козаки, 2007. – С. 292–298.

210. Немченко С. Джерела цивільно-правового регулювання зобов'язань із договору постачання електричної енергії через приєднану мережу / С. Немченко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 1. – С. 122–125.

211. Про електроенергетику [Електронний ресурс]: Закон України від 16 жовтня 1997 року № 575/97-ВР. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>

212. Про енергозбереження : Закон України від 1 липня 1996 року № 74/94 – ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 30. – Ст. 283 (зі змін).

213. Про затвердження Правил надання населенню послуг з газопостачання : постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 1999 року № 2246 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2004 року № 476) // Офіційний вісник України. – 1999. – № 50. – Ст. 55.

214. Про затвердження Правил користування електричною енергією для населення [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 1999 р. № 1357 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2012 року № 1408) – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1357-99-%D0%BF>

215. Про затвердження Правил користування електричною енергією [Електронний ресурс]: постанова НКРЕ від 31.07.1996 р. № 28 (у редакції постанови НКРЕ від 04.02.2010 р. № 105). – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0417-96>.

216. Про затвердження Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення та типового договору про надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2005 р. № 630 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2011 року № 1135). – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/630-2005-%D0%BF>

217. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64. (зі змін).

218 Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII // Голос України. – 1991. (зі змінами).

219. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р. № 1775 – III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299 (зі змінами).

220. Про нафту і газ: Закон України від 12 липня 2012 року № 2665-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 50. – Ст. 262 (зі змінами).

221. Про практику застосування господарськими судами законодавства про постачання електричної енергії (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України) [Електронний ресурс]: оглядовий лист Вищого господарського суду України від 30 грудня 2011 року № 01-06/1872. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1872600-11>.

222. Про природні монополії: Закон України від 20 квітня 2000 року № 1682 – III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 238 (зі змінами).

223. Про теплопостачання: Закон України від 20 квітня 2000 року № 1682 – III // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 28. – Ст. 373 (зі змінами).

224. Про трубопровідний транспорт: Закон України від 2 червня 2005 року № 2633-IV // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 29. – Ст. 139 (зі змінами).

225. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14 вересня 1999 року № 1039 – XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44. – Ст. 391 (зі змінами).

226. Процьків Н. М. Правове регулювання розірвання цивільно-правових договорів за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Процьків Наталія Миколаївна. – К., 2003. – 18 с.

227. Пугинский Б. И. Правовая экономика: проблемы становления / Б. И. Пугинский, Д. Н. Сафиуллин. – М. : Юридическая литература, 1991. – 238 с.

228. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 9-е, зі змінами. – Львів : Край, 2007. – 192 с.
229. Рецлов С. Проблемы квалификации договора об осуществлении технологического присоединения к электрическим сетям / С. Рецлов // Хозяйство и право. – 2009. – № 2. – С. 102–105.
230. Саватье Р. Теория обязательств / Р. Саватье. – М. : Прогресс, 1972. – 440 с.
231. Савельев Н. Юридическая природа договора о пользовании электроэнергией / Н. Савельев // Рабочий суд. – 1928. – № 1. – С. 51.
232. Садовский В. Н. Основания общей теории систем / В. Н. Садовский. – М. : «Наука», 1974. – 280 с.
233. Самборський В. О. Енергоефективність та особливості ринку енергоресурсів в економіці України / В. О. Самборський // Вісник національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» : зб. наук. пр. Серія «Технічний прогрес та ефективність виробництва». – 2012. – № 25. – С. 41–47.
234. Свирков С. А. Договорные обязательства в электроэнергетике / С. А. Свирков. – М. : Статут, 2006. – 253 с.
235. Сейнароев Б. М. Договор энергоснабжения / Б. М. Сейнароев // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. – 2000. – № 6. – С. 122.
236. Сейнароев Б. Н. План и договор: материальное стимулирование / Б. Н. Сейнароев. – М. : Юридическая литература, 1989. – 189 с.
237. Сейнароев Б. Н. Правовые вопросы договора на снабжение электроэнергией предприятий и организаций / Б. Н. Сейнароев. – Алма-Ата, 1975. – 80 с.
238. Семенов М. И. Действительность сделок (актуальные вопросы теории и практики) / М. И. Семенов // Юрист. – 2001. – № 4. – С. 16–20.

239. Сергеев Р. Прогалини щодо питання стягнення збитків із споживачів електроенергії / Р. Сергеев // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8. – С. 37–39.

240. Сергеев Р. Спірні питання про «три відсотки річних» та пеню в електроенергетиці / Р. Сергеев // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 7. – С. 29–32.

241. Сергієнко В. В. Правове регулювання відносин оплати за теплову енергію [Електронний ресурс] / В. В. Сергієнко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – Вип. 4. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2011_55/55/47.pdf.

242. Сібільов М. Ознаки та поняття договору в сфері приватного права / М. Сібільов // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 4 (31). – С. 87–93.

243. Слюсаревский Н. Характеристика договора доверительного управления имуществом / Н. Слюсаревский // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 11. – С. 18 – 21.

244. Слюсаренко Ю. А. Правовий статус юридичних осіб нафтогазового комплексу України (цивільно-правові аспекти) : автореф. дис. канд. юрид. наук / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка/ Ю.А. Слюсаренко. – К., 2008. – 19 с.

245. Соколовська О. Зміст та особливості поняття житлово-комунального господарства / О. Соколовська // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 12. – С. 20–23.

246. Соломаха Д. Відсутність істотних умов договору ще не привід для визнання його недійсним / Д. Соломаха // Юридичний радник. – 2008. – № 4 (24). – С. 63–67.

247. Спасибо-Фатеева И. Гражданский кодекс – ответы на вопросы читателей / И. Спасибо-Фатеева // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2004. – № 2 (14). – С. 54–61.

248. Спасибо-Фатєєва І. Деякі аспекти поняття договорів: предмет, порядок укладення, момент виникнення права власності / І. Спасибо-Фатєєва // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2008. – № 1 (37). – С. 82–89.

249. Спасибо-Фатєєва І. Спірні питання недійсності правочинів та її наслідки / І. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 3 (50). – С. 95–106.

250. Степанов Д. Услуги как объект гражданских прав / Д. Степанов // Российская юстиция. – 2000. – № 2. – С. 16–18.

251. Стрижко Л. Правила ІНКОТЕРМС: особливості застосування у внутрішніх договорах поставки / Л. Стрижко // Юридичний журнал. – 2004. – № 1 (19). – С. 68–70.

252. Стусяк В. І. Право на недоторканість житла та право на доступ до житла юридичних осіб, які надають житлово-комунальні послуги / В. І. Стусяк // Держава і право : зб. наук. пр. юрид. і політ. науки. – 2006. – Вип. 33. – С. 359–365.

253. Сурженко О. Права та обов'язки сторін у договорі: загальне й особисте / О. Сурженко // Юридичний радник. – 2007. – № 6 (20). – С. 34–37.

254. Тельгарин Р. О свободе заключения договора присоединения / Р. Тельгарин // Российская юстиция. – 1997. – № 1. – С. 12–14.

255. Теньков С. Визначення істотних умов договору у судовій практиці: нові підходи / С. Теньков // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 4. – С. 150–154.

256. Топоркова М. М. Відповідальність сторін за договором постачання теплової енергії [Електронний ресурс] / М. М. Топоркова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – Вип. 1. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2011_52/52/41.pdf.

257. Топоркова М. М. Проблематика регулювання стосунків між постачальником теплової енергії й споживачем за договором постачання побутового споживача тепловою енергією [Електронний ресурс] / М. М. Топоркова // Науковий вісник Ужгородського національного університету.

Сер.: Право. – 2014. – Вип. 26. – С. 82–86. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvuzhpr_2014_26_21.pdf

258. Топоркова М. М. Становлення та розвиток законодавства щодо постачання теплової енергії споживачу [Електронний ресурс] / М. М. Топоркова // Право і суспільство. – 2014. – № 6.1 (2). – С. 66–71. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pis_2014_6.1\(2\)_15.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pis_2014_6.1(2)_15.pdf).

259. Топоркова М. М. Теплова енергія як об'єкт цивільних прав [Електронний ресурс] / М. М. Топоркова // Право і безпека. – 2010. – № 5. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_5/index.htm.

260. Топоркова М. М. Типовий договір і договір приєднання як форма регулювання постачання тепловою енергією [Електронний ресурс] / М. М. Топоркова // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 709–713. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_2_111.pdf.

261. Халфина Р. О. Договор в английском гражданском праве / Р. О. Халфина – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 319с.

262. Цветков И. Некоторые вопросы соблюдения письменной формы договора / И. Цветков // Хозяйство и право. – 2003. – № 2. – С. 73 – 75.

263. Цивільний кодекс України : станом на 1 березня 2013 року // Відомості Верховної Ради України – 2003. – № № 40–44. – Ст. 356. (із змінами).

264. Цивільний кодекс Української РСР : станом на 31 грудня 2003 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – № 30. – Ст. 463 (із змінами).

265. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позиції вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / [Борисова В. І., Кібенко О. Р., Кравчук В. М. та ін.] ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Х.: Страйк, 2009. – Т. 3. Юридична особа. – 736 с.

266. Чибис А. В. Договор теплоснабжения и смежные с ним договоры / А. В. Чибис // Гражданское право. – 2010. – № 2. – С. 41–43.

267. Черленяк М. Нікчемні та оспорювані правочини за новим цивільним кодексом України / М. Черленяк // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2004. – № 1 (13). – С. 24–26.
268. Шафир А. М. Спорные вопросы правового регулирования договоров на снабжение газом / А. М. Шафир // Комментарий арбитражной практики. – М., 1987. – Вып. 20. – С. 100–105.
269. Шафир А. М. Энергоснабжение предприятий: Правовые вопросы / А. М. Шафир. – М. : Юридическая литература, 1990. – 144 с.
270. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907г.) / Г. Ф. Шершеневич. – М.: Фирма «СПАРТАК», 1995. – 556с.
271. Щербина О. М. Історія правового регулювання використання природних ресурсів України та Канади: порівняльний аналіз / О. М. Щербина // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 12. – С. 130–135.
272. Щуковская О. М. О соотношении обязательств по оказанию услуг и обязательств по выполнению работ (подряда) / О. М. Щуковская // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2002. – № 2. – С. 204–208.
273. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права: Введение и общая часть. Перевод с немецкого. Т. 1: Полут. 1 / Л. Эннекцерус ; пер.: К. А. Граве. – М. : Иностр. лит., 1949. – 436 с.
274. Эрделевский А. О. классификации недействительных сделок / А. Эрделевский // Хозяйство и право. – 2007. – № 4. – С. 47–50.
275. Юріна А. Л. Основні принципи цивільно-правової відповідальності / А. Л. Юріна // Вісник Одеського національного університету. Серія «Правознавство». – 2009. – Вип. 9. – С. 59–64.
276. Яворська О. Договори приєднання: проблеми правового регулювання / О. Яворська // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 93–96.
277. Якупов Р. Надзор за исполнением законодательства об энергоснабжении / Р. Якупов // Законность. – 2002. – № 7. – С. 23–26.

278. Яновский А. Газообеспечение и транспортировка природного газа: информация к размышлению / А. Яновский // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 11. – С. 109–110.

279. Янчук А. Проблемы співвідношення категорій «збитки» та «школа» за Цивільним кодексом України / А. Янчук // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 2. – С. 93–96.

280. Ясус М.В. Проблемы ограниченной ответственности по договору Энергоснабжения / М. В. Ясус // Законодательство и экономика. – 2001. – № 10. – С. 34–39.

281. Kryvoruchko V. Content of the energy supply kontrakt / Viktoriia Kryvoruchko // Evropský politický a právní diskurz. – 2015. – Vol. 2. – Iss. 5. – P. 182–187.